

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA
SLESVIGSK FATTIGVÆSENS
FORTID

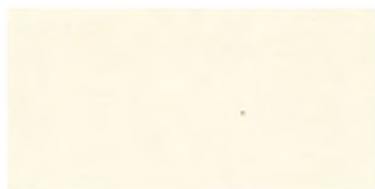
AF

M. H. NIELSEN

I Kommission hos Gyldendalske Boghandel

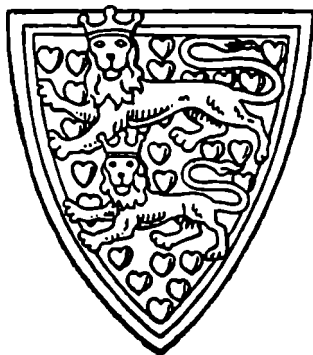
**FRA
SLESVIGSK FATTIGVÆSENS
FORTID**

HEJMDAL'S TRYKKERI, AABENRAA
1944

FRA SLESVIGSK FATTIGVÆSENS FORTID

AF
M. H. NIELSEN

**Udgivet med Støtte fra Staten
og Dansk Kultursamfund**

FORORD

*N*ærværende Bog giver ikke nogen fuldstændig Fremstilling af slesvigsk Fattigvæsens Historie. Den spænder væsentlig kun over Tiden mellem 1736 og 1864. Læsere, der maatte interessere sig for Tiden før 1736, kan henvises bl. a. til de forskellige Fremstillinger af Slesvigs Kirkehistorie, til C. Heiberg: Mittheilungen über das Armenvesen, og til Aarbog for dansk Kulturhistorie 1895 og 97.

Under Arbejdet er jeg kommen i Taknemmelighedsgæld til mange. En særlig Tak skylder jeg Pastor H. Hejselbjerg Paulsen, min Efterfølger som Præst i Skrydstrup, og Pastor emer. N. A. Jensen, Aabenraa. Sidstnævnte har hjulpet mig med Korrekturen. For Udarbejdelsen af Registre til Bogen er jeg Hr. Aage Bonde, Aabenraa, Tak skyldig.

For den Understøttelse, der er ydet mig fra Dansk Kultursamfund og fra Staten — i Henhold til Lov Nr. 284 af 30. Juni 1941 — udtaler jeg herved min ærbødige Tak.

Aabenraa, den 16. Decbr. 1943.

M. H. NIELSEN

Forkortelser:

C. C. H.	Corpus Constitutionum Regio-Holsaticarum
C. St. S.	Corpus Statutorum Slesvicensium
H. A. F.	Haderslev Amtsarkiv, Fattigvæsenssager
K.	Statsarkivet i Kiel
Prov.	Provinzialberichte
S. A.	Sønderjydske Aarbøger
S. M.	Sønderjydsk Maanedsskrift
Schr. der patr. G.	Schriften der schleswig-holsteinischen patriotischen Gesellschaft.
Schr. des Vereins	Schriften des Vereins für schl.-holst. Kirchengeschichte
Sl. St.	Slesvigske Stændertidende

INDHOLD SOVERSIGT.

	Side
I. Fattigloven af 7. Septbr. 1736	9
Fremmede Tiggere: 9 — Haandværkssvende, Soldater og Zigøjnere: 10 — Oprettelse af Fattiggasser: 11 — Ansættelse af Fattigfogder og Politiryttere: 11 — Børnetiggeri: 11.	
II. Tidligere Forsøg paa en Ordning af Fattigvæsnet	13
Ejdersted: 13 — Flensborg: 14 — Tiggertegn: 15 — Kongerigske Paabud om offentlig eller tvungen Forsørgelse af fattige: 16 — Forholdene i Enklaverne: 17 — Forskellige Forsøg paa en Ordning af Fattigvæsnet: 20.	
III. Lovens Gennemførelse	24
Tønder Amt: 24 — Als: 27 — Haderslev Amt: 27 — Forholdene i Tønder Amt o. 1750: 34 — Forholdene i Haderslev Amt i sidste Halvdel af det 18. Aarh.: 35 — Forholdene i Aabenraa og Løgumkloster Provstier 1780: 37 — Sydslesvig: 38 — Understøttede og Understøttelser 1816 f.: 41.	
IV. Fattiggassens Indtægter og Udgifter	43
Klædning: 43 — Fattigskat: 47 — Indsamlinger til de fattige: 48 — Fattigbøsser: 54 — Gudspenge: 55 — Bøder til Fattiggassen: 55 — Auktionspenge: 58 — Forlystelsesafgift: 59 — Gaver til Fattiggassen: 59 — Ydelser i Penge og Naturalier: 60 — Fattiglemmer bespises paa Omgang: 63 — Fattiggassens Økonomi: 64 — Fattiggassen som Laangiver: 65 — Understøttelser til Skolebørn og Lærere: 66 — Fattiges Skattefrihed: 67.	
V. Fattigkollegiet	69
Kirkeværger og Sognemænd: 69 — Fattigplejere: 72 — Heligdagsfogder: 73 — Sognefogden som Medlem af Fattigbestyrelsen: 74 — Ringe Mødedeltagelse i Fattigkommissionen: 75 — Præsten som Medlem af Fattigkollegiet: 77.	
VI. Tiggere	79
Tugthusstraf: 79 — Politiryttere: 81 — Fattigfogder: 82 — Fattiglemmer som Fattigfogder: 84 — Fattigfogdernes Løn: 86 — Bierhverv: 87 — Fremmede Tiggere: 91 — Nørrejyder: 93 — Tiggerbreve: 94 — Skoledisciple: 96 — Soldater: 97 — Haandværkssvende: 100 — Tyrkiske Fanger: 100 — Jagt paa Tiggere: 104 — Forholdene o. 1800: 105 — Almisser: 106 — Husning og Befordring af fremmede Tiggere: 107 — Hjemlige Tiggere: 112.	

	Side
VII. Forsørgelsesstedet	116
Fristen for Erhvervelse af Forsørgelsesret: 116 — Klager over fremmede Lejehusfolk: 116 — Antallet af Inderster: 120 — Midler til Erhvervelse af Forsørgelsesret: 121 — Stridigheder vedr. Forsørgelsesretten: 122 — Patentet af 1808: 123 — Fortsat Fordrivelse af fattige: 124 — Forhøjelse af Terminen for Erhvervelse af Forsørgelsesret: 126 — Fattigloven af 1841: 127 — Stridigheder mellem Nørre- og Sønderjylland vedr. Forsørgelsesretten: 130.	
VIII. Forsørgelsesmaaden	137
Forholdene i Fattighusene: 137 — Indersters og Lejehusfolks Kaar: 141 — Bortlicitering af fattige: 146.	
IX. Reformer	151
U. A. Holsteins Reformforslag: 151 — Arbejdshuse: 152 — Hjemmeindustri: 155 — Drøftelser vedr. Fattigproblemet: 157 — Fattiggaarde: 161.	
X. Livet i Fattiggaarden	166
Husorden: 166 — Arbejde: 170 — Mad, Drikke, Tobak: 173 — Aandelig Føde: 177 — Born: 179 — Uvilje mod Fattiggaarden: 184.	
XI. Hjælpekassen for trængende	189

I.

FATTIGLOVEN AF 7. SEPTBR. 1736

ARET 1736 er noget af et Mærkeaar i slesvigsk Fattigvæsens Historie. Under 7. Septbr. nævnte Aar udstedte Christian 6. nemlig en Forordning eller Lov, der paabød Indførelse af offentlig Fattigforsørgelse i Slesvig og i den kongelige Del af Holsten.

»Forordning om fuldstændig Afskaffelse af Tiggeriet og den dermed sammenknyttede Forplejning af de sande, almisseværdige Fattige« — saadan lyder Overskriften over den for Slesvig gældende Forordning, og dermed er kort og knapt gengivet Indholdet af dens 25 Paragraffer. Overskriften over den for Holsten gældende er lidt længere, men Meningen er den samme¹⁾.

Vi nævner først de vigtigste af de Bestemmelser, der fandtes i Loven. Den indledes med en bitter Klage over de mange Tiggere, som gennemstrejfer Landet, »mest udenlandsk og fremmed Gesindel«, men ogsaa hjemlige »Gadestrygere«. De er »vore Undersaatte« til stort Besvær, og de tager Almisserne ud af Munden paa de sande nødlidende. Fremmede eller udenlandske Tiggere skal i Løbet af tre Uger have forladt Landet, med mindre de holder op med at tigge og ernærer sig ved deres Hænders Arbejde. Den ulydige straffes med 4 til 6 Ugers Fæstningsarbejde, hvorefter han føres over Grænsen. Vender han tilbage, venter der ham livsvarigt Ophold i Tugthuset. Undtagne er gamle og syge Mennesker, der ikke er i Stand til at rejse til deres Hjemsted. De skal »af Kristenkærlighed« have deres Underhold af Fattigkassen ligesom de hjemlige fattige.

I Grænsebyerne — til Lands og til Vands — skal civile og militære Embedsmænd vaage over, at fremmede Tiggere ikke lister sig ind i Landet. Der skal rejses Pæle, som er forsynede

¹⁾ Trykt i Corpus Constitut. Regio-Holsat. I 533 f. Den slesvigske Forordn. findes i Landsarkivets Samling af trykte Forordninger.

med en Indskrift, der viser, hvilken Skæbne der venter dem, hvis de overskrider Landets Grænser. I § 9 forbydes det Fragtmænd og Færgemænd at bringe fremmede Tiggere eller blot fordækte Folk i Land. Grænsen skal dog ikke stænges for Folk, der er forsynede med Attest for, at de foretager Indsamling til Kirker og Skoler, til vandlidte, til Folk, som er landflygtige for deres Tros Skyld, til brandlidte o. a. Skulde det vise sig, at deres Attest er falsk, venter der dem strænge Straffe.

Mange af de fremmede Tiggere er Haandværksvende. Ogsaa dem forbydes det nu at tigge. De maa nøjes med den Understøttelse, som ydes dem fra de Laug og Gilder, der findes i Byerne.

Aftakkede Soldater findes ofte blandt Tiggerne. De skal nu sorteres. Er de udenvælts fra, skal de behandles som andre fremmede Tiggere. Har de tjent den danske Konge, eller er de fødte inden Landets Grænser, tilkommer der dem Understøttelse af Fattiggassen paa det Sted, hvor de hører hjemme. Særlig haardt tages der paa Zigøjnerne, der fører »et ugudeligt, syndigt Levned« med »næsten aabenbar Stjælen og Røven« og forfører baade gamle og unge. Hvis de ikke i Løbet af to Gange 24 Timer efter Offentliggørelsen af denne Bestemmelse er ude af Landet, skal de af den paagældende Egns Beboere med Hjælp af den nærmest boende Militis drives ud af Landet. Sætter de forfulgte sig til Modværge, skal de først føres til en eller anden Fæstning og derefter til Tugt- og Værkhuset, hvor de hele deres Liv skal holdes til det strængeste Arbejde. — Kvinderne skal først sidde 3 Uger fængslede paa Vand og Brød og saa udjages af Landet. De af Zigøjnernes Børn, som indfanges, skal først døbes — hvis de da ikke tidligere er døbt — og saa opdrages paa det Distrikts Bekostning, hvor de opholdt sig, da de blev paagrebne.

Saa følger der Forholdsregler overfor de hjemlige Tiggere. De sunde og stærke blandt disse faar en Henstand paa 8 Dage. Hvis de ikke inden den Tid holder op med at tigge, skal de mandlige indlemmes i Militzen eller ogsaa sammen med Kvinderne indsættes en Tid i Tugt- og Værkhuset eller paa et Sted, hvor de kan vænnes til Arbejde, saa de selv kan tjene deres Brød. Gamle og svagelige, som ikke selv kan ernære sig, skal underholdes af Fattigvæsnet paa det Sted, hvor de hører hjemme eller har Hjemstedsret. Fattigbestyrelsen her skal føre Re-

gister over de forsørgelsesberettigede og give dem en ugentlig Understøttelse i Forhold til deres Trang. Loven giver dem altsaa Forsørgelsesret. I hver Købstad, Sogn eller Kommune skal der oprettes en Fattigkasse, i hvilken de Midler skal indgaa, som er bestemt til de fattiges Underhold, saaledes Renter og Legater og Klingpungpengene. I Værtshuse og Kroer skal der »efter gammel Skik« anbringes aflaaede Fattigbøsser; heri lægges Gaver til de fattige, bl. a. de ved Afslutning af Kontrakter (Handel) sædvanlige »Gudspenge«. Ogsaa ved Posthuse og Havne skal der anbringes en saadan Fattigbøsse. Hertil kommer nu maanedlig Indsamling af Penge til Sognets fattige. Søndagen før Kollekten finder Sted, skal Præsten fra Prædikestolen formane Menigheden til at give med gudvelbehageligt Sind. Unddrager nogen sig en saadan frivillig Beskatning, vil vedkommende blive sat i Skat efter sine Formueforhold. I Tilfælde af Forsømmelighed med Udredelse af Skatten, trues der med Eksekution. — Med Frivilligheden har det sig altsaa saa som saa; den er ret begrænset.

De nævnte Indtægter gemmes i en med 3 Nøgler forsynet Kasse, der har Plads i Kirken paa et sikkert Sted. En bestemt Dag i hver Uge søger Fattigbestyrelsen for, at Understøttelsen uddeles til Fattiglemmerne. — Lovens Bestemmelser gælder ikke de Steder, hvor man i Forvejen maatte have et forsvarligt ordnet Fattigvæsen.

Det Almisselem, der vover at tigge, straffes første Gang med 8 à 14 Dages Fængsel paa Vand og Brød, anden Gang med Tugthusstraf paa bestemt Tid. Tigger han fremdeles, bliver Tugthusstraffen livsvarig. Det forbydes Øvrigheden at give »Vorschriften zum Betteln« (Tiggerbreve).

I Byerne og Flækkerne er der ansat Fattig- ell. Gadefogder. Nu skal der ogsaa i hvert Sogn ansættes en eller flere Bettelfogder, der kan paagribe Tiggerne og føre dem til Øvrigheden. — Endelig skal der i hele Slesvig ansættes 3 Politiryttere, der skal tages blandt de aftakkede, dog endnu rørige Soldater til Hest. De skal især tage sig af de fremmede og mistænkelige Tiggere, der vil liste sig ind i Landet.

Endnu skal tilføjes, at det forbydes fattige Folk at sende deres Børn ud som Tiggere. Gør de det, skal Børnene tages fra dem og sættes i Tjeneste paa Steder, hvor de kan passe Kreatu-

rer eller deltage i andet Landbrugsarbejde. Der sker da Afkortning i den Understøttelse, der tilkommer Forældrene. Den afkortede Sum tilfalder da Plejeforældrene eller Skoleholderen i det Distrikt, hvor Børnene anbringes. Undtagne fra dette Forbud er dog Skolepeblingene i Købstæderne. De skal fremdeles have Lov til paa bestemte Dage at indsamle Gaver hos Byens Borgere.

II.

TIDLIGERE FORSØG PAA EN ORDNING AF FATTIGVÆSNET.

DER er med en vis Ret sagt om Loven af 7. Sptbr. 1736, at der fandtes »intet nyt« i den. Vi træffer nemlig de allerfleste af dens Bestemmelser i tidligere Ordninger, som er trufne i særskilte Egne af Hertugdømmet, særlig i Købstæderne. Der var saaledes ofte — herhjemme som andensteds — udstedt strænge Forbud mod at tigge, ligesom det ogsaa undertiden var strængt forbudt at give en Tigger noget. Desuden støder man paa virkelige Fattigordninger, der tilsiger den fattige Understøttelse.

I den Eiderstedske Landret af 1591, der havde Gyldighed for en Del af Landskabet Eidersted, d.v.s: tre Herreder paa ialt 10 Sogne, har vi formentlig for Landets Vedkommende det første Tilløb til en Ordning af Fattigvæsnet med tilhørende Begrænsning af Tiggeriet. Kun de, der fra Landskabets højeste Embedsmand, Stalleren, har faaet tildelt et Tiggertegn, er berettiget til at tigge. Den, der skammer sig ved at bære Tiggertegnet og alligevel tigger for Folks Døre, mister Tegnet og straffes med at sættes en Nat i Halsjærnet. Den, der giver Almisse til Folk, der ikke er forsynet med Tiggertegnet, skal bøde en Rdl. til Sognets Fattigkasse. Af denne understøttes de trængende, der ikke gaar om og samler deres Føde. Gaver til dem indsamles hver Søndag efter Gudstjenesten af en af Kirkeværgerne. Fremmede Tiggere skal fængsles og efter at have siddet nogle Dage paa Vand og Brød forvises fra Landskabet. Vender vedkommende tilbage, saa er Straffen, der venter ham, Halshugning med Sværdet¹⁾.

¹⁾ Til Sammenligning et Par Eks. andenstedsfra: En engelsk Lov fra 16. Aarh. bestemmer, at den arbejdsføre Tigger skal bindes bag en Vogn, køres gennem Gaden og piskes, til Blodet flyder (Sir George Nicholls: A History of the English Poor Law I 117). — I den islandske Lov Graagaasen, o. 1200, trues den med Landsforvisning, der under Altinget giver en Tigger noget. Og den arbejdsføre Tigger er det tilladt at piske »alvorligen« (Finsens Oversæt. IV. Bog 14 og 178).

— Hvor længe det er lykkedes at faa disse Bestemmelser overholdt, vides ikke. Knap 100 Aar senere, 1680, klages der i høje Toner over, at Tiggeriet i Krigsaarene i den Grad har taget Overhaand, at det kunde se ud, som om Bestemmelserne i denne Landret er helt ophævede. Derfor bliver dens Bestemmelser nu fornyede.²⁾

Tønning og Garding, der begge hører til Eidersted, fik paa samme Tid — under 12. Oktbr. 1590 — en lignende Ordning af Fattigvæsnet som i de omliggende Sogne.³⁾

I flere af de slesvigske Byer omtales der Tegn, som giver de fattige Lov til at tigge, saaledes i Husum 1530 og i Flensborg 1558.⁴⁾ I sidstnævnte Bys Politiorde fra Aar 1600 finder vi flere Bestemmelser vedrørende Forsørgelse af de fattige. Af disse skal nævnes følgende: De fattige skal den første Mandag og Tirsdag efter Advent give Møde paa Kæmnerkontoret for Borgmesteren og Kæmneren for at faa deres Forhold undersøgt. De, der findes berettigede til Fattighjælp, modtager et Tiggertegn, der gælder et Aar. Det næste Aar maa de atter møde for at faa deres Forhold undersøgt. De, der ikke længere har Understøttelse behov, afvises, og det samme gælder de Børn, der er voksede til, saa de kan tjene Føden.

De med Tiggertegn forsynede faar dog ikke Lov at tigge paa egen Haand. Fattigfogden skal være Mellemand mellem dem og Giverne. Hver Helligdag efter endt Gudstjeneste gaar han og de rundt i Gaderne og indsamler Almisser: Han modtager Gaverne og uddeler til de forskellige. De, som den nævnte Dag har forsømt Gudstjenesten, bliver dog afvist, indtil de »forbedrer sig«. — Giverne kan ved et Tyende paase, at der ikke vises Partiskhed af Fattigfogden ved Gavernes Fordeling. Folk, der paa Grund af Sygdom eller anden Svaghed ikke selv kan give Møde, kan sende en Stedfortræder med deres Tegn. For gamle og sengeliggende skal der — med Borgmesterens Tilladelse — ske Forbøn paa Prædikestolen, at fromme kristne maa betænke vedkommende med deres Gaver. — Alene »Kurrent«drengene maa for Fremtiden give sig af med at tigge, men kun paa be-

²⁾ C. St. S. I 149 f., 310 f.

³⁾ C. St. S. 3 II 20 f. og 103 f.

⁴⁾ Seidelin: Diplom. Flensborgense II 846. Og Beccau: Gesch. Husums 185.

stemte Dage i deres egne Sogne; om Søndagen maa de dog gaa om Almisse i alle Byens 3 Sogne.⁵⁾

I Byen Sønderborgs Politiorde­ning fra 1698 finder vi en Gen­tagelse af de i den Flensborgske Vedtægt truffne Bestemmelser.⁶⁾

— Den Skik at forsyne dem, der fandtes værdige til at mod­tage Almisse, med et Tegn eller Skilt for at kunne skelne dem fra de uværdige er ret gammel. Den kan forfølges tilbage til Slutningen af det 14. Aarh. I 1393 søgte man i Spanien at organisere Tiggervæsnet ved at tildele de værdige trængende et Almissetegn med Byens Mærke. I Aarene 1424—25 paabydes det i Skotland, at alle de, der gennem Øvrigheden har faaet Til­ladelse til at tigge, skal som Kendemærke bære »et vist Tegn.«⁷⁾ Langt op i 19. Aarh. har denne Skik holdt sig i Skotland. Herfra er Skikken formentlig naaet til Danmark. Første Gang finder vi den i Kristian 2.s store Love. Heri siges det, at de, der af Øvrigheden er anerkendte som retmæssige Almisselemmer, skal forsynes med »et synderligt Stadstegn, som de skulle bære aabenbare paa deres Klæder.« Kr. 2' verdslige og gejstlige Love, hvori disse Bestemmelser er optagne, naaede som bekendt ikke at vinde varig Gyldighed. Men i Tiden efter Kirkefornyelsen genfinder vi de i nævnte Love truffne Bestemmelser i flere for­skellige Tiggerordninger. Allerede i en Reces af 24. August 1537 paabyder Kristian 3., at kun de, der er forsynede med et Tiggertegn, maa gaa om og tigge. Dette Paabud fornyes jævn­lig i den følgende Tid, hvad der jo tyder paa, at det kun i ringe Grad er efterlevet. Af særlig Betydning er den »Forordning og Skik, hvorledes herefter holdes skal med Betlere og Stoddere overalt i Danmarks Rige«, som Fred. 2. udstedte 27. Decbr. 1587 under et Ophold paa Haderslevhus.⁸⁾ Heri paabydes det, at de til Almisse værdige fattige skal for Byernes Vedkommende af »Borgmester og Raadmænd med deres Sognepræster« optegnes paa »klare Register« og forsynes med Tiggertegn. For Landets Vedkommende foretages Optegningen af Sognepræsten, der sammen med Kirkeværgerne og fire af de bedste Sognemænd sørger for, at »samme Betlere fange Tegn, der bindes paa deres

⁵⁾ C. St. S. II 300 f.

⁶⁾ C. St. S. 3 II 246 f.

⁷⁾ Hugo Matthiessen: Tiggertegn (Fra Arkiv og Museum 1925 S. 111 flg.)

⁸⁾ H. F. Rørdam: Danmarks Kirkelove II 420 flg.

Bryst med 3 eller 4 Bogstaver af Sognekirkens Navn og med slig Forskel, at det deraf kan kendes, udi hvilke Sogne de haver hjemme«. Adskillige af de i Fred. 2.' Tiggerordning truffne Bestemmelser genfinder vi faa Aar efter i den store Eiderstedtske Landret og i den Flensborgske Politiorning.

Fra mange Steder i Kongeriget hører vi om Anskaffelse af disse Tiggertegn. De er som oftest runde eller ovale og lavede af Tin, Bly eller Messing. Fra Mønsted Sogn ved Viborg haves der dog et Tegn, der er langagtigt og foroven forsynet med Takker. (Det findes i Viborg Museum.) Det bærer Sognets Navn og Aarstallet 1587. I Købstæderne er de gjerne forsynede med vedkommende Bys Vaaben. Kun faa af de gamle Tegn er bevarede. Det ser næsten ud til, at der slet ingen findes fra Sønderjylland. Ogsaa her havde man dog helt tilbage til Reformationstiden kendt saadanne Tegn.⁹⁾ Og de havde vistnok en Tid været brugt i de fleste Købstæder.

Efterhaanden bliver man klar over, at denne Sortering af Tiggerne ikke er tilstrækkelig, hvis man skal faa Bugt med den Landeplage, som Tiggeriet var. I hvert Sogn skal der indføres, frivillig eller tvungen, en Skat til Dækning af Udgifterne ved de fattiges Forsørgelse.

Under 24. Sptbr. 1708 udstedte Frederik 4. en Forordning, der for Kongerigets Vedkommende paabød Indførelse af en offentlig eller tvungen Forsørgelse af de fattige. At udstede en saadan Lov var ikke vanskeligt for en enevældig Konge; langt sværere var det at faa den ført ud i Livet. Det viste sig ogsaa her. Godt 20 Aar efter maa Kristian 6. forny Loven ved en Forordning af 6. Oktbr. 1731, fordi han »med særdeles Mishag har fornummet«, hvor lidt den af hans Fader udstedte Lov var bleven overholdt. Kristian 6. var jo nær knyttet til den særlig fra Universitetet i Halle udgaaede pietistiske Bevægelse, til hvis Mærkesager hørte en Forbedring af baade Skolevæsnet og Fat-tigvæsnet. Denne Konge fornyede ikke blot Faderens Lov af 1708, men han søgte ogsaa ved adskillige nye Bestemmelser at faa Loven ført ud i Livet. Efter den oprindelige Lov skulde der for Landets Vedkommende ydes Naturalier, »Brød, Mel og andre ædende Varer.« Det var mere bekvemt baade for Bonden og

⁹⁾ Beccau: Gesch. Husums 185.

for den fattige, »der ej altid kan faa for en Skilling at købe«. Ved et Reskr. af 28. Marts 1732 bestemtes det, at den fattige kan gaa omkring hos Bønderne i Kost med Forpligtelse til at yde Arbejde for Føden.

Vanskeligheden med at faa Loven ført ud i Livet mærkedes ogsaa i Sønderjylland, nemlig i de saakaldte kongerigske Enklaver, der stod under kongerigsk Lovgivning. De var hovedsagelig samlede i Egnen nord for Tønder. Dog ser det ud til, at Vanskelighederne bedre blev overvundne her end i det øvrige Land. Grunden hertil maa søges i den Omstændighed, at Pietismen vandt Fodfæste her. En af Pietismens bedste Talsmænd var Præsten Nissenius Wedel i Døstrup. Allerede 1693 fik han rejst et Skolehus, som var det første i hele Egnen. Inden sin Død 1737 havde han faaet rejst 4 Skolehuse i Døstrup Sogn, »som Sognefolket selv har ladet bygge og vedligeholder, ligesom de selv underholder og lønner Skoleholderen«. ¹⁰⁾

Ogsaa paa Fattigvæsnets Omraade blev Wedel en Foregangsmand. En af hans Eftermænd siger om ham, at han var »den første Præst, der fik det i Stand, at Sognet selv føder sine fattige«. Allerede 1709 var man i Døstrup som i flere Nabosogne gaaet i Gang med Anstalter til de fattiges Forsørgelse. Men det blev ved et Tilløb, det varede ikke længe, »fordi man ej her i Herredet siden har været samdrægtige derudi«. I 1723 sker der et nyt Tilløb baade i Døstrup og de omliggende Sogne. Det har vel nok været efter Tilskyndelse fra Pastor Wedel, der det Aar blev udnævnt til Provst for Ballum Birk og Lø Herred. Kun 3 Aar holder man det gaaende i Døstrup. I de andre Sogne havde man endnu tidligere opgivet Sagen. Aarene 1726—27 betegnes som »en trang Tid«, i hvilken Tiggernes Antal voksede i høj Grad. Ved Landemodet for Ribe Stift det nævnte Aar havde Provst Wedel talt varmt for Lovens Efterlevelse. Det vilde, hævdede han, være godt baade for »de fattige og for den gemene Almue«. Tanken vandt nu Tilslutning baade i Døstrup og i flere Nabosogne, saa man endelig træffer en Ordning af Fattigvæsnets, der bliver »bestandig«. Fra Mikkelsdag 1726 træder den ny Ordning i Kraft i Døstrup Sogn.

¹⁰⁾ Sognets Fattigprot. S. A. 1923. S. 210 f. og S. M. VI 35 f.

Af Præsten og hans Medhjælpere bliver Sognets fattige »opskrevne«, og der tillægges dem Almisser »efter deres Trang og Tilstand«. Der var ialt 16, der blev erklæret for almisseverdige. Øverst paa Listen staar der en Enke med flere Børn. I Løbet af det første Aar faar hun Almisser fra 9 forskellige Bønder, som hun er »assigneret« eller henvist til. I Løbet af Aaret faar hun fra dem 16 Skp. Mel, $3\frac{1}{2}$ Skp. Malt og $\frac{3}{4}$ Skp. Gryn. Foruden disse Naturalier faar hun — saa vel som flere af de andre Almisselemmer — Understøttelse i rede Penge fra »de fattiges Bøsse«. Det første Regnskab over denne Bøsse er fra 1731. Den samlede Indtægt var da 49 Mk. 1. Deraf hidrørte 15 Mk. fra »Blokken i Kirken«. Præsten og Degnen yder i »aarlige Gift« henholdsvis 6 og 2 Mk. Fra Kirken ydes der 2 Mk. »Sognemændene og Tjenestefolk« har ydet 8 Mk. og $\frac{1}{4}$ Skl. — Kassebeholdningen fra det foregaaende Aar er 13 Mk. og 12 Skl.

Ret store Udgifter maatte de første Aar udredes til fattige Børns Opdragelse, Føde og Klæder. Flere af dem omtales som »fast nøgne«. Det hændte ogsaa, at Kassen paa det Punkt slap ret billigt. 1729 hører vi, at »Præsten i Døstrup holder en »hyledisløs« (forældreløs) Dreng, Mickel Andersen, paa Kost og til Ære og Lære«. Lidt Penge til Drengens Klæder maa Fattiggassen dog udrede de følgende Aar. Præsten, her er Tale om, er Søren Wedel, der er Kapellan hos sin Fader og siden blev hans Efterfølger i Embedet. — Endnu skal nævnes, at der ogsaa blev ydet de fattige andre Naturalier end de ovenfor nævnte. Herom fortæller følgende Optegnelse i Fattigprotokollen fra 1727: »Anlangendes den smaa Redsel, som Sognefolkene give aarlig til de fattige af noget Melk ugenlig og lidet af deres Slagt til Jul, derpaa har de fattige annammet hver en Seddel den 3. December 1727, som var Onsdags Bededag, efter Gudstjenestes Forrettelse, i Skolehuset, hvor de herefter derom kan gøre Ansøgning«.

Ogsaa for Husly til de fattige blev der sørget. Til den ved Kirken opførte Skole blev der i 1728 føjet nogle Fag, saa den kunde gøre Tjeneste baade som Skole og som Fattighus. I et Regulativ for Fattighuset hedder det, at der her skal være Plads for »fire gamle, enlige Kvindfolk, Enker eller Piger, som selv ingen Husværelser haver og ej kan bekomme hos deres Folk eller andre«. De maa have opholdt sig mindst 20 Aar i Sognet, og de

maa have ført et »gudfrygtigt, skikkeligt og uforargeligt Levned«. De faar foruden Husly »fri Ildebrand af Flau og Tørre til Nødtørftighed« og fornøden Understøttelse af Fattiggassen. Men det forbydes dem at falde nogen til Besvær ved Tiggeri. Fattiggassen har Ret til deres Efterladenskaber; hvis de ikke efterlader sig tilstrækkeligt til Begravelsen, vil Fattiggassen ogsaa »til tarvelig Skikkelighed« sørge for denne.

Provst Wedel siger, at flere af Nabosognene fulgte Exemplet fra Døstrup. En Udtalelse fra Hvidding Herredsting d. 7. Jan. 1732 kunde tyde paa, at Exemplet ogsaa har smittet indenfor dette Herred. Anledning til Udtalelsen er denne: Præsten i Brøns Peder Ægidius Dahler er ved Retten fremkommen med Begæring om Hjælp til en vanvittig og vanfør, forældreløs Pige. Hertil er Herredsmændene dog uvillige. Tværtimod udtaler »Retens Mænd og samtlige Herredsmænd, at hvert Sogn efterdags skal forsørge sine egne arme, som saaledes af Gud bliver hjem-søgte«. ¹¹⁾)

Vi skal ogsaa høre om et Sogn, som ikke fulgte det af Nisenius Wedel givne Exempel, skønt det hørte med til hans Provsti. Vi tænker paa det store Ballum Sogn, som hørte under Grevskabet Schackenborg i Møgeltønder Sogn og helt igennem er kongerigsk. Her er Salmedigteren Hans Adolph Brorsons Farbroder Peder Brorson Præst gennem mange Aar, og i en Aarrække tillige Provst for Lø Herred og Ballum Birk.

Det lader ikke til, at det er lykkedes for ham at faa Sognets Folk med til en Ordning af Fattigvæsnet. I 1709 blev der anskaffet en »Fattiges Protokol«, men der hengaar det meste af 30 Aar, inden der bliver indført noget i Protokollen. I Ballum Birks Tingbog (Arkivet paa Schackenborg) støder vi under 4. Juni 1723 paa en Optegnelse om, at Forordningen af 1708 er blevet »oplæst og forkyndt fra Prædikestolen«, og at Sognets »nødtørftige arme« har været sammenkaldt, samt at der er meddelt hver af dem »Tilladelse og Bevisseddel at søge eller lade søge deres Almisse her udi Sognet«. Men der »indsniger og indfinder sig af og til fremmede Betlere ligesom forhen«. Det forbydes nu at give disse Tiggere noget eller »at huse eller hæle dennem« uden Sognepræstens Tilladelse. Dette har jo ikke noget at gøre med Forord-

¹¹⁾ Hvidding Herreds Tingbog.

ningen af 1708, men er vel kun en Gentagelse af tidligere Bestemmelser.

I Foraaret 1737 kommer det endelig til en Ordning af Sognets Fattigvæsen. Det ligger nær at tænke sig, at Udstedelse af Loven om Fattigvæsnets Ordning i Slesvig 1736 har givet Stødet til, at man Aaret efter tager fat i det kongerigske Ballum Sogn. Maaden, hvorpaa Ordningen foregaar, minder ogsaa mere om den slesvigske end om den kongerigske Forordning. Den 6. Maj 1737 er Sognets Beboere forsamlede i Kirken, og her bliver de tegnede for den Sum, hver af dem vil give fjerdingaarlig til de fattige. Højest staar Præsten og Birkefogden med hver 5 Mk. 1. Gaardmændene giver som Regel 1 Mk., og Kaadnerne 1 a 2 Skl. Flere lover »efter Evne med Tiden at forbedre« deres Tilskud. Det ordinære Tilskud udgjorde det første Aar 366 Mk. Hertil kommer en Del ekstraordinære Bidrag. I Aarene 1738—47 udgjorde Fattigkassens samlede Indtægt gennemsnitlig 456 Mk. Hertil kommer nogle Td. Byg fra Grevskabet paa Schackenborg til Fordeling blandt Sognets fattige. — Det første Aar er der ialt 35 indskrevne Almissemønder. En af dem er en voksen Mandsperson, Resten er Kvinder og Børn.

Endnu skal anføres en Optegnelse i Fattigprotokollen fra 1737: »Førend det med de fattiges Væsen er kommen til denne Rigtighed har Sognepræsten hidindtil ligesom hans Formand efter bedste Skønsomhed og Samvittighed disponeret over det, som aarligen er bleven samlet i Klingpungen, saa vel som det lidet, der er bleven givet i Sparbøsser om Løverdagen, naar Folk gaar til Skrifte, og de faa Skillinger, som kan være falden i det Skrin med de 3 Laase ved Kirkedøren, hvoraf gemenligen syge og sengeliggende har faaet saa hurtig, som det er bleven samlet«.

Fra de kongerigske Enklaver vil vi aflægge et Besøg i Tønder, der jo i Tiden før 1713 hørte til det gottorpske Omraade. Her fandt i Sommeren 1709 en Nyordning af Byens Fattigvæsen Sted. Byen var delt i 4 Kvarterer, og i hvert af disse fik en Borger det Hverv en Gang om Ugen at indsamle et frivilligt Bidrag til de fattiges Underhold. Lørdag Eftermiddag Kl. 2 mødte de fattige hos en af Byens Raadmænd, hvor Uddelingen skete i vedkommende Raadmænds, Provstens og de 4 Indsamleres Nærværelse. Forinden Uddelingen fandt Sted, blev der holdt en Andagt. Det var Storkøbmanden, Raadmand Peter Struck, der var Hoved-

manden for denne Ordning. Denne Mand havde Forbindelse med Halle, hvorfra han ogsaa fik Tanken om Oprettelse af et Vaisenhus i Tønder.¹²⁾

Der kan næppe være Tvivl om, at Provsten, Samuel Reimarus har ydet ham Støtte ved Ordningen af Byens Fattigvæsen. Vi skal senere høre mere om Provstens Iver for at skaffe de fattige ude i Provstiet Understøttelse.

Fattigskatten er til at begynde med frivillig, men den bliver senere tvungen, idet den paalignes Beboerne — et Bevis paa, at det har knebet med at faa Skatten ind.

Iøvrigt var der allerede tidligere gjort Forsøg ogsaa i andre Gottorpske Byer paa Ordning af Fattigvæset. I Byen Slesvig blev der saaledes 1648 udstedt en Forordning af Hertug Frederik 3. desangaaende. Alt Tiggeri forbydes. Der ansættes 4 Tiggerfogder til at holde Staden ren for Tiggere. Ingen Forældre maa af Dovenskab lade deres Børn tigge, men de skal holde dem til Skole og til Arbejde. Til fattige Forældre, der sender deres Børn til Skole, skal der hver Mandag og Onsdag ske Indsamling i Bøssen. — Beboerne skal i en Bog lade optegne, hvad de ugentlig vil give af Brød og Penge til de fattiges Underhold. Der ansættes Folk til at indsamle og uddele de lovede Bidrag. I Herberger og andensteds skal der anbringes aflaaede Fattigbøsser, som hvert Kvartal aabnes af Fattigforstanderen. — Men ogsaa her kneb det med at faa Bidragene ind. I en Forordning af 18. Febr. 1669, udstedt af Hertug Chr. Albrecht, trues de forsømmelige med Execution. 1705 kommer der en ny Paamindelse fra oven.¹³⁾

I Aaret 1652 klager Borgmester og Raad i Tønning til Hertug Frederik over, at Tiggernes Tal der i Byen voxer fra Dag til Dag. Under 6. Maj s. A. udsteder Hertugen da en Forordning, hvori det tilraades Borgerne at lægge en ugentlig eller maanedlig Fattigskat paa Byens Huse i Forhold til deres Værdi. Vi ved ikke, om det er lykkedes at faa denne Skat paa Grundejendommen gennemført. Vi ved kun, at Fattigvæset i Tønning omkring 1736 er ordnet paa fyldestgørende Maade.¹⁴⁾

Ogsaa i København og flere større Købstæder i Kongeriget blev der — omkring 1630 — forsøgt en Ordning. De fattige skul-

¹²⁾ L. Andresen, 200 Aar Vaisenhus i Tønder, 19. Og »Tønder gn. Tiderne« I. 119.

¹³⁾ Heiberg: Mittheilungen über das Armenwesen S. 288.

¹⁴⁾ C. St. S. III 2 S. 41.

de ikke mere selv tigge Føden sammen, men det fornødne til Livets Underhold skulde de modtage hjemme. De fornødne Midler til Reformens Gennemførelse vilde man skaffe ved Udskrivning af en frivillig Fattigskat. En Bog blev bragt rundt, og heri tegnede Folk sig for det Bidrag, hver af dem var til Sinds at yde. Fire Gange aarlig blev Skatten opkrævet. Ret lang Varighed fik Reformen dog ikke. I Ribe holdt man det saaledes kun gaaende i 13 Aar. Bidragene skrumpede efterhaanden ind; tilsidst standsede de helt. Saa vendte man tilsidst tilbage til det gamle System med Udstedelse af Tiggertegn.¹⁶⁾

I Tiden efter 1721 klages der jævnlig fra Land og By over det omsiggribende Tiggeri og Røveri. I Flensborg havde man indtil 1721 fulgt den Skik at lade Byens fattige Lørdag Eftermd. selv indsamle det fornødne til den kommende Uge. Den Eftermd. og Aften vrimlede det med Tiggere i Byens Gader. Men det kneb for adskillige at holde sig til den bestemte Dag alene. Værre var det dog med de fremmede Tiggere. Naar man »viser dem ud af den ene Port, kommer de snart efter ind ad den anden«. I Aaret 1721 beslutter man sig da til en Gang om Ugen at indsamle en »Fattigpenge« hos Byens Borgere; men denne Plan havde ikke Held med sig og gik i Staa. Der var en Del, der mente, at de hellere selv vilde give deres Gave til de fattige end lade Mellemænd gøre det. I 1735 indførte Byen en ny Fattigordning i Lighed med den, der det følgende Aar fik Gyldighed for Slesvig og den kongelige Del af Holsten.¹⁷⁾

Under 22. 11. 1734 havde Kongen overdraget det til Statholderen, Markgrev Friederich Ernst til Brandenburg-Culmbach sammen med de to Overretter at undersøge, hvilke Midler man skulde gribe til »for at rense Hertugdømmerne for de mange Tiggere og Lediggængere«. Det er disse Undersøgelser¹⁷⁾, der ligger til Grund for Loven af 7. Septbr. 1736.

Loven kaldes en Forordning om Betlere; det var dem, man

¹⁶⁾ Kinch Ribe Byes Historie II 780 flg.

¹⁸⁾ C. St S. II 338 flg.

¹⁷⁾ A XVIII Nr. 703. For de fleste Oplysn., der er hentedede herfra, er jeg min Efterflg. som Sognepræst i Skrydstrup, Hr. H. Hejselbjerg-Paulsen Tak skyldig. I Aarene 1933—34 var han Medhjælper hos mig. Han opholdt sig i den Tid flere Gange ved Arkivet i Kiel og har da afskrevet eller excerperet adskillige Aktstykker for mig. Selv har jeg kun haft Lejlighed til et kortere Ophold ved Arkivet. De fleste af mig benyttede utrykte Kilder findes i Landsarkivet i Aabenraa.

vilde have udryddet. I tidligere Tiggerforordninger havde man — her som i andre Lande — for det meste nøjedes med at forbyde Tiggeriet og at true Overtræderne med haarde Straffe. Her gaar man over til det positive: Der skal sørges for Midler til de fattiges Underhold, saa de ikke selv behøver at tigge deres Føde sammen. Det anerkendes nu, at de sande almisseværdige har Ret til at blive forsørgede.

Vi skal nu se, hvorledes det gik til med at føre Loven ud i Virkeligheden. —

III.

LOVENS GENNEMFØRELSE.

DET ser ud til, at der de allerfleste Steder er gjort Forsøg paa at faa Loven i Gang. Som et Vidnesbyrd herom kan bl. a. anføres en Udtalelse af Amtmand v. Holstein i Tønder. I Maj Maaned 1737 skriver han saaledes om Forholdene i Tønder Amt: »Tiggeriet er indstillet, og de fattige i Sognene paa ethvert Sted faar deres etwaige (mulige) Forplejning og Forsørgelse«. Der er foretaget en »Sætning« (Ligning) eller Afgørelse af, hvad hver Mand skal bidrage til de fattiges Underhold. En Tiggerfoged er ansat i hvert Sogn¹). — Dette lyder jo godt, men det varer dog ikke ret længe, før der lyder andre Toner.

Vi skal i det følgende dvæle ved forskellige Sogne og se, hvordan Forholdene der blev ordnede. Vi begynder med det lille Sogn Dagebøl ude ved Vesterhavet²). Præsten her, Andreas Ewald beretter 1737, at han 2 Gange i Træk har oplæst Forordningen fra Prædikestolen. Den sidste Søndag holder han en »Armen-Predigt«, idet han ud fra Dagens Evangelium fremdrager de Punkter, der taler for Godgørenhed imod de fattige. Dernæst opfordrer han de fattige til at melde sig, for at deres Navne kunde blive optegnede. Men ingen meldte sig »uagtet det blev sagt, at ingen skulde skamme sig ved sin Fattigdom«. Deres Navne vilde ikke blive oplæste fra Prædikestolen, som det før havde været Skik, man vilde lade dem forblive skjult. Den paafølgende Søndag, 1. S. i Advent, melder der sig endelig nogen, der saa optages paa Registret. Fjorten Dage senere er Fattigbestyrelsen samlet for at bestemme, hvilke Midler der skal flyde i Fattigkassen. Bl. a. bestemmes det, at der to Gange aarlig, i Foraaret og ved Mikkelsdag efter forudgaaende Bekendtgørelse fra Prædikestolen, skal foretages »Hovedindsamlinger«.

¹) A VI Nr. 360.

²) Schr. des Vereins 2 R. III B. 271 flg.

Ved disse indkommer der f. E. i Aaret 1740 3^{1/2} Td. Byg, 1 Td. Bønner, 1/2 Td. Ærter, 1/2 Td. Hvede, 1 Skp. Malt, 1/2 Skp. Salt, 20 Kurve Tørv, 1 @ Uld og 1 @ Smør.

Vi ser, at der her ligesom i Kongeriget ydes Bidrag i Naturalier. Ved en Forordning af 9. Decbr. 1737 for Slesvig var det bestemt, at der i Stedet for rede Penge maa ydes Naturalier til de fattiges Forplejning. Det tillades dog ikke, at de fattige selv indsamler Varerne. De skal afleveres til den, der foretager Uddelingen af Almisserne. Det skyldes vel Angsten for, at de fattige kunde fristes til at tigge. (Landsarkiv: Trykte Forordninger).

Fra adskillige andre Sogne hører vi om, at de fattige modtager Naturalier, navnlig Rug og Malt. Det almindelige var dog vistnok, at Fattigbidragene ydedes i Penge.

Vi gaar nu til Holbøl Sogn nord for Flensborg Fjord.

Den 16. Novbr. 1736 er Sognepræsten, Johan Schneider, de 2 Kirkeværger og Sognets Ottemænd forsamlede for at træffe Bestemmelser vedrørende Sognets Fattigvæsen i Henhold til den nylig udstedte Forordning. Man enes da om en Række Punkter, »Wilkühr«, af hvilke de vigtigste her skal nævnes.

Den i Loven foreskrevne Fattigfoged mener man her at kunne undvære. Dels er Byerne i Sognet saa smaa, at hver af dem ikke kan holde sin Foged, dels ligger de saa spredt, at en enkelt Foged ikke kan bestride hele Sognet. Derfor skal Naboerne gensidig have Opsyn med hinanden, idet de vaager over, at ingen huser en fremmed Tigger eller giver ham noget. Skulde Naboerne opdage, at saadant sker, skal den skyldige straks udrede 1 Mark l. i Bøde, »hvilke Penge Naboerne uden videre »Vorfrage« skal udpante og aflevere til Fattigkassen«.

Fremmede Tiggere med gode attestata maa der heller ikke gives noget. De henvises til Præsten, der af Fattigkassen efter Skøn rækker dem en Rejseskilling (viaticum). Præsten er pligtig at føre nøje Regnskab over de Penge, han paa den Maade uddeler — hvem, naar og hvad hver af dem har faaet.

Skulde der komme »en elendig Person«, som i høj Grad trænger til Husly, skal det være tilladt at huse vedkommende »NB paa een Nat«. Er vedkommende ikke i Besiddelse af en Tilladelse fra Øvrigheden til at maatte herbergeres en Nat, skal Værten dog forinden hidkalde en Nabo, der sammen med ham

kan bevidne, at den paagældende i høj Grad trænger til en saadan Kærlighedstjeneste.

Det er forbudt de fattige at tigge — hjemme i Sognet eller udensogns. Overtrædes dette Forbud, har vedkommende forbrudt Retten til Hjælp fra Sognet.

Sognet deles i 4 Distrikter. I hvert af disse foretager Ottemændene — to i hvert Distrikt — fire Gange aarlig, omkring Nytaar, Paaske, St. Hans og Mikkelsdag, en Kollekt eller Pengeindsamling. De skal gaa til alle, Gaardmænd, Kaadnere, Indsiddere, men de maa ikke afnøde Folk noget Bidrag. »Det skal være en frivillig Gave«. Det indsamlede afleveres til Kirkeværgerne, der atter afleverer til Præsten. Uddelingen finder Sted i Kirkeværgernes Nærværelse. Forinden har Ottemænd, Kirkeværger og Præsten været samlede for at afgøre, »hvor mange fattige vi har, og hvor meget hver af dem skal have kvartaliter«. Præsten lover at føre Regnskabet »som for Guds Ansigt« og at foretage Uddelingen til de fremmede Tiggere »efter bedste Viden og Samvittighed«. Ottemændene lover nøje at overholde alt det, der er aftalt, og at være behjælpelige ved mulige senere Forbedringer, »for at dette saa nyttige og gavnlige Værk maatte blive fortsat«.

Regulativet er d. 4. Jan. 1737 egenhændig underskrevet af Præst, Kirkeværger og Ottemænd. En enkelt af de sidstnævnte har dog underskrevet »med ført Haand«. Desuden har man bedt Herredsfogden i Lundtoft Herred, K. D. Thullesen om ogsaa at underskrive Dokumentet.³⁾

En halv Snes Aar — til Udgangen af 1747 — staar dette Regulativ ved Magt, og alt synes at gaa, som det skal. De 4 aarlige Indsamlinger finder Sted, og nogen Nedgang i Indtægterne findes der ikke. Undertiden er der ligefrem Overflod paa Penge, saa man »Gud være lovet« ikke behøver at tømme Fattigblokken. — Men pludselig, ved Udgangen af 1747, standser Indsamlingerne. Man faar nærmest det Indtryk, at Pengerigeligheden i Fattigkassen er Aarsag heri. Man har da efterhaanden samlet sig en Kapital paa godt og vel 70 $\frac{1}{2}$ Mark. I den følgende Tid nøjes man saa med de Penge, der lægges i Fattigblokken samt med Renterne af den opsparede Kapital plus enkelte Ga-

³⁾ Fattigprotokollen.

ver til Fattiggassen. I 1780 har denne fremdeles en Kapital paa 700 M.

Præsten fortsætter med Uddelingen til de fremmede Tiggere til Udgangen af 1748. Saa hører ogsaa det op. Det betød vel næppe, at der nu ikke indfandt sig flere fremmede Tiggere. Snarere at Ordningen fra 1737 nu helt er brudt sammen, og at der nu atter bliver Frihed til at tigge, baade for hjemlige og fremmede Tiggere. Naar man læser Fattigregnskabet igennem, kan man ikke lade være med at undres over, at Understøttelserne til Sognets fattige er grumme smaa. Det almindelige er 2 M. l. kvartaliter til hver. En sjælden Gang 3—4 M. I Sygdoms- el. lign. Tilfælde forekommer Understøttelse paa 10—12 M. Men i det store og hele ser det ud til, at Sognet har været noget karrig med sin Støtte.

I det Alsiske Sogn Hørup deler man i 1736 de trængende i 4 Klasser. Til 1. Klasse regnes de, der er »aldeles hjælpeløse og nødlidende«. De faar aarlig en Understøttelse paa 24 M. l.; 2. Klasse faar 18, 3. Kl. 12 og 4. Kl. 6 à 4 M.⁴⁾

I Nabosognet Lysabild klassificerer man ogsaa i 1736 de trængende. Og her strækker man sig lidt videre. Man mener, at »den, som behøver fuld Almissee, skulde . . . uden Hunger og Nød« kunne komme ud af det med 8 Skl. l. om Ugen eller 26 M. om Aaret. Der er det første Aar kun to, som naar op paa højeste Skala eller »fuld Ophold«. De andre maa nøjes med mindre.⁵⁾ Maaske har man her været for rundhaandet. Det følgende Aar klages der over, at flere af Sognets Folk »under adskillig Slags Undskyldning« ikke har ydet det Kvantum, de skulde, men kun $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ — »især Slesvig Domkapitels Undersaatte«.

Vi gaar til et Par Sogne i Tyrstrup Herred, Aller og Taps. Her synes man i begge Sogne at have faaet begyndt paa Indsamlingen af Midler til de fattiges Underhold i Begyndelsen af Novbr. 1736. I den følgende Tid sker der Indsamling hver Maaned, og der bliver i den første Tid givet rigeligt. Fattiggassens Indtægter er saaledes i Aaret 1738 i Aller Sogn godt 75 M. og i Taps 56 M. Hovedparten af disse Indkomster er samlet direkte ind hos Beboerne. Men Nidkærheden svækkes ret snart. Da der er forløbet 10 Aar, gaar Indsamlingen i Staa i Taps Sogn.

⁴⁾ C. III Nr. 558.

⁵⁾ C III Nr. 562.

I nogle Aar kan man leve af de opsparede Penge, men 1753 støder vi i Regnskabet paa følgende sørgelige Optegnelser: »Kassen, som nu har holdt sig i 7 Aar uden Tilskud fra Sognet, (er) ledig«. I Aller Sogn holder Indsamlingen af direkte Bidrag sig en 4—5 Aar længere. Men Restancerne bliver stadig større; i 1750 er der kun en enkelt af Sognets Byer, Stobbum, der giver lidt. I Fremtiden maa de fattige saa nøjes med »Tavlepen-gene«. ⁶⁾

I de foran nævnte Sogne kom man altsaa i Gang og holdt det gaaende en halv Snes Aar eller mere. Men det var ikke alle Steder, man naaede saa vidt.

Under 23. Jan. 1742 henvender Præsten Crystalsin i Bevtoft sig til Herredsfogden J. Bertelsen med Klage over, at samtlige Mænd i Hjartbro ved den sidst afholdte Indsamling har nægtet at yde noget Bidrag, »da de maatte til saa mange fremmede Betlere daglig erlægge Almisser«. Præsten frygter for, at Sognets andre Byer skal følge det af Hjartbro givne Eksempel, saa Forsørgelsen af de fattige efter Lovens Forskrifter ganske skal gaa over Styr. Klagen gaar nu videre til Amtet i Haderslev. Under 17. Febr. 1742 paalægges det nu Ridefogden Ganderup for Gram Herred, hvortil den nordlige Del af Bevtoft Sogn hørte, at befale de nævnte Beboere uopholdelig at betale den resterende Skat til Fattiggassen og for Fremtiden at kontribuere, hvad de skal — »bey Rente der Execution und anderweitigen Ahndung«. ⁷⁾

I Nabosognet Agerskov kneb det nok endnu mere at faa Sagen ind i den rette Gænge. Ogsaa her havde man vedtaget en Plan for Ordningen af Sognets Fattigvæsen. ⁸⁾ Hver Maaned — for nogles Vedkommende hvert Kvartal — blev der i Kirken uddelt en Pengeunderstøttelse til de trængende. Men ogsaa her var der »vrangvillige Folk«, som ikke vilde rykke ud med det Kvantum, de var tegnede for, eller som stod i Restance med Betalingen. Det kneb ogsaa svært med at faa Indsamlerne eller Helligdagsfogderne til at gøre deres Pligt. I hvert Fald siger Præsten Otto Riese i en Skrivelse til Herredsfogden, at »Helligdagsfogderne har Skyld i, at alt gaar saa konfust til«. Efter

⁶⁾ Regnskabsbøger for Aller og Taps Sogne.

⁷⁾ H. A. F.

⁸⁾ smstds.

den trufne Vedtægt skulde de betale 8 Sk. i Bøde til Fattiggassen, hver Gang de ikke i rette Tid indfandt sig hos Præsten med de opkrævede Fattigpenge. Men »da jeg i Dag kom til Kirken for at uddele tillige med [Kirkeværgen] Peder Paulsen de fattiges Penge, indfandt sig ingen af Helligdagsfogderne... men de fattige maatte gaa trøstesløse bort«. Allerede nogen Tid før havde Herredsfogden, Lorents Bertelsen i Roost, paalagt Helligdagsfogderne at indsende Fortegnelse over Restanterne og i det hele at gøre deres Pligt. Men kun de i Vellerup og Mellerup havde været føjelige. De andre »havde ganske ophørt at efterkomme deres Skyldighed«. Endnu en Gang, d. 3. Aug. 1743, paalægger Herredsfogden Sognefogden i strænge Ord at tilholde Helligdagsfogderne at gøre deres Pligt — men lige meget hjalp det. Saa beder Herredsfogden Amtmanden om at tage sig af de genstridige. 3. Septbr. paabyder saa Amtet, at der uopholdelig skal foretages Udpantning hos de vrangvillige. Og det paalægges Helligdagsfogderne »en Gang for alle og under Trussel om Execution« at opkræve Pengene til de fattige og aflevere dem paa rette Sted. Endvidere skal der paalægges dem Bøder for »den af dem hidtil udviste Ulydighed«.

Særlig stor Virkning har de strænge Ordre fra Amtet heller næppe faaet. I den Retning tyder da en Ansøgning, som Sognets fattige formentlig ret kort efter indsender til Amtmanden. Det nøjagtige Tidspunkt kan desværre ikke ses, da Skrivelsen er uden Aarstal og Dato. I Ansøgningen hedder det: »Vi samtlige Agerskov Sogns fattige nødes til underdanigst at andrage for Deres Excellence, hvorledes at vi ikke nyde de faa Skillinger af Sognets Arm-Cassa, som vi saa hart trænger til, allermest fordi vi ikke tillades at gaa omkring for at søge en Almisse, endskjønt at Sognet altfor meget bebyrdes af fremmede Betlere, som ligefuldt daglig Dag gaa omkring hos os, og det er af den Aarsage, at en stor Del af Sognemændene holde deres Quantum tilbage, som skulde leveres til vor Underholdning, saa at naar noget til os fattige skulde uddeles, finder Distributores undertiden intet for sig i Cassen, hvor over vi ofte maa lide Nød. Som det nu, naadigste Herre! paa saadan Maade bliver os for tungt, helst da vi intet kan tjene med Hænderne, saa udbede vi os underdanigst den Frihed, at vi som før maatte gaa omkring at betle, ligesom fremmede gør hos os, eller og at vedkommende

maatte formedelst Deres Excellences Autoritæt blive alvorligen tilholden accurate og uden restance (thi derover har Værket saa ofte standset) quartaliter at erlægge det quantum, som de selv i Begyndelsen har udloveth. — Noget Svar paa Ansøgningen foreligger desværre ikke.

Denne Ansøgning er rimeligvis skrevet af Sognepræsten, Provst Chr. Ottesen Riese eller dennes Søn Otto, der var Faderens Kapellan og senere blev hans Efterfølger baade som Præst og Provst.

Under 16. Maj 1749 indsender »samtlige fattige i Stenderup Sogn« en lignende Ansøgning, dog ikke til Amtmanden, men til Landets Konge. Den lyder saaledes: »Stormægtigste Monarch! Allernaadigste Konge og Herre! I allerdybeste og ydmygste Underdanighed understaar vi samtlige fattige brøstfældig og arme nødtrængende Mennesker i Stenderup Sogn, Tyrstrup Herred, Haderslev Amt, os at fremkomme for Deres kongl. Majestæts høje og hellige Throne; og med største Væmodighed maa berette, at som os af Sognet var tillagt lidet til vor Soulecering i Henseende vi efter kongl. allerhøjeste Forordning ikke maatte betle, men ethvert Sogn sine fattige skulde være tilfunden at vedligeholde. Saa maa vi dog med største Smerte og Hjertens Bekymring nu i 2de Aar fornemme, at vi ikke det allerringeste af Undersaatterne i Sognet kan bekomme; saa vi i saa Henseende lever i en elendig og ussel Tilstand, og mange af os er færdig at crepere af Hungersnød. Nu nedfalder vi i allerdybeste og ydmygste Underdanighed for Deres kongl. Maysts Føder med Hjertens Suk og Bøn, at os dog den høje Naade maatte vederfares, at Sognets Undersaatter efter deres selvgjorte Proportion os maatte ogsaa give vores Almisse. Den trofaste og barmhjertige Gud han vil selv med timelig og evig Velsignelse dette belønne. Derom vi uafsladelig sukker og beder«. — Ogsaa her er det sikkert Præsten, der har ført Klagen i Pennen.

Under 23. Aug. 1749 paalægger det tyske Kancelli i København Kirkevisitatorerne (Amtmand og Provst) i Haderslev Amt at afgive deres Betænkning i Sagen. De indhenter saa en Erklæring fra den stedlige Fattigbestyrelse. Denne meddeler, at »da de allevegne omkring i Amtet lod af. . . at opholde deres egne fattige, har ogsaa vor Byens Beboere efterfulgt samme Ex-

empel ej længer at ville meddele noget vist til vore fattige«. Præsten, Joh. Fr. Boysen har henvendt sig baade til Herredsfogden og til Sognefogden om »at exequere de mutvillige«, men alt har været forgæves, saa »de fattiges Kasse gik til grunde«. »Altsaa nødes de fattige til at søge Hans Kongl. Maj.' Naade, hvis de ellers skulde nyde noget vist til Underholdning«.

Appellen til Landsherren blev ikke uden Virkning. D. 17. Oktbr. er Herredsfoged N. Rasmussen i Hvinderup, Tyrstrup Sogn, i Stenderup for sammen med Fattigbestyrelsen at faa Sognets Fattigvæsen nyordnet. Først forfærdiges der et »Register« over »de sande Almis Lemmer«. Som saadanne optegnes ialt 9, 2 Mænd og 7 Kvinder. »En gammel, udlevet og vanfør Kone« tillægges der 24 Skl. om Maaneden. Hun staar først paa Listen. Den lavest ansatte, »en brusten Mand« (en Mand med Broksskade) maa nøjes med 6 Skl. Til Mads Jensen Hjuler, der »af Sognemændene nu er antagen« som Bettelfoged, skal der maanedlig udredes 24 Skl. Samtlige Udgifter, der er fordelt paa Sognets Beboere, er pr. Maaned 4 Mk., 16½ Skl. lybsk. Deraf yder Præsten og Kirkeværgen, der tillige er Sognefoged, hver 12 Skl. Degnen yder 3 Skl. Flere Gaardmænd naar ikke op til 1 hel Skl. i maanedlig Skat. Hidtil har Fattigbestyrelsen kun bestaaet af Præsten og en Kirkevæрге. Nu ansættes der tillige en Fattigforstander, der skal være »Sognepræsten saa vel som Kirkeværgeren i fornødent Tilfælde assisterlig«.

I 1748 hører vi fra Aastrup Sogn i Haderslev Herred, at den der trufne Ordning er kommen »i Forfald og confusion«. En vanfør Mand har til Amtet klaget over, at han i længere Tid ikke har modtaget det ham tillagte Kvantum Fattigpenge. I et Brev til Amtet, dateret 27. Juli 1748, tilstaar Sognefoged Thomas Nissen og Kirkevæрге Chr. Hansen, at »den fattige gamle Mand haver Underholdning storligen behov«, og at hverken han eller andre fattige i Sognet faar det, der er bleven dem tillagt. Foreholdes det Bønderne, da »skjælder og brummer de«. Indrømmes maa det dog, at der er nogen, som giver »hvad der er bleven dem paalagt med god Vilje«. De beder nu Amtet »af Naade stille den Befaling, at Bønderne herefter skulle betale de fattige det ud, hvad de endnu haver tilgode... og at Bønderne herefter skulle hver Maaned give deres paalagte Penge paa eet Sted, nemlig i Kirken, hvor da Delingen allerbedst frem for sig kan gaa«. Am-

tet paalægger da den stedlige Fattigbestyrelse at faa Sognets Fattigforsørgelse i Orden paany. Den ny Ordning er dateret »Haderslev Herreds Tinghus Tirsdag d. 6. Aug. 1748«. Den ligner paa de fleste Punkter den foran nævnte Ordning for Stenderup Sogn. Enkelte Ting er dog nye: »Eftersom Sognet nu ej vil holde en Bettelfoged, men vil selv en efter anden føre dette Embede«, indsættes der 3 Mænd, som »edelig forsikrede dette Embede troligen efter allern. Forordning at føre, saa sandt Gud skulde hjælpe dennem og hans hellige Ord«. Som Indsamlere konstitueres Helligdagsfogderne i Overby og Nederby Aastrup. De indsamlede maanedlige Bidrag afgives til Præsten, »som besørger Distributionen«. »De tvende Bettelfogder og de tvende Indkasseringsmænd forretter deres Embede indtil Almands Ting 1749, da andre igjen forordnes«. »Alle fremmede Betler(e) og Landstryger(e) tilbageholdes eller ogsaa til Amts Fængselhus indbringes«. De, der giver saadanne Almisse eller Natteleje, eller som dølger Contravenienterne, trues med »kongelig Brøde Straf«.

Vi skal endnu omtale den Nyordning, som det foregaaende Aar havde fundet Sted i Nabosognet Fjelstrup. Ogsaa der var det en af de fattige, der havde klaget til Amtet. Herfra faar Fattigbestyrelsen Paabud om, at der skal foretages »en ny Repartition«. Denne finder Sted sidst paa Aaret 1747. Beboerne kaldes sammen byvis, og hver af de mødte bliver spurgt om, hvad de godvillig vil udrede. Skulde de foretrække det, kan de ogsaa lade sig »taksere« af Fattigbestyrelsen, Sognefogden samt en Mand fra den paagældende By. De fleste giver frivilligt, men en Del er der dog, som lader sig taksere. Højest paa Listen staar Pastor Meyland, der lover at give 8 Skl. l. om Maaneden. Degnen Jep Hansen Koch sætter sig til 2 Skl. maanedlig. Nis Thuesen paa Keldet vil udrede 5 Skl., hvorimod Chr. Hansen, Vildfang, lader sig taksere til 3¹/₂ Skl. mdl. De fleste Gaardmænd giver fra 1 til 3 Skl. mdl. Landboelsmænd og Inderster svarer fra 2 til 8 Skl. om Aaret. Flere Gaardmænd sættes ogsaa til aarlige Afgifter — fra 8—28 Skl. Ud for en Del staar der »kan intet give«, eller »uformuende«. De slipper helt fri. Peter Skolemester, der har sin Plads blandt Boelsmænd og Inderster i Sillerup, faar saaledes Vedtegningen »uformuende«, og slipper helt for Fattigskat. — I det ret store Sogn er der kun

10, som findes værdige til Almisse. Hver af dem faar i Understøttelse pr. Maaned fra 6 Skl. til 1 Mk. og 12 Skl. I alt udbetales der til de fattige 10 Mk. maanedlig el. 120 Mk. aarlig. Af de 10 Mk. udredes dog kun 8 Mk. og 6¹/₂ Skl. gennem Fattigs-katten. Det resterende tages fra Klingpungpengene.

De foran anførte Akter findes i Haderslev Amts Arkiv blandt Sager vedrørende Fattigvæsnet. Ogsaa fra anden Side faar vi Oplysning om Lovens Skæbne. Det hørte med til Generalsuperintendentens Embedspligt at tage væsentlig Del i Styrelsen af Stiftets Fattigvæsen.⁹⁾ I en Instruks af 14/12 1739 paa-lægges det ham ved Visitatserne nøje at føre Tilsyn med Fattigvæsnets Tilstand og søge at fremme de af Kongen udstedte Forordninger. Præsterne var forpligtede til skriftlig at give Biskoppen en Fremstilling af Tilstanden i deres Sogn(e) — ogsaa vedrørende Forsørgelsen af de fattige. Og det var Biskoppens Pligt at indberette til Kongen, hvad han paa sine Visitatser erfarede vedrørende Fattigvæsnet. Gennem Præsternes Indberetninger til Biskoppen og dennes Visitatsberetning faar vi ret god Besked om, hvorledes de fattiges Kaar var paa de forskellige Steder.

Gennem Indberetninger fra 1750 og 1753 erfarer vi følgende om Tilstanden i Haderslev Provsti: Sognene Stenderup, Øsby, Oksenvad, Aastrup og Fjelstrup faar godt Skudsmaal. Fra Provstiets andre Sogne — ogsaa fra Haderslev By — klages der over Tilstanden: Den kgl. Forordning overholdes ikke, og Indsamlingen til Fattigkassen er gaaet i Staa. Det sidste har især været Tilfældet, efter at Kvægpesten har sat ind. Denne begyndte 1745, og i Løbet af 36 Aar hjemsøgte den Landet 3 Gange. I Ødis Sogn var Sygen begyndt 1745, og siden den Tid havde Bønderne her ikke villet give deres Bidrag til de fattiges Underhold. I Sommersted Sogn har Bønderne siden 1747 af samme Grund vægret sig ved at udrede det dem paalagte Bidrag. Der foreligger ogsaa Vidnesbyrd om, at Indsamling af Pengebidrag er standset før den Tid. 1744 berettes der saaledes fra Skodborg Sogn, at den maanedlige Indsamling ikke kunde gennemføres — »paa Grund af Armod i Sognet«. Nævnes kan ogsaa en Optegnelse fra Vedsted Sogn i 1740. Det siges heri, at der her »findes mange Gaardmænd, som selv højt trænger til Gave«.

⁹⁾ C. C. H. I 265 f. og 452 f.

Der udredes dog nævnte Aar ialt 153 M. til Sognets fattige. Men en stor Del heraf udreder Præsten »af sit eget... til husarme og rejsende og til ubemidlede, som nødvendig til Jorden maa befordres«. ⁹⁾

Det var ikke blot i Haderslev Amt, det kneb med at faa Loven ført ud i Praksis. 1753 skriver Generalsuperintendent Reuss, at »den saa gavnlige Fattigforordning iagttages nu de færreste Steder. Især er Indsamlinger nu næsten helt hørt op«. For 10 Aar siden havde det set helt anderledes ud. Da var Fattigvæsenet i nævnte Provsti »overalt indrettet efter den kgl. Forordning«, og man fandt sjældent omstrejfende Tiggere her. ¹⁰⁾

I en Skrivelse af 24. Marts 1749 fra Amtmanden i Tønder til Herredsfogden i Slogs Herred tegnes der et ret mørkt Billede af Forholdene her. En lignende Skrivelse er rimeligvis sendt Herredsfogderne andensteds i Amtet. ¹¹⁾

I nævnte Skrivelse siges der, at det er kommen til Amtmandens Kundskab, at »de kgl. Forordninger slet ikke efterleves«. Det paalægges derfor Fattigforstanderen at adlyde disse Forordninger, »at bibeholde de fattiges Underholdning og ikke tillade disse at gaa omkring og tigge«. Dette »kan ikke taales«. Fattigfogderne skal »dels være døde, dels afskaffede sammen med Fattigkassen«. Hvor ingen Fattigfoged findes, skal en saadan antages, eller ogsaa skal hver By paatage sig Fattigfogdens Bestilling og aflægge den krævede Ed overfor Herredsfogden. Denne skal sørge for Bekendtgørelse af Ordren i de forskellige Sogne, og der trues med Execution, hvis Ordren ikke efterkommes.

I 1752 ser det ud til, at Forholdene i det store Amt har bedret sig en Del. Det var i hvert Fald Tilfældet i den nordlige Del af Amtet. Der var her mange Sogne, hvori der fandt Indsamling Sted baade af Korn og Penge. Det synes saaledes at have været Tilfældet alle Vegne i Slogs Herred. Der var dog ogsaa Sogne, hvor Indsamlingen for længst var afskaffet. I Ensted Sogn havde man kun holdt det gaaende i 2 Aar. Præsten i Rinkenæs skriver, at Forplejning af de fattige er gaaet i Staa i Nabosognene. I Rinkenæs har man derimod holdt det gaaende

⁹⁾ XVII 39 b (K.).

¹⁰⁾ XV Nr. 42 og XVIII Nr. 39 b (K.).

¹¹⁾ findes bl. Fattigvæsenssager i Rabsted Præsteark.

indtil nu, men han tilføjer rigtignok, at det sker »under megen Modstand fra Beboernes Side«. Præsten i Dagebøl Laurentius Brodersen skriver, at Beboerne fremdeles yder baade Penge og Naturalier — »Korn, Tobak, Smør, Uld osv.« — men han indrømmer, at der er »adskillige, som ikke vil give deres Bidrag til Indsamlingen«. I Læk gaar det »meget slet«. Folk vægrer sig ved at give noget til Indsamlingen. Særlig haard Modstand synes der at have været i Nibøl Sogn. Pastor Petræus siger, at Indsamlerne her »trues med Klø«, ja udsætter sig for »Livs- og Legemsfare.«¹²⁾

Fra sidste Halvdel af 60erne foreligger der Beskrivelser over en Del af Sognene i Tørning Len, i kirkelig Henseende under Ribe Stift, i verdslig under Haderslev Amt. Fattigvæsnet sorterede næsten helt under slesvigsk Ret. Beskrivelserne er affattede af vedkommende Sogns Præst. De er i sin Tid benyttede ved Udgivelsen af »Danske Atlas«. De fleste af dem er trykte i »Sønderj. Aarbøger« for 1913. I flere af dem findes ogsaa Optegnelser vedrørende Sognets Fattigvæsen. — I de fleste Sogne har de fattiges Kaar tilsyneladende været gode. I Høyrup Sogn foretages der Indsamling, »saa tit det gøres nødigt«. Og det samme synes at have været Tilfældet de fleste Steder. I Nabosognet Toftlund er der 8 fattige. Til disses Underholdning betaler hver Otting maanedlig en Skilling, som Helligdagsfogderne indsamler. I Gram Sogn, hvor de fattiges Antal er stort, fandt der ingen Ligning Sted. Man havde her kun Tavlepengene at ty til. I det lille Spandet Sogn var der »ungefähr 3 fattige, som gaar omkring og nyder deres Føde«. Præsten Ditlev Outzen i Brandrup tegner et særlig lyst Billede af Forholdene der: »De fattiges Antal er 6 til 8, som opholdes af de Penge, som falder i Kirkepengen, og naar de ikke tilstrækker, lægger Sognemændene sammen til dem og forsørger saa rigeligt Sognets Fattige, at jeg ikke ved, at nogen her af Sognet er gaaet om at tigge«. Fra flere Sogne foreligger der ikke nogen Beskrivelse. Det er saaledes Tilfældet med det østligste Sogn i Tørninglen, Skrydstrup. Om dette Sogns Fattigvæsen foreligger der imidlertid en Udtalelse fra Aaret 1757. Da holdt Ribebispen H. A. Brorson Visitats her. Ved den Lejlighed klager Sognets Præst, Provst Thomas Wang

¹²⁾ XVIII Nr. 39 b (K.).

til Biskoppen over, at »Menigheden ikke var barmhjærtig mod de fattige og nødlidende«. Biskoppen tilføjer saa i sin Indberetning til Generalkirkeinspektionskollegiet, at der herover »skete alvorlig og bevægelig Formaning«. ¹³⁾ Aaret før havde Biskoppen holdt Visitats i Farup ved Ribe. Der havde Præsten »vemodig« klaget over Beboernes Modstand mod Opførelsen af en Skole. Der fulgte saa fra Biskoppens Side en »alvorlig og bevægelig Formaning til Menigheden«. Det ender med, at de modstridende lover Biskoppen at ville bygge Skolehuset. ¹⁴⁾ Man maa vel have Lov til at gætte paa, at Biskoppens alvorlige Formaning har haft en tilsvarende Virkning i Skrydstrup.

Det ser ud til, at Forholdene i den østlige Del af Haderslev Amt har været knap saa lyse som i den vestlige Del af Amtet. 1762 skriver Præsten i Hejls, at Fattiggassen i Annexsognet Vejstrup »i mange Aar har været tom. Der er ikke bidraget en Hvid til den«. Det var Herredsfogden, der i sin Tid havde faaet den oprettet. Da han døde, døde Fattiggassen sammen med ham. Præsten har kaldt Sognets Beboere sammen og »hjørteelig formanet« dem til i Overensstemmelse med Forordningen at faa Kassen genoprettet, men hans Bestræbelser har været forgæves. De fattige er nødt til at tigge. — Vejstrup var langt fra det eneste Sted, hvor Fattiggassen var afgaaet ved Døden. I en Skrivelse af 13/12. 1768 fra Overkonsistoriet paa Gottorp til Kirkevisitatoriet i Haderslev klages der over, at der »i næsten ingen Sogne« findes Fattiggasser. Det paalægges Visitorerne at gøre sig Umage for, at disse Kasser opretholdes, »hvorved Tiggernes Antal skal formindskes«. De skal tilholde Præsterne nøje at overholde dette Paabud, og det tilføjes, at en lignende Paamdelse vil blive sendt Ridefogderne. Denne Indskærpelse af Lovens Bud synes imidlertid foreløbig ikke at have frugtet meget. I en Indberetning af 14/7. 1780 fra Provst Kretzmer i Haderslev hedder det saaledes: »Med Fattigvæsnet paa Landet ser det paa nærværende Tid kun middelmaadigt ud. Paa de fleste Steder findes der til de fattiges Forplejning kun den Smule, der lægges i Klingpungen«. Og saa tilføjer han undskyldende: »Bønderne, som paa Grund af Kvægsygen og de trykkende Skatter

¹³⁾ Rigsarkivet. Velvillig meddelt af Pastor Thade Petersen, Haderslev.

¹⁴⁾ L. J. Koch: Salmedigteren Brorson S. 85.

selv er fattige, kan intet give«. Af Sogne, der danner en Undtagelse fra den almindelige Regel, kan nævnes Ødis. Her var der endnu i 1780 kvartale Indsamlinger. I Fjelstrup Sogn nøjedes man derimod nu med Klingpungpengene. I Stenderup Sogn fandt der — i hvert Fald indtil 1762 — maanedlige Indsamlinger Sted.¹⁵⁾

Naar det stod saa ringe til, saa har Kvægpesten sikkert sin Part af Skylden. Det ser ud til, at denne under sin sidste Opblussen har hjemsøgt Egnen her særlig haardt. 1771 skriver Sandemand Anders Petersen fra Ørsted i Oksenvad Sogn i sin Dagbog: »De fattiges Antal er utalligt, og Betlere ser man i store Skarer. Mange lide stor Hunger, og den ene kan ej hjælpe den anden«. Det menes, at denne Skildring er lovlig mørk¹⁶⁾, men nogen Sandhed er der nok i Ordene saa vel som i Provst Kretzmers fra 1780. En Udtalelse af Pastor Mygind i Stepping fra 1771 kan ogsaa nævnes: »En stor Del af Sognets Gaardbesiddere er trængende og vægrer sig meget, naar der af Sognet skal gives en lille Kollekt til de fattiges Forsørgelse.«¹⁷⁾

I Aaret 1782 standser Kvægpesten, og der følger nu en lang Række Opgangsaar. Under 19. 4. 1783 udstedes der en kgl. Forordning, som paabyder, at der i hvert Sogn skal anskaffes en Bog, hvori Fattiggassens Indtægter og Udgifter indføres tillige med Navnene paa dem, der modtager Understøttelse. Præsten og Kirkeværgerne skal føre Tilsyn med, at Fattigregnskabet er rigtigt, og dette skal godkendes af Kirkevisitatorerne, naar de holder Visitats. Forordningen blev udstedt efter Henstilling fra Generalsuperintendent Struensee, der flere Gange havde klaget over, at der ikke førtes ordentligt Regnskab over Midlerne til de fattige. Denne Forordning blev efterkommet i flere Sogne indenfor Haderslev Provsti. Der anskaffes Regnskabsbøger, og i de følgende Aar begynder man atter omkring i Sognene med Indsamlinger til Fattiggassen. I 1796 er der kun ganske faa Sogne, hvor der ikke af Beboerne ydes Bidrag — i Penge eller Korn.¹⁸⁾

I Aabenraa-Løgumkloster Provsti saa det i Aaret 1780 adskilligt lysere ud end i Haderslev Provsti paa samme Tid. For-

¹⁵⁾ XVIII Nr. 39 b (K.).

¹⁶⁾ R. Mejborg: Slesvigske Bøndergd., S. 208.

¹⁷⁾ XVIII Nr. 39 b (K.).

¹⁸⁾ XVIII 41 (i Landsarkivet).

mentlig har Egnen her ikke været saa stærkt hærget af Kvægsygen. I de fleste Sogne finder der Indsamling Sted hver Maaned eller hvert Kvartal. Et særlig lyst Billede tegnes der af Forholdene i Løjt Sogn: »Alt gaar sin gode Gang efter den allerhøjeste kgl. Forordning af 7. Sptbr. 1736. Hvert Kvartal sker der Indsamling efter forud foretaget Ligning, hver Maaned sker der Udbetaling til de fattige«.¹⁹⁾ I det magre Bedsted Sogn havde der lige siden 1736 fundet maanedlige Indsamlinger Sted. I sidste Halvdel af Aarhundredet beløb det indsamlede Bidrag sig til 120 M. om Aaret. Af og til hænder det, at man undlader de maanedlige Indsamlinger, men det sker ogsaa, navnlig i Aarhundredets Slutning, at man fordobler dem.²⁰⁾

Det sydvestlige Hjørne af Slesvig — Landskabet Eidersted med sine 2 Købstæder og 18 Landsogne — var vel nok det Sted, hvor Fattigloven af 1736 blev bedst overholdt. I hvert Fald gentages det ofte i de Indberetninger, der foreligger herfra, at Loven efterleves.²¹⁾ Aarsagen hertil var vel nærmest den, at et ordnet Fattigvæsen saa at sige var en Nødvendighed her. Eidersted hørte til Slesvigs fedeste Marskegne, og det var den tættest befolkede Del af Landet. Der var her mange fattige, som ikke selv kunde bjærge Udkommet. »Armoden er«, siger Volkmar i sin Beskrivelse af Eidersted fra 1795, »større og mere trykkende i Marsken end paa Gesten«. Han omtaler ogsaa den dybe Kløft, der her findes mellem de besiddende og de besiddelsesløse. Om Sommeren strømmer der fremmede Arbejdere til i stort Tal, og de foretrækkes ofte for de stedlige. Naar Kornet er aftærsket, er der ikke videre Arbejde at faa hele Vinteren, og mange maa da ty til Fattigkassen. I Tiaaret 1784—93 beløb Fattigudgifterne sig for hele Landskabet til 342,455 M. De fleste af disse Penge er indkomne ved Ligning paa Jorden.²²⁾ Fra et enkelt Sogn, Coldenbüttel, foreligger der en Oversigt over Udgifterne til Sognets Fattigvæsen fra 1646—1815. Det første Tiaar beløber de sig gennemsnitlig til 350 M. pr. Aar. Efter 1736 er der en betydelig Stigning. De første Tiaar betales der aarlig 917 M. I Tiden fra 1796 til 1805 er Udgifterne naaet op til 2825 M. om Aaret. De sidste

¹⁹⁾ XVIII 42 c K.

²⁰⁾ Fattigregnskabsbogen.

²¹⁾ XVIII Nr 47 a K.

²²⁾ F. R. Volkmar: Versuch einer Beschreibung von Eiderstädt S. 286 f. Jvfr. Schr. der patr. G. I B. H. 2 p. 7 flg.

10 Aar bliver de næsten fordoblede. Dette skyldes naturligvis Krigen og den efterfølgende Pengekrise. I Aaret 1817 anslaaer J. D. Lawaetz Indbyggertallet i Eidersted til ca. 15.000. Af dem nyder godt og vel 1300 Fattigunderstøttelse. Det bliver 9 % af Landskabets samlede Befolkning.

Ovennævnte Oversigt saavel som den af Lawaetz anførte Udtalelse findes trykt i de af det slesv. holst. patriotiske Selskab i Aarene mellem 1817 og 1821 udgivne Skrifter.²³⁾ Heri findes der ogsaa en hel Del Indberetninger om Fattigvæsnets Tilstand paa den Tid andensteds i Hertugdømmerne. Her skal anføres, hvad der siges om det øst for Eidersted liggende Hütten Herred: Ingen af de i Hütten Herred liggende Sogne har indført den i Forordn. af 1736 paabudte Fattigkasse, men Byerne har med Øvrighedens Samtykke truffet den Overenskomst, at hver Landsby skal forsørge sine egne fattige. Det kan tilføjes, at vi ogsaa træffer den Skik at lade hver By forsørge sine fattige flere andre Steder. F. Ex. i Ostenfeld Sogn nordfor Husum. I Beretningen fra Hütten Herred siges det, at baade Ydere og Nydere er tilfredse med denne Ordning og ønsker den bibeholdt. »De trængende bliver derved mere afhængige af deres Velgørere, hver By maa kun bære sin egen Byrde, og den By, hvis Kasse forvaltes vise- lig, maa ikke bøde for den Letsindighed, en anden Bys Fattigforstander udviser.« Det indrømmes dog, at Forskellen mellem de forskellige Byers Bidrag til Fattigvæsnet ved denne Ordning kan blive overordentlig stor.²⁴⁾

Forholdene har maaske bedret sig i Løbet af de sidste Aar- tier. Fra 1793 foreligger der en Klage over, at det i hele Hütten Provsti næsten kun er Pengene fra Kirkeblokken, der staar til Fattigvæsnets Raadighed. I særlig mørke Farver tegnes Forholdene i det store Bünstorf Sogn. Her gaar, skriver Pastor Joh. Christoph Jebsen, en Del af de fattige omkring og faar Middags- mad hos Beboerne. Til Bestridelse af de øvrige Fornødenheder til 20 fattige har man kun Klingpungpengene, der aarlig belø- ber sig til 50—60 Mk. Deraf gaar en Trediedel til Skolepenge for de fattige Børn. Fattigkollegiet ansøger derfor om Tilladelse til, at den Skik, som findes andensteds, maa blive indført der i Sog- net, at der paa de Dage, da der ofres til Præsten, ogsaa maa blive

²³⁾ 4 B. 2 H. Bilag I.

²⁴⁾ Smst. S. 40 f.

ofret til de fattige i en Bøsse, der er hængt paa Altret eller i en Tavle, som bæres omkring af Kirkeværgerne. Det antydes ogsaa, at der andensteds ofte bliver samlet ind til de fattige to Gange om Aaret, ja i Nødsfald oftere. Præsten i Nabsognet Kosel skildrer Forholdene der i ligesaa mørke Farver.²⁵⁾ I de adelige Distrikter, der for Størstedelen var samlede i den sydøstlige Del af Slesvig, var den Skik at lade hver By sørge for sine fattige almindelig. Det hændte ogsaa, at de trængendes Forsørgelse blev fordelt paa et vist Antal Ejendomme indenfor Godsomraadet. Oprindeligt paahvilede det Godsejeren at sørge for samtlige Beboere paa sit Gods — »at holde dem ved Magt«. Dette gjaldt naturligvis ogsaa de fattige. Ved Forordningen om Livegenskabets Ophævelse fra 1. Jan. 1805 fritåges Godsejeren for Bondens »Conservation«, men Pligten til at forsørge Godsets fattige paahvilede ham fremdeles. Ogsaa fri Læge og fri Medicin maatte han sørge for. Undertiden maatte dog Bønderne i deres Forpagtningskontrakter forpligte sig til at yde en vis aarlig Afgift til Fattigvæsnet. Som Regel gik da ogsaa Styrelsen af Fattigvæsnet over til et blandt Bønderne valgt Fattigforstanderskab. Paa de fleste Godser havde Præsten ikke noget med Fattigvæsnet at gøre. Det var Godsejeren eller hans Inspektør, der styrede Godsets Fattigvæsen. For det meste havde Præsten dog Sæde i Fattigbestyrelsen.²⁶⁾ — Det var naturligvis ikke alle Godsejere, der var lige omsorgsfulde. Der var nogen, som sparede lovlig meget paa Udgifterne til de fattiges Forsørgelse, mens andre var mere rundhaandede. Naar der siges, at Antallet af de fattige var forholdsvist mindre i Godsdistrikterne end i Amterne, er Grunden vel nok den, at der her blev nøjere vaaget over, at tilflyttede Folk ved rettidig Opsigelse ikke vandt sig Forsørgelsesret her. Som Regel sørgedes der for lettere Arbejde til ældre Folk, saa det næsten kun var forældreløse Børn, syge og udlevede gamle og Krøblinge, der understøttedes. Paa mange Godser var der ogsaa oprettet Stiftelser eller Fattighuse, i hvilke de gamle og svagelige fik Husly og fornøden Hjælp.²⁷⁾

Mellem de Oplysninger om Fattigvæsnets Tilstand i Her-

²⁵⁾ Abteilung 5 Nr. 704 (K.).

²⁶⁾ Jvfr. Chr. Callisen: Anleitung S. 227 Note 2 1. Udg.

²⁷⁾ Georg Hanssen: Die Aufhebung der Leibeigenschaft. Og Schr. der patr. G. I. B. 2 H. p. 96 flg.

tugdømmerne, som i 1816 og nærmest følgende Aar blev indsamlet af det sl. h. patr. Selskab, findes der en Oversigt over Antallet af de i de forskellige Provstier og Købstæder understøttede saavel som over, hvad der gennemsnitlig er ydet hver Person i Løbet af et Aar. Man lægger Mærke til, at Understøttelsen er betydelig højere i Byerne end paa Landet. I Haderslev faar 100 understøttede i Gennemsnit hver 23 Rdlr. I Aabenraa er det tilsvarende Tal 150 og 15—16 R. I Sønderborg 135 og 8—9. I Flensborg 1050 og 31—31^{1/2}. Højest oppe er Tønning med henholdsvis 147 og 37—38. Fra de 35 Sogne i Haderslev Provsti foreligger der kun nøjagtige Oplysninger fra 26. Her sættes Antallet af understøttede til 296, og de Summer, der ydes hver af dem, er 6—7 Rdlr. aarlig. Det maa dog bemærkes, at der i Haderslev og flere andre Provstier kun er anført Afgifter i rede Penge. Værdien af ydede Naturalier er ikke medregnet. Der var flere Grunde til, at Forholdene i Byerne var værre end paa Landet. Ogsaa den Gang klages der over Tilstrømningen af Arbejdere fra Land til By. Særlig i de gode Aar omkr. Aarhundredskiftet var mange fra Landet strømmet til Byerne, og de blev her, da de daarlige Tider indfandt sig. Der var ogsaa Folk, der rejste til Byerne for at fri deres Sønner for den Militærpligt, der paahvilede Landboerne. Der var ogsaa mange af de udtjente Soldater, som gennem den lange Tjeneste var vænnede fra svært Arbejde, og som af den Grund helst blev i Byerne.²⁸⁾ Saa maa det ogsaa huskes, at Leveomkostningerne paa Landet var mindre, og at de trængende her ofte modtog Naturalier i Understøttelse. Endelig var der paa Landet mere at fortjene ved Husflid og lettere Arbejde. En særlig Ros falder der paa Vedsted Sogn for den »glædelige« Virkelyst, som findes der. Indberetningen herfra skyldes antagelig Bonnich Bonnichsen, der var Præst i Vedsted fra 1809—17. Med hans maaske nok vel lyse Indberetning slutter vi dette Afsnit: »Af en Folkemængde paa 800 Personer er der gennemsnitlig 13, som trænger til Hjælp. I et Sogn, hvor der avles megen Hør, laves og sælges meget Linned, holdes mange Faar og forfærdiges meget Vadmel og Tosel. . . ., er der aldrig Mangel paa Arbejde, ikke engang for svagelige Kvinder. Kvinderne spinder, strikker, kradses Uld. Gamle, svagelige Mænd forfærdiger Tækkereb, Bikuber og især Lyngkoste. De finder tilstrækkelig Afsætning.

²⁸⁾ Smsteds IV B. 2 H. S. 154 f.

Flere gamle Folk forstaar at flette Kurve.... Fattighuse er der ingen Brug for her, da alle stadig kan finde Husly.«²⁰⁾

²⁰⁾ Smstds. I B. 2 H. S. 25 flg.

IV.

FATTIGKASSENS INDTÆGTER OG UDGIFTER.

I FD. af 1736 var det paabudt, at hver Købstad, Kommune eller Sogn skulde have sin Fattigkasse, hvori de Midler, der var bestemt til de fattiges Underhold, skulde flyde. Den skulde opbevares paa et sikkert Sted i eller udenfor Kirken, og den skulde forsynes med 3 Nøgler. Den ene skulde bero hos Præsten, de 2 andre hos forskellige Medlemmer af Fattigbestyrelsen. Midlerne kom fra flere forskellige Kilder. Vi har foran set, at den faste Afgift fra Beboerne ikke saa sjælden svigtede. Men dermed er al Understøttelse til de fattige ikke bortfalden. Der var andre Kilder at øse af. Fattigloven nævner først, at Renten af Legater, saafremt der ikke i Fundatsen er truffet særlige Bestemmelser, tilfalder Fattigkassen. Langt den største Rolle spillede de Penge, som ved Gudstjenesten blev indsamlet til de fattige. Disse Penge kaldes snart Klingpungpenge, snart Tavlepenge — alt eftersom der ved Indsamlingen anvendtes en Klingpung eller en Tavle. Førstnævnte var en lille Pose eller Pung, der var forsynet med en klingrende Bjælde og anbragt paa en temmelig lang Stok. Tavlen var en firkantet Kasse eller Æske uden Laag, der ligeledes var anbragt paa en Stok. I Hørup Sogns Kirke-regnskab fra 1733 omtales der »en Taul-pung med en liden Klokke«. Klingpungen brugtes mest i den sydlige, Tavlen mest i den nordlige Del af Landet. Det hænger vel sammen med, at den førstnævnte var kommen sydfra, den sidstnævnte nordfra. De i Kirken indsamlede Penge til de fattige kaldes ogsaa jævnlig »Blokpenge«, fordi de som oftest opbevares i Fattigblokken, der havde sin Plads lige indenfor Kirkens Dør — »i hver Mands Aasyn og Vej, at ingen kan gaa ind, med mindre han støder sig paa den«, som Peder Palladius siger i sin Visitatsbog. Du skal, føjer han til, ikke kunne sige, at »du haver ikke set den arme

Lazarus ligge for dine Øjne«.¹⁾ Skønt Fattigblokken var lavet af Eg, beslaaet med Jærn og forsynet med 2 Laase, lykkedes det dog jævnlig Tyvene at bryde den op.²⁾ I Kirkeordinantsen fra 1542 omtales allerede Klingpungen eller »Fattigpungen«. Det er dog kun for Byernes Vedkommende. Først 1646 paabydes det, at den skal bæres omkring i Kirkerne paa Landet. Hverken i Byerne eller paa Landet blev disse Paabud opfyldt lige med det samme. I Haderslev By synes Klingpungen først at være kommen i Brug omkring 1635. Og efter 1650 dukker den frem i flere af Provstiets Kirker ude paa Landet. Her synes den at have afløst »Fattigkisten«, hvori der blev lagt Korn og maaske ogsaa andre Gaver, som Kirkegængerne bragte med sig.³⁾ I Bov Sogn indføres Klingpungen 1680.⁴⁾ I Dagebøl og Emmelsbøl tages den i Brug 1699, og i de efterfølgende 20 Aar bliver den indført i de allerfleste Sogne i det store Tønder Provsti.

I Aarene 1703—27 havde Samuel Reimarus været Præst i Tønder og Provst i Tønder Provsti. Han havde virket stærkt for Indførelse af Klingpungen omkring i Sognene. Under 30/1 1719 udsendte han til alle Provstiets Sogne et Regulativ, der skulde tjene som Rettesnor for Fattigbestyrelserne baade med Hensyn til Indsamling, Opbevaring og Uddeling af Klingpungpengene. Indsamlingen foretages af Degnen eller — som det nogen Steder er Skik — skiftevis af en Kirkeværge og en af »Mændene«. Naar Gudstjenesten er til Ende, kommer en af Kirkeværgerne op til Alteret. Er der ikke nogen Kirkeværge til Stede, hidkalder Præsten en af Mændene. Saa bliver Pengene talt, og Summen indført i en Bog, der opbevares i Kirken. Pengene maa Præsten helst tage med sig hjem og opbevare dem »som hans eget og kæreste Gods«, eller ogsaa skal de opbevares i Kirkens Fattigblok. De indsamlede Penge skal først og fremmest anvendes til fattige Børns Opdragelse — til Betaling af Skolepenge, Køb af Bøger og andre Ting, som er »uomgængelig nødvendige for en god og ret kristelig Opdragelse«. De fattige Forældre saa vel som Børnene maa ikke »for Fremtiden eller paa Dommens Dag« føle sig tyngede af den Tanke, at de af Mangel paa timelige Midler har maattet savne en kristelig Opdra-

¹⁾ Lis Jacobsens Udg. S. 73.

²⁾ Jvfr. R. Mejborg: Slesv. Bøndergd. 209.

³⁾ S. A. 1931 S. 259 f. Og E. Føddersen: Kircheng. 510.

⁴⁾ Kirkebogen.

gelse. I anden Række skal Pengene anvendes til andre fattige i Sognet. Bliver der noget til overs, tilfalder det Kirken.⁶⁾

De fleste Steder blev Klingpungpengene vel nok fordelt paa den her omtalte Vis. Men det hænder ogsaa, at Ordenen byttes om, eller at Pengene faar anden Anvendelse. I Bov blev, som vi hørte, Klingpungen indført 1680. Indtægten det første Aar anvendtes til et »højest fornødent« Alterklæde.⁶⁾ I Uge Sogn anvendte man en Tid lang Klingpungpengene til Vedligeholdelse ikke blot af Kirken, men ogsaa af Præstegaarden og Degneboligen.⁷⁾ I Graasten brugte man en Del af Klingpungpengene til at lønne Degnen med og til Vedligeholdelse af Skolen og Degneboligen. Et Par Gange faar Degnen ogsaa Penge til ny Klæder.⁸⁾ I Spandet Sogns Fattigregnskabsbog hedder det under 13. Decbr. 1736: »Samtlige Sognemænd vedtog at underholde deres fattige uden Tavlepengenes Hjælp, som Kirken for hendes slette Tilstand beholder indtil videre«. Af Sognets Kirkeregnskab fremgaar det, at Tavlepengene første Gang omtales 1713. Ogsaa da beholder Kirken de indsamlede Penge »formedelst hendes Armod«. Saa-dan staa Sagerne til 1789. Fra det Aar føres Tavlepengene fra Kirkeregnskabet over til Fattigregnskabet. Det kan tilføjes, at den fattige Kirke i Spandet 1715 fik en Understøttelse paa godt 13 Mark »af Tavlepengene udi Hvidding Herred«. Kirken i Høyrup synes at have været lige saa fattig som Søsteren i Spandet. Af Kirkeregnskabet fremgaar det, at man ogsaa her har begyndt paa Ombæring af Tavlen 1713. Nævnte Aar støder vi paa følgende Optegnelse: »Tavlepenge beholder Kirken selv for hendes Brøstfældigheds Skyld«. Det ser dog ud til, at Kirken i Høyrup er kommen til Kræfter lidt før Søsteren i Spandet. Tilsyneladende gaar Tavlepengene her allerede 1765 over i Fattigregnskabet.

I den Ordning, der 1736 blev truffet for det fremtidige Fattigvæsen i Abild Sogn, støder vi paa følgende Bestemmelser: Der »skal indføres en Klingpung, som hver Søn- og Helligdag skal ombæres af hver Huus-Ejer, Nabo hos Nabo udi fire Dage.«⁹⁾

⁶⁾ Schr. des Vereins II R. III B. 239 f. 268 f.

⁶⁾ Sognets ældste Kirkebog S. 550.

⁷⁾ Sogneregnskabsbog for Uge Sogn.

⁸⁾ S. A. 1933 S. 116 f.

⁹⁾ A IV 361.

Hværvet som Ombærer synes at have skiftet mellem alle Sognets bosiddende Mænd. Det at bære Klingpungen var ikke noget særlig attraaet Hværv. Paa en i Rensborg i Aaret 1725 afholdt Synode var der vedtaget en Beslutning vedrørende Klingpungen. Det fremgaar af en Klage, som af Provst Koch, Aabenraa, i Aaret 1727 sendtes til Amtet sammesteds. Heri siges det, at den omtalte Synodebeslutning »i Særdeleshed er bleven hindret derved, at de Personer, der skal gaa omkring med Klingpungen, ikke kan blive enige«. Efter at der er forhandlet om Sagen med Overretten paa Gottorp, udstedes der et Reskript af 22. Juli 1729, der bestemmer, at i hvert Sogn skal en Tolvmænd og en af Sognets yngste Mænd skiftes til et helt Aar at bære Klingpungen. Det lader dog til, at det nogen Steder har knebet med at faa dette Reskript gennemført. Det var saaledes Tilfældet i Østerløgum Sogn en halv Sned Aar senere. Tilsyneladende hidrørte Vanskeligheden fra dem af Sognets Beboere, der hørte under Haderslevhus Amt. I en Skrivelse af 8. Jan. 1737 klager Amtmand v. Massow, Aabenraa, over, at Beboerne i Østerløgum Sogn, »især de saakaldte Tolvmænd paa strafbar Vis skal modsætte sig Gennemførelsen af det kgl. Reskript«. Gennemførelsen af dette Reskript var »saa meget mere nødvendigt efter Udstedelsen af Forordn. af 7. Septbr. 1736, der paabyder, at Klingpungpengene skal anvendes til de fattiges Underhold«. Under Trusel af Straf paalægges det nu Sognets Beboere at efterleve nævnte Reskript, og i Særdeleshed paalægges det de Haderslevhuserne Undersaatter at gaa i lige Aag med Undersaatterne under Aabenraa Amt med Hensyn til Ombæring af Klingpungen.¹⁰⁾ Iøvrigt gik Ombæringen af Klingpungen ofte over til Degnen eller Læren. Undertiden lejedes der ogsaa en Mand til at udføre Hværvet. I Hjordkær Sogn faar Jep Skrædder 1759 udbetalt 3 Mk. »for at gaa med Pungen«. Det følgende Aar overdrages Hværvet til Degnen mod en aarlig Godtgørelse af 4 Mk. l. Og den Ordning staar ved Magt gennem lange Tider.¹¹⁾ I Nabosognet Bjolderup maa Degnen 1785 nøjes med 3 Mk. »for Tavlen at ombære«. ¹²⁾ Fra Bergenhusen Sogn i Hütten Provsti klages der 1791 over den Uskik, at den afgaaende Bærer af Klingpungen udnævner sin

¹⁰⁾ Haderslev Amtsark., Bolderslev Distr., Correspondancesager Nr. 6.

¹¹⁾ Fattigregnsk.bogen.

¹²⁾ Fattigregnsk.bogen.

Efterfølger, »der dog i Almindelighed for en lille Douceur overlader Hværvet til Underskolemesteren«. Præsten foreslaar nu, at Læreren til Stadighed skal sidde inde med Hværvet mod en Godtgørelse fra Kirkekassen, hvilket Forslag tiltrædes af Overkonsistoriet paa Gottorp.¹³⁾ Fra Haderslev hører vi om en Borger, der af Retten idømmes en Bøde, fordi han nægtede at gaa med Klingpungen.¹⁴⁾ Siden 1717 havde man kunnet købe sig fri for Pligten til at være Fattigforstander og Indsamler af Klingpungpengene mod en Afgift af 20 Rdl. til Byen.¹⁵⁾ Denne Sum har vedkommende vel ikke kunnet eller villet betale. Andensteds slap man billigere. I Egernførde betaltes der i Tiden omkring 1790 8 Rdl. til Fattigkassen for at blive fri for Ombæring af Klingpungen. I Lysabild blev Klingpungen en Tid lang kun baaret om ved Højtiderne.¹⁶⁾ Fra Slutningen af 70'erne hører vi i en Skrivelse fra Præsten i Stepping, Niels Mygind, at han fra Prædikestolen har gjort Menigheden en »Forestilling og Opmuntning«. Denne gaar ud paa, at Tavlen hver Søndag skal bæres omkring i Kirken »de fattige til bedste; og enhver, som kunde have Ævne dertil, ikke alene de bosiddende, men ogsaa Tjenestefolk, især Tjenestekarle, som ofte bedre kan komme det af sted end de fattige Gaarde-besiddere«, kan lægge sin Skærv i den.¹⁷⁾ Det almindelige synes at have været, at Klingpungen blev baaret om hver Søn- og Helligdag, selv om der fandtes Undtagelser fra denne Regel. Da Struensee i 1770 havde faaet Helligdagens Antal indskrænket, henstiller Provst Bargum, Aabenraa — efter Aftale med Amtmanden — at Klingpungen 4 Dage om Aaret skal ombæres 2 Gange for at udfylde det Tab, der er lidt ved Bortfald af de nævnte Helligdage. Nogen praktisk Betydning har dette af Kirkevisitatoriet udstedte Reskript dog næppe faaet.¹⁸⁾

En Kendsgerning er det, at Klingpungpengene gennem lange Tider var Hovedkilden til de fattiges Forsørgelse. Som Regel betød de langt mere end de af Beboerne udredede eller paaliggende Bidrag. Sidstnævnte havde Tilbøjelighed til at synke,

¹³⁾ Chronol. Saml. 23. Juli 1791.

¹⁴⁾ Achelis: Haderslev II 167.

¹⁵⁾ C. St. S. II 524.

¹⁶⁾ Arkivsager fra Kiel 562.

¹⁷⁾ H. A. F. 1780.

¹⁸⁾ Reskriptprotokol i Hellevad Præsteark. S. 703.

mens de Bidrag, der kom ind gennem Klingpungen eller Fattigblokken, var i jævn Stigning. Vi henter et Eksempel fra Rinke­ næs Sogn, hvor de af Beboerne ydede faste Bidrag stadig havde holdt sig. I Tiden fra 1740 til henimod Udgangen af Aarhundredet falder de faste Udgifter fra 125 M. til omkring 40 M. aarlig. Klingpungpengene gik derimod samtidig op fra c 60 til c 100 M. aarlig.¹⁹⁾

Næst efter Klingpungpengene maa nævnes et Bidrag, der indsamledes ved festlige Lejligheder, især ved Bryllupper. Ved Ordningen af Fattigvæsnet i Dagebøl Sogn 1736 bestemmes det, at Klingpungen fra nu af ikke blot skal bæres om i Kirken paa Søn- og Helligdage, men ogsaa ved Bryllupper og Begravelser.²⁰⁾ I Hostrup ved Tønder vedtager man 1738, at der »ved alle Bryllupper skal sættes Bækkener foran Kirkedøren, de fattige til Bedste«. Det ser ud til, at man endnu ikke har faaet Klingpungen indført her. I nævnte Vedtægt siges det nemlig, at der 3—4 Gange om Aaret skal sættes Bækkener foran Kirkedøren, for at Folk — ogsaa Kniplersker og Tjenestekarle — deri frivillig kan lægge deres Almisse.²¹⁾ Fra Als hører vi — gennem en Skrivelse af 17/12 1736 fra Amtmanden paa Augustenborg — at Klingpungen skal bæres om i Kirken ved Bryllupper og Begravelser.²²⁾

Denne Indsamling i Kirken eller udenfor Kirkedøren synes efterhaanden at være bleven henlagt til det efter Kirkefærden følgende Gilde i Hjemmet. Ret oplysende i saa Henseende er, hvad der fortælles fra et Bryllupsgilde, der 1795 holdtes i Nørreløgum Sogn. Bruden var fra Arrild Sogn, og i Kirken der havde Vielsen fundet Sted, men Bryllupsgildet fejredes i Brudgom­ mens Hjem i Nørreløgum. Blandt Gæsterne her var Degnen fra Arrild, der »tillige agerede Opvarter«. Som saadan forestod han de forskellige Indsamlinger, der fandt Sted ved Bryllupsbordet. Kollekten til Fordel for de fattige »blev for Gæsterne paa Bordet talt og udgjorde 30½ lybsk Skilling«. Disse Penge tager Degnen efter hans Sognepræsts »Foranstaltning« med sig til de fattige i Arrild. Men herimod bliver der nogle Maaneder senere af Fattigforstanderne i Nørreløgum nedlagt Protest hos Kirkevisi-

¹⁹⁾ Fattigregnsk.

²⁰⁾ Schr. des Vereins II R. 3 B. 271.

²¹⁾ Kirkeregnsk.bogen jvfr. S. M. IX 12.

²²⁾ Visitationalsager fra Bispedømmet Als C. III Nr. 530.

tatoriet i Aabenraa. Protesten giver Anledning til mange Skrivelser mellem de forskellige Myndigheder. Biskop Middelboe i Ribe, til hvis Stift Arrild hørte, fremkommer med Forslag om, at der herefter »som gemenligen i det danske« ombæres en Tavle ved Brudevielse i Kirken. Derved vilde slig Strid for Eftertiden undgås. Kirkevisitatorerne i Aabenraa fraraader dog Forslaget. Gennemførelsen af det vilde være til Skade for de fattige. I Aabenraa Amt finder Indsamlingen Sted i Hjemmet ved »Trolovelser, Vielser, Begravelser, Barnedaab osv.« Ved Vielser i Kirken »er der ofte kun faa Gæster til Stede, og blandt de faa vil de færreste give noget i 'Klingpungen«, hvorimod de fleste vil give i Hjemmet — for Eksemplets Skyld. Det ses ikke, hvordan Sagen ender. En halv Snes Aar tidligere havde der været en lignende Strid mellem Fattigforstanderne i Nørreløgum og Randerup. Sidstnævnte Sogn hørte under de kongerigske Enklaver og Ribe Stift. I Randerup Kirke blev der i 1786 viet et Par, som begge var bosiddende i nævnte Sogn. Af en eller anden Grund blev Bryllupsgildet holdt i Nørreløgum. Indsamlingen til de fattige foretoges her af Skafferen, som var fra Ballum Sogn. Der indkom ialt 13 Skilling, som Skafferen afleverer til Præsten i Randerup. Men ogsaa her klager Fattigforstanderskabet i Nørreløgum til Kirkevisitatoriet i Aabenraa, og det ender med, at de 13 Skilling sendes tilbage til Nørreløgum Sogns Fattigkasse. Antagelig er det gaaet paa samme Maade ved den førstnævnte Strid.²³⁾

De ovennævnte Bidrag var saa beskedne, at der tilsyneladende ikke var stor Grund til at yppe Strid om dem. Men der var nu ogsaa Bryllupper, hvor der blev givet adskilligt mere. En Sjældenhed var det dog vist, naar der faa Aar senere, i Sommeren 1800, ved 3 Bryllupper i Hagenbjerg indkom godt og vel 36 Mark. Ved 3 andre Bryllupper samme Aar indkom der godt 17 Mark. Men ogsaa paa Als forekommer der ret smaa Bidrag, særlig i ældre Tid. I Egen Sogn gaar Fattigregnskaberne tilbage til 1758. Nævnte Aar fejrer Præsten der sin Datters Bryllup. Der indsamledes da 14 M. 8 Sk. til de fattige. Ved et Bryllup paa Nygaard indkommer der 6 M. Men de to Tilfælde er helt enestaaende. Længe efter den Tid er det en Sjældenhed,

²³⁾ C. V 2 Nr. 203.

at Bidragene overstiger 2 à 3 Mark. Hyppig gaar de ned under en Mark. I 60erne er der saaledes 2 Bryllupper, hvor der indsamles henholdsvis 8½ og 9 Sk. Op imod Slutningen af Aarhundredet stiger Bidragene stærkt. I 1796 indkom der saaledes lige ved 80 Mark.

Det var gammel Skik, at der ved Bryllupsbordet blev baaret flere Tallerkener eller Kopper rundt, nemlig en for de fattige, en for Kokken eller Kogekonen, en for Spillemanden og en for Jordemoderen. En gammel Mand fortæller, at denne sidste Ombering ofte vakte Munterhed. Jordemoderkoppen var den yngste. Under 2. Februar 1762 udkom der en Lov vedrørende Jordemødres Uddannelse og Gærning, og heri bestemmes det blandt andet, at Jordemoderen skal have Lov til at lade en Kop eller Tallerken gaa om ved Bryllupper og Barsler. Ved den før-omtalte Nyordning af Fattigvæsnet i Abild Sogn 1736 tog man den Bestemmelse, at Kokkens Kop for Fremtiden skulde være afskaffet. Man mente vel, at der herved vilde blive mere til de fattige.

I Vedsted Sogn bestemte man 1795, at Tallerkenen for de fattige skulde være »den første af dem alle«. Her var der 4 Tallerkener, og »vor Sognedegn har forbundet sig til godvillig og uden Godtgørelse at ombære« dem. Det ser ud til, at det almindelige har været, at Tallerkenen for de fattige blev baaret først om. Men ogsaa fra den Regel var der Undtagelser. Den, der bar Tallerkenen for de fattige, plejede at sige: »Nu vil vi tænke paa de fattige«. — Efterhaanden blev store Bryllupper i gammel Stil sjældne, og samtidig faldt ogsaa Indsamlingen til de fattige bort. I Ullerup Sogn synes Skikken allerede at være standset omkring 1820.²⁴⁾ I Notmark Sogn holdt den sig til Tiden omkring 1850. Det hedder sig, at det sidste Bryllup »af den gamle Slags« holdtes her 1853. Det varede i 2 Dage, og begge Dage gik der 4 Tallerkener rundt.²⁵⁾ — Der var dog Egne, hvor man holdt længere ud. I flere vestslesvigske Sogne fortæller de gamle om, at der ved Gilder i Hjemmet blev lagt Gaver i en Fattighøse — i Almindelighed 10 Pf. af hver. Undertiden sparede Værten sine Gæster for denne Udgift, idet han selv lagde den

²⁴⁾ Fattigregnsk.

²⁵⁾ S. M. IV 76—77.

Sum i Bøssen, som de formentlig vilde have givet. I Tinglev Præstegaard findes der en udskaaren Træbøsse, som indtil Begyndelsen af dette Aarh. blev baaret rundt ved Gilder i Sognet.

H. F. Feilberg fortæller i sin Bog »Fra Heden«,²⁶⁾ at man i Egnen sydvestfor Flensborg ikke nøjedes med at samle ind til de fattige ved Bryllupsgildet. Naar Brudeskaren var naaet frem til Kirken, havde de fattige taget Opstilling der, og Brudgommen kastede da Penge ud til dem. En Mand, der var født i Visby Sogn ved Tønder 1856, har fra sit Fødesogn fortalt følgende: »I min Barndom gav de fattige ved Bryllupper Møde foran Indgangen til Kirkegaarden. Naar Brudeskaren kom, sang de et Salmevers. Saa gav Brudeparret saavel som de fornemste af Følget, saaledes Skafferen og Redekonen, dem Penge«. Dette har vist været en ret almindelig Skik. Den omtales ogsaa paa Østereggen, saaledes i Sommersted.

Det var ikke blot Pengegaver, der blev de fattige til Del, naar der holdtes Bryllup. De fik ogsaa tit en Mundsmag af Bryllupsmeden. I den førstnævnte Vedtægt fra Abild Sogn staar der bl. a.: »Naar der holdes Bryllup, maa de fattige med Mad og Drikke ikke forglemmes«. Hermed tænker de sikkert paa den gamle Skik, at de fattige ofte indfandt sig i Bryllupsgaarden for at faa en Part af den gode Bryllupsmad.²⁷⁾ Henimod Slutningen af det 18. Aarh. siges det, at der ved hvert Bondebryllup indfinder sig »ubudne Gæster«. De er, føjes der til, »sikre«, og de møder »talrigt«. ²⁸⁾ Nogle Aar før hører vi om en Mand, der har aflagt et Besøg i en nordslesvigsk Præstegaard. Han undres over den paafaldende Mængde Tiggere, der færdes her. Af Præsten faar han at vide, at der hos en Storbonde i Nærheden er fejret et Bryllup. Tiggere er fra en vid Omkreds strømmet til og er bleven gæstfrit beværtede. Nu afsøger de paa Tilbagevejen de omliggende Byer.²⁹⁾ Vi hører dog om, at man ikke alle Steder aabnede Døren saa venligt og gæstfrit for disse Folk fra »Gærderne«. I en Byvedtægt fra Kværn sydfor Flensborg trues de, der taaler Landstrygere og Tiggere ved deres

²⁶⁾ S. 133 f.

²⁷⁾ Troels Lund: Dagl. Liv i Norden XI 135.

²⁸⁾ Prov. 1795 II 48.

²⁹⁾ Smst. 1787 S. 402 f.

Gilder, med en Mark i Bøde. I andre Vedtægter fra Flensborg Amt støder vi paa lignende Bestemmelser.³⁰⁾

Som Regel var der dækket til de fattige i Loen eller i et andet Udhus. Efterhaanden blev det almindeligt, at de fattige først kom Dagen efter Brylluppet. Det hændte da, fortæller de gamle i Ballum Sogn, at der ikke var levnet Mad nok fra Brylluppet. Saa maatte der laves en ny Forsyning af Perlegrynssuppe og kogt Skinke — en staaende Bryllupsret. De syge og de gamle, der ikke selv kunde give Møde, sendtes der Mad til. Sidstnævnte Skik er nok endnu i Live. — De gamle i Løjt Sogn mindes endnu den Skik, at de fattige mødte frem i Bryllupsgaarden Dagen efter Brylluppet og sang der en Vise for Brudeparret. Den hed »Vakre Hustru« og handlede om de Pligter, der paahvilede den unge Hustru. Et af Versene lød saaledes:

»Døren skal du ikke stænge
for den fattige, som trænger,
naar han beder dig om Brød.
Thi saa vil Gud Herren gøre:
Stænge sine Naadens Døre
for din Sjæl, naar du er død«.

Naar Sangen var sunget, blev de fremmødte budt ind og beværtede med Levningerne fra Brylluppet.³¹⁾

Det var iøvrigt ikke blot ved Bryllupperne, der indsamledes Penge og uddeltes Mad til de fattige; det samme fandt ogsaa Sted ved andre Familiefester. I Vedtægten for Abild Sogns Fattigvæsen fra 1736 hedder det saaledes: »Naar nogen indretter et Begravelses- eller Barselmaaltid, da skal sendes til fattige noget Mad og Drikke til deres Vederkvægelse«. Og der tilføjes, at Gæsterne giver Penge. Vi hørte ogsaa foran, at der 1795 i Aabenraa Amt skete Indsamling af Penge til de fattige ved de forskellige Familiefester: Forlovelser, Vielser, Begravelser, Barnedaab osv. Efter Fattigregnskaberne at dømme er det paa Als først henimod Slutningen af det 18. Aarh. blevet Skik at indsamle Penge til de fattige ved Barsler og Begravelser. Men de Bidrag, der gives, er betydelig mindre end de, der kom ind ved Bryllupper.

³⁰⁾ O. C. Nerong: Willkürsbrieve oder Dorfsbeliebungen aus dem Kreise Flensburg 32, 82, 125.

³¹⁾ S. M. XIX 88 f, 106.

I Vedsted Sogns Fattigregnskaber fra Begyndelsen af det 19. Aarh. støder vi jævnlig paa en Indtægtspost, der kaldes »Liigkiøbspenge«. Det maa antagelig være Penge, der er indsamlet ved Begravelsesgildet. Fra Spandet Sogn hører vi om Tavlepenge, der er indkomne ved en Begravelse. I Fattigloven fra 1841 tales der ogsaa om Penge, der indsamles »i eller foran Kirken« ved Begravelser.

Det var ikke blot ved Fester indenfor Familiens Kreds, at der blev tænkt paa de fattige. Det skete ogsaa ved andre Gilder eller Sammenkomster. Feilberg udtaler i »Dansk Bondeliv«, ³²⁾ at man i gammel Tid sjældent lod Lejlighed til Gilde gaa ubrugt hen. Dette synes i nogen Maade at passe paa Beboerne af Øen Als. Herfra hører vi jævnlig om »Gilder og Værtskaber«, ved hvilke der samles ind til de fattige. Hvert Aar holdtes der saaledes et Tolvmændsgilde. ³³⁾ Var der en ny Mand valgt ind i Tolvmændenes Lag, tilfaldt det ham at gøre Gildet. Ellers gik Gildets Afholdelse paa Omgang mellem Raadets Medlemmer. De tog jo Del i Forvaltningen af Sognets Fattigvæsen, forestod saaledes i mange Aar Indsamlingen i Kirken af Klingpungpengene. Det laa da ret nær, at der ogsaa blev tænkt paa de fattige ved det aarlige Tolvmændsgilde. Det var dog ikke hvert Aar, man huskede de fattige. I Egen Sogn synes Indsamlingen til de fattige ved Tolvmændsgilderne at være gaaet i Staa ved Aar 1800. I Hagenbjerg Sogn holdt man længere ud. Her blev der endog et enkelt Aar holdt 2 Tolvmændsgilder, ved hvilke der samledes ind til de fattige. ³⁴⁾

I Als Nørre Herred havde samtlige Smede slaaet sig sammen i et Lav. Indenfor Sognet holdtes der hvert Aar en fælles Sammenkomst, et Smedegilde. ³⁵⁾ Gildets Afholdelse gik paa Omgang hos samtlige 15 Smede. Selvskrevne Gæster var Smedene og deres Hustruer saavel som Herredsfogden, Lavets Værge. Men Værten indbød tillige Kunder og Slægtninge. Gildet havde nærmest Karakter af et Bondebryllup. Ogsaa her samledes der jævnlig ind til de fattige. De Bidrag, der ydedes, var dog i Almindelighed mindre end ved Bryllupper. Eksempelvis

³²⁾ II. Bind 12.

³³⁾ H. Ussing: Det gl. Als 21 f.

³⁴⁾ Fattigregnsk. fra Egen og Hagenbjerg.

³⁵⁾ H. Ussing: 96 f., S. A. 1935 S. 305.

kan nævnes, at der ved et Smedegilde i Egen 1798 indkom 14^{1/2} Skl.

Først i 30erne blev Kong Frederik 6.s Fødselsdag fejret ved en Fest i Egenmølle Kro. Ogsaa her betænkes de fattige. Første Gang, 1831, bliver der indsamlet 1 Rdl. 6 Sk. Det følgende Aar vokser Bidraget til godt og vel det dobbelte. Det sidste Aar, Festen omtales, 1834, er det Bidrag, Gæstgiver Krog afleverer til Fattiggassen, gaaet ned til 3 M. 3 Sk.³⁶⁾ — Ved Christian 8.s Kroning i 1840 blev der i Hagenbjerg Sogn og i Nordborg afholdt store Fester. Det vides ikke, om der ved denne Lejlighed er falden noget af til de fattige. Men Præsten Jørgen Knudsen i Hagenbjerg indbød i Dagens højtidelige Anledning samtlige Fattiglemmer i Sognet tillige med de 5 Fattigforstandere og deres Hustruer til et fint Middagsselskab i Præstegaarden med en Overflødighed af baade Mad og Drikke. Der blev drukket »næsten et halvt Anker Vin«.³⁷⁾

I Vestslesvig samledes Bønderne hvert Aar til et Mortensgrande.³⁸⁾ Ved den Lejlighed blev bl. a. Græsningen paa Byens Fællesjord lejet ud, og Lejen for det forløbne Aar blev betalt. Denne og andre Smaaintægter blev gerne anvendt til Afholdelse af et Gilde, ved hvilket der — efter gamle Folks Udsagn — undertiden blev drukket mere, end godt var. Det hændte ogsaa, at der ved Gildet blev samlet Penge ind til Sognets fattige. Det var f. Eks. Tilfældet i Skrydstrup.

I Fattigloven fra 1736 paabydes det, at der i Købstæderne saavel som paa Landet i Gæstgiversteder og Kroer, i Posthuse og ved Færgesteder skal anbringes en Fattigbøsse — »efter gammel Skik«. Helt ny var Skikken altsaa ikke. De fleste Steder er man dog vist først nu begyndt paa den. Som Eks. herpaa han nævnes Forholdene i Bedsted Sogn. Her anskaffes der 1737 paa Fattiggassens Bekostning 4 med Laas forsynede Bøsser, der anbringes hos Nis Kromand, Christen Post, Jes Smed og Mathies Witt. Det Bidrag, der det første Aar blev lagt i 3 af Bøsserne, var ret beskedent, og det følgende Aar sender Jes Smed sin Bøsse tilbage med den Bemærkning, at han »for lang Tid siden (har) ladet af at holde Kro«. Mathies Witt i Siv Kro

³⁶⁾ Egen Sogns Fattigregns.

³⁷⁾ S. A. 1925 S. 153 f.

³⁸⁾ Smst. 1935 S. 287 f.

kom baade i 1737 og senere ind som en smuk Nr. 1. Det første Aar fandtes der i hans Bøsse 3 M. 10 Sk.³⁹⁾)

I Nabosagnet Hjordkær var de tilsvarende Indtægter adskilligt større, skønt der her foreløbig kun fandtes én Kro, nemlig den gamle, højt ansete Toldsted Kro ved Oksevejen. Her havde Hertugen af Gottorp i sin Tid ladet opkræve en lille Landevejstold, og her var der et Knudepunkt for Færdselen fra Øst og Vest, Syd og Nord. Paa den her nævnte Tid var der ogsaa Postholderi i Kroen.⁴⁰⁾ — 1737 anskaffes der en ny Fattigbøsse til Toldsted Kro — ved Siden af den gamle, som fandtes fra tidligere Tid. Indtægten fra sidstnævnte beløb sig 1737 til 8 Mk. 12 Skl. Det følgende Aar stiger Indtægten »fra begge Fattigbøsser i Toldsted« til godt og vel 11 Mark. Det er muligt, at den ene af Bøsserne har haft Plads i Postholderiet. Siden kommer der 2 ny Kroer til, nemlig i Hjordkær og i Gallehus. At Kroen i Toldsted var den fornemste, kan vel sluttes fra den Omstændighed, at der i 1788 hertil anskaffes en »Messingfattigbøsse med Laas og Kjæde« for en Pris af 4 M. 6 Sk. Faa Aar før, i 1782, var der anskaffet en Bøsse til Kroen i Hjordkær. Den kostede kun 13 Sk.⁴¹⁾)

I ældre Tid var det almindeligt, at der ved Afslutning af Købe- og Lejekontrakter blev ydet et Bidrag til de fattige — de saakaldte »Gudspenge«. Loven af 1736 bestemmer, at disse Penge lægges i de her nævnte Bøsser. Ogsaa ved andre Handler og ved Udjævning af Stridigheder faldt der jævnlig Penge af til disse Bøsser.⁴²⁾)

I den for København gældende Fattiglov af 27. Septbr. 1708 findes der en Bestemmelse om, at Værten skal afkræve den Gæst, der bander eller fremfører »slem og uterlig Snak«, en Afgift til de fattige.⁴³⁾ Nogen tilsvarende Bestemmelse findes vel ikke i den slesvigske Lov. Men heller ikke her er saadanne Bestemmelser ukendte. Vi træffer den jævnlig i de forskellige Byvedtægter. Saaledes fastslaar et Grandebrev for Thastrup i

³⁹⁾ Fattigr.

⁴⁰⁾ Hugo Matthiessen: Hærvejen 133 f., 147.

⁴¹⁾ Fattigr.

⁴²⁾ Volkmar: Eiderstädt 291.

⁴³⁾ E. Holm: Danm.-Norges indre Hist. I 335.

Flensborg Amt fra 1695, at »al Banden, Sværge og anden Gudsbespottelse« straffes med en Skl. til de fattige.⁴⁴⁾

Under 16. April 1736 var der udstedt en Helligdags- eller Sabbatsanordning. I denne forbydes det at forsømme Gudstjenesten, med mindre Sygdom eller anden vigtig Grund lægger Hindring i Vejen. Arbejde om Søndagen forbydes paa Værksteder og i Marken undtagen under vanskelige Vejrforhold, i Høslættens og Kornhøstens Tid. Baller, Komedier, Gilder og Sammenkomster er forbudt om Søndagen og Lørdag Aften. Det tillades dog Bønderne de nævnte Dage i al Stiltfærdighed at holde Bryllupper, Trolovelser og Barnedaab — »fordi de fleste af dem kun har disse Dage fri«. Beværtninger skal være lukkede fra Lørdag Aften Kl. 9 til Søndag Eftermd. Kl. 5. Overtrædelse af Lovens Bud straffes med Bøder til Fattigvæsnet.

Hvis de mange Bud i denne Lov var bleven overholdt til Punkt og Prikke, var der her aabnet for en rigt flydende Kilde til de fattiges Underhold. Hvad der her paabydes, er iøvrigt ikke noget nyt. Det fremtræder endog i denne Lov i en mildere Skikkelse. Men det havde knebet med at faa disse Forbud praktiserede. Det samme blev Tilfældet nu. Nogle Udtalelser fra Hvidding Herredsting paa den første Tingdag i Aaret 1737 røber en vis Kritik overfor Loven. Der siges, at »Børn og unge vel kommer sammen og spiller et Par Timers Tid med hverandre«, men det kan formentlig ikke regnes for »Julespil«. Tillige siges der, at det »af Alders Tid« har været tilladt Smaakaarsfolk, som ikke selv har Hest og Vogn, at arbejde om Søndagen. Det maa formentlig ogsaa være Tilfældet nu. — En Kendsgerning er det, at Anordningens Ord kun i ringe Grad blev efterkommet. De blev, som der er sagt, »for en stor Del en tom Lyd«.⁴⁵⁾ Paa Ballum Birketing blev der 8. Juni 1736 læst en Befaling fra Grevskabet paa Schackenborg om, at Bønderne i Ballum Menighed ej »maa understaa sig efterdags om Søn- og Helligdage at forsømme og forbigaa deres egen Sognekirke under 4 Rdlr. straks uden Forskjel til Sognets fattige at erlægge«.⁴⁶⁾ Ogsaa dette Paabud er antagelig kun bleven en tom Lyd. Man mærker i hvert Fald ikke, at der i den Anledning er tilfaldet Fattigkassen

⁴⁴⁾ Nerong: Anf. Skr. S. 25.

⁴⁵⁾ E. Holm: Danm.-Norges Hist. 1720—1814 II 646.

⁴⁶⁾ Tingbogen i Ark. paa Schackenb.

Bøder. — Af og til støder vi vel i Fattigregnskaberne paa Bøder, der er faldne i Henhold til Helligdagsloven⁴⁷⁾, men nogen stor Indtægtskilde blev »Helligbrøderne« ikke. Som Eks. kan anføres, at der i Taps Sogn i Tiden mellem 1740 og 1783 kun 2 Gange er Tale om »Helligbrøde«.

Helligdagsanordningen var ikke den eneste Lov, der indeholder Bestemmelser om Bøder til Fattigkassen. I selve Fattigloven forbydes det Værten i Beværtninger eller Kroer at huse fremmede eller mistænkelige Personer mere end én Nat. Han skal straks melde vedkommendes Ankomst til nærmeste Øvrighed. Undladelse heraf medfører Bøder til Fattigvæsnet. Og i adskillige andre Love finder vi Bestemmelser vedrørende saadanne Bøder.⁴⁸⁾ I Følge flere Forordninger straffes saaledes Hazardspil med Bøder til Fattigkassen. Et enkelt Eks. skal nævnes: Den 10. Maj 1842 modtog Fattigkassen i Broager fra Herredsfogden »Tre Fingerbøl og 7 Skl. l. for ulovlig Spillemaade i Markedstiden«. — Fra gammel Tid af hører vi om, at der paa Tingstederne var anbragt Bøsser, hvori der blev lagt Bøder eller Afgifter til de fattige. Ved Allemandstinget paa Hvidding Herredsting 1717 er der Tale om 2 Bøsser. I »Tingbøssen« fandtes der 1 Mark 8 Sk., der forvares af Herredsfogden til »Tinghusets Reparation«. I »Armebøssen« fandtes der 39 Mark, »hvilke Penge til de armeste i hvert Sogn skal uddeles.« Det lille Høyrup Sogn maa nøjes med 1 Mark. Brøns Sogn faar mest, nemlig 14 M. 8 Sk. Fra Ballum Birketing hører vi 12. Aug. 1698 om nogle Forlig, der afsluttes mellem flere procesførende. Beretningen slutter med en Tilføjelse om, at »saa mange, som tilstede vare, gave Armpenge, enhver efter sit Forlig«. Fra Tiden efter 1736 er der i de forskellige Fattigregnskaber Bøder eller Afgifter, der over Retten er naaet frem til Fattigkassen. En Sjældenhed var det vel nok, naar Fattigkassen i Hjordkær i Aaret 1820 fra Varnæs Birketing modtager hele 75 M. cour. Et Par Aar før fik dog »Armekassen« i Vedsted Sogn 90 M. »i Følge et Forlig«. Men i Almindelighed var Bøderne meget mindre. — 1756 paalægger Retten en Mand i Holbøl at betale 3 Mark til Fattigkassen, fordi han ægter sit Næstsøskendebarn; de var efter Loven for nær beslægtede. Et Par Aar senere maa en anden Mand rykke ud

⁴⁷⁾ Carsten Petersen: Sl. Præster 284.

⁴⁸⁾ Heiberg: Mittheilungen über das Armenwesen 173 f.

med 30 Mark. Her maa Slægtskabet have været nærmere el. Formueforholdene bedre.

I Skovegne klages der jævnlig over, at der foretages ulovlig Skovhugst. Fra disse Egne hører vi da ogsaa jævnlig om »Skovbrøder«. Sagen er med andre Ord jævnet med Bøder til Fattiggassen. — Fra Slutningen af det 18. Aarh. træffer vi i Fattigregnskaberne jævnlig paa Skolebrøder eller Mulkter for Forsømmelse af Skolegangen. I Gl. Haderslev Sogn løber disse Mulkter i Aarene omkring 1790 op til godt 11 M. årlig.

I de gamle Landsbylove eller Byvedtægter fra Markfællesskabets Tid findes der ofte Bestemmelser om Hjælp til fattige og syge. Endvidere omtales der ofte Bøder, som skal udredes til Fordel for de fattige. Saaledes straffes Søndagsarbejde flere Steder med Bøder til Fattiggassen.⁴⁹⁾ I Wanderup skal den, der uden gyldig Grund forsømmer Gudstjenesten, bøde 24 Sk.⁵⁰⁾ — Ulovlig Skovhugst straffes i Sterup første Gang med 3 Sk., anden Gang med det dobbelte. Halvdelen af Bøden tilfalder Sognets fattige⁵¹⁾. — I Almindelighed var det dog ret beskedne Summer, der tilflød Fattiggassen ad den Vej. Det maa vel nok betragtes som sjælden Undtagelse, naar Fattiggassen i Ballum 1803 modtager 20 Mk. l. »i Bøde for Engene«. Disse var paa dette Tidspunkt endnu ikke udskiftede.

I Fattigregnskaberne forekommer der jævnlig en Indtægtspost, som kaldes »Auktionspenge«. En Forordning af 10. Oktbr. 1738 havde bestemt, at Fattiglemmers Efterladenskaber skulde sælges ved offentlig Auktion, og det, der herved kom ind, tilfaldt Fattiggassen. En Deklaration af 3. Juli 1739 mildner denne Bestemmelse noget. Efterlader vedkommende sig umyndige Børn, er de arveberettigede. Ogsaa andre kan under visse Forhold optræde som Arvinger. Gennem mange Aar blev der dog kun taget lidet Hensyn til Loven. Endnu i 1781 klages der saaledes fra Als over, at den slet ikke overholdes her.⁵²⁾ Efterhaanden forekommer Auktionspengene dog hyppigere, især efter at en ny Forordning af 30. Sept. 1803 havde bestemt, at der kunde tages Arv efter den afdøde, naar Fattigvæsnet havde faaet sine Udgifter refunderet.

⁴⁹⁾ Nerong: Anf. Skr. S. 95, 119.

⁵⁰⁾ Smst. 107.

⁵¹⁾ Smst. 123.

⁵²⁾ Hagenbjerg Fattigregnskabsbog.

Ved Fattigloven af 1841 indføres der bl. a. en Forlystelsesk­skat, der øgede Fattiggkassens Indtægter en Del. Loven paabyder, at den, »der vil foranstalte offentlige Baller, Danselag eller andre Forlystelser«, skal forinden have Øvrighedens Tilladelse og betale denne med en Afgift af fra 2—16 Rdl. til Stedets Fattiggkasse. Desuden kan Øvrigheden pålægge »Skuespillere, omrej­sende Musikanter og Forevisere af Rariteter« en Afgift til Fat­tigkassen »efter billigt Skjøn«. Det var tilsyneladende de Ken­delser, der betaltes for Tilladelse til at lade afholde Dans og Musik, der skæppede mest. Under Trearskrigen standser den­ne Indtægtskilde dog næsten helt. Fra Krigens Udbrud til Ud­gangen af 1850 er der kun ét Dansegilde i Hjordkær Sogn, nem­lig d. 5. Maj 1850 i Gallehus Kro. Men efter Krigen tages der Oprejsning efter den lange Faste. I 1851 har Fattiggkassen en Indtægt af 33 M. 12 Sk. for »Tilladelse til at holde Lystighed med Dans og Musik«. I 1852 synker Indtægten til 18 M. 12 Sk. Nu er man atter inde i normale Forhold.⁶³⁾

Sidstnævnte Aar er der en Enke i Broager Sogn, der ansøger om Fritagelse for at betale noget for »at afholde Dansegilde«. Ansøgningen bliver dog afslaaet, da den er »lovstridig«. Men af og til hører vi Klage over, at Folk forsøger at omgaa Loven og derved gør Fattiggkassen Afbræk i dens lovlige Indtægt. Var der saaledes Folk, der søgte at unddrage sig deres Pligt overfor Fattiggkassen, var der til Gengæld andre, som gjorde ud over deres Pligt. Ofte indkom der frivillige Gaver til Fattiggkassen, og ofte ønsker Giveren sit Navn «dølt». Sømændene gav ofte, naar de kom hjem fra veloverstaaet Rejse, en Gave til Fattigg­kassen. Det hænder ogsaa, at de sender en Gave hjem til de fat­tige derude fra det fremmede. I 1756 hjemsender »Frode Nis­sen fra Emmerlev, en retsindig kristelig Karl, 40 Rdl. til Sog­nets fattige«. Præsten slutter sin Meddelelse derom saaledes: »Herren beskærme, velsigne og sende ham ret hjem til os.«⁶⁴⁾ Saa store Gaver var naturligvis sjældne. De fleste nøjedes med ved Hjemkomsten at lægge en Skærv i Fattigblokken — ofte i fremmed Mønt, som ikke altid var paaskønnet. Naa, de frem­mede Penge kunde jo sælges. I Emmerlev Sogns Fattigregn­skaber fra sidste Halvdel af det 18. Aarh. hører vi jævnlig om

⁶³⁾ Fattigregns.

⁶⁴⁾ Fattigregns.

Salg af fremmed Mønt. Saaledes sælges der 1750 til en Jøde for 12 Skl. »unyttig Myndt og Drillinger«. — Naar Sømændene var saa flinke til at betænke Fattiggassen, var det maaske i nogen Grad, fordi den i sin Tid havde betænkt dem, da de drog ud. Af Ballum Sogns Fattigregnskaber ses, at Drengene, der brød op fra deres Hjem for at tage til Søs, ofte af Fattiggassen blev betænkt med en lille Understøttelse til deres første Rejse eller »første Fragt til Holland«. Det var som en Lykkeskilling, der blev dem givet med paa deres Vej ud i den store Verden.

Naar Talen er om Gaver til Fattiggassen, kan der ogsaa tænkes paa, hvad der i Aar, hvor der er Dyrtid, extra bliver ydet de fattige. Fra Myndighederne udgik der da jævnlig til Sognene stærke Opfordringer om at komme dem til Hjælp, der led under »de sørgelige Følger af Dyrtiden«. Det var saaledes Tilfældet de første Aar af det 19. Aarh. Bønderne giver da Løfte om at aflevere eller staa inde for Ydelsen af et vist Maal Korn, til den ny Høst er bjærget. De mest trængende faar Kornet gratis, de mindre trængende til nedsat Pris. I flere Sogne oprettes der Magaziner eller Oplagspladser for det udlovede Korn. Gennem en Skrivelse, som Pastor Ewald i Hvidding under 4. Jan. 1803 sendte Amtmand Mösting i Haderslev, faar vi noget at vide om, hvordan Sagen nævnte Aar blev ordnet der i Sognet. Bønderne udlover i alt 35 Td. Korn til en Pris af 2 M. 8 Sk. pr. Skæppe. Præsten forsøgte at faa Prisen sat længere ned, »men Mændene var ikke til at overtale.... de forsikrede alle, at de selv skulde købe Rug, hvilket de ikke kunde faa under 3 M. 2 Sk. for Skæppen..... Prisen for nærværende Tid, altsaa maatte jeg tie«. Da ingen vilde modtage hele Oplaget, ordnedes Sagen paa den Maade, at den trængende fik udleveret en Seddel med Oplysning om, hvor han kunde hente det Korn, han behøvede. — I Toftlund Sogn ydes der samme Aar 11 Tdr. Rug, som uddeles »aldeles gratis mellem Sognets mest trængende.... foruden det, som i rede Penge udgives aarlig af Fattiggassen.«⁵⁵⁾

Fattigunderstøttelsen ydedes snart i Penge, snart i Naturalier. Fra Tiden omkr. 1836 bliver Ydelserne in natura det mest almindelige — vistnok efter Tilskyndelse fra Regeringen.⁵⁶⁾ Fattigloven af 1841 fastslaar da ogsaa, at der kun undtagelses-

⁵⁵⁾ H. A. F.

⁵⁶⁾ Hellevad Præsteark., Reskriptbog S. 760.

vis skal ydes Pengehjælp. Der leveres Rug, Mel, Malt, Gryn, Brød, Tørv osv. Vi henter nogle Exempler fra Broager Sogn i 30erne. Flertallet af de understøttede maa nøjes med ét Brød og ét Ottingkar Gryn om Ugen. En Del faar dog 2 Brød og 1 Fjerdingkar Gryn. En enkelt faar 3 Brød og 1 Fjerdingkar Gryn ugentlig. Midt paa Sommeren 1835 er der 28 Familier eller Enkeltpersoner, der faar tildelt Brændsel «for den tilstundende Vinter». De fleste faar tildelt mellem 1 og 2000 Tørv hver. Der er dog 2, som faar henholdsvis 2500 og 3000 Tørv. Den 26. Jan. s. A. havde Anna Sibbesen faaet tilstaaet 100 Tørv ugtl. Vintren igennem.

Vi har tidligere set, at der ved Ordningen af Fattigvæsnet i Dagebøl 1736 ogsaa blev indsamlet Tobak til Almisselemmerne. Ogsaa i det 19. Aarh. faar de fattige jævnlig tildelt Tobak. 1825 faar saaledes den gamle Jens Sørensen i Vesterlinnet 1½ \mathcal{E} Tobak à 4 Sk. Pundet. Det er antagelig Skraatobak. I første Halvaar 1827 fik en Enke i Endrup Skov 1 \mathcal{E} Tobak à 4 Sk. Pundet. Stine Skolemesters maa i samme Halvaar nøjes med ½ \mathcal{E} . I bægge disse Tilfælde er det sikkert nok Snustobak.⁵⁷⁾ — Jævnlig hører vi om Udlæg til Brændevin ved Fattiglemmers Begravelse. Men der er ogsaa undertiden Tale om Brændevin til fattige i levende Live. Ja, det hænder, at ogsaa Kvinder faar Penge til Brændevin. Saaledes faar Marie Skrædders i Roager i 1839 1 M. 1½ Sk. »til Smør og Brændevin«. Det hænder ogsaa, at hun faar Penge til Tobak. I 1836 udbetales der hende 8 Sk. til »en lystig Dag«. Der er vel nok den Dag bleven trakteret med baade Brændevin og Tobak.⁵⁸⁾

I Henhold til § 42 i Fattigloven af 29. 12. 1841 skulde Bidrag til Fattigvæsnet lignedes paa alle Sognets Beboere. I den Anledning retter Præsten i V. Vedsted N. L. Feilberg i Febr. 1843 en Forespørgsel til Amtet i Haderslev. »Skal«, siger han, »denne Bestemmelse forstaas saaledes, at ikke blot Gaardbrugere, som forhen, men ogsaa Husmænd, Indsiddere, Haandværkere og Tjenestekarle er pligtige at yde forholdsmæssige Bidrag, saa vil det være vanskeligt at opkræve efter Ligning saadanne Naturalpræstationer som Korn, Brød, Mælk, Brændsel«. Han spørger saa, om det er lovmedholdeligt alene at paaligne Pen-

⁵⁷⁾ Gram Sogns Fattigregns., Gram Godsark. i Aabenraa.

⁵⁸⁾ Sognets Fattigregnskab.

gebidrag og siden ved Licitation eller Accord at tilvejebringe de øvrige Fornødenheder. Præstens Forespørgsel sendes til Erklæring hos Ridefoged Riedel i Toftlund. Denne svarer, at »man i mange Sogne i dette Distrikt dels reparerer Bidragene i Korn, dels i Penge paa den Maade, at Gaardbrugerne uden Hensyn til Formue efter Ottingtal betaler samme Kvantum, f. Eks. 1 Sk. Rug pr. Otting, og leverer Brændselsmaterialet. Udskrivning af Penge sker derimod.... efter Formue over alle Sognets Beboere undertiden ogsaa paa Tjenestefolk, som ejer rentebærende Kapital. I Almindelighed har Erfaring lært mig, at det ikke er tilraadeligt at ansætte Tjenestefolk til Fattigskat, da disse i Regelen ved at forlange højere Løn vælter Byrden over paa Husbonden.... I enkelte Tilfælde, navnlig i Bevtøft, sker Udskrivningen helt i Penge, og Korn og øvrige Fornødenheder købes. Disse kan godt skaffes ved offentlig Licitation, men Leveringen bør ske direkte til Fattigkommissionen, saa disse kan overbevise sig om Godheden af det leverede.« Amtet svarer nu Pastor Feilberg, at »der ikke vil være noget til Hinder for at paaligne Pengebidrag, og man tiltræder de af Ridefogden hævdede Synspunkter«. ⁵⁹⁾

Af Pastor Feilbergs Skrivelse fremgaar det, at Bønderne ogsaa undertiden forpligtedes til at levere Mælk til de fattige. Ofte var det dog saadan, at Fattigfolk gratis fik den Mælk, de behøvede, omkring i Gaardene. Fra Kajnæs hører vi saaledes 1816, at de fattige der hele Aaret faar Mælk hos Bønderne. ⁶⁰⁾ En Mand, der var født 1839 i Nabsognet Tandstet, har fortalt følgende: »I min Barndom og Ungdom kom de nærmest hoende fattige om Morgenen til mit Hjem. De havde med sig en Hankepotte, der kunde rumme 1—1½ Liter. Den fik de fyldt med nymalket Mælk. Næste Morgen kom Turen til Naboen og saaledes fremdeles, til Omgangen — henved en Uge senere — begyndte forfra. Der blev aldrig betalt noget for den Mælk«. En anden af mine Hjemmelsmænd, der stammede fra et Sogn lige syd for Kongeaaen, har fortalt, at da han omkring 1880 nedsatte sig som Haandværker i sin Fødeby, var det ham ikke muligt at købe den fornødne Mælk til sig selv og sin gamle Mor — han

⁵⁹⁾ H. A. F.

⁶⁰⁾ Schr. der patr. G. I 1 H. S. 33.

kunde faa den. Da Fællesmejerierne kom i Gang, blev det anderledes.

En særegen Naturalforplejning skal her omtales. Den gik for sig paa den Maade, at man lod Fattiglemmerne gaa omkring i Mading (eller Madning) blandt Sognets Beboere. Efter Ejen- dommenes Størrelse opholdt de sig en eller flere Dage paa samme Sted. I den Tid skulde de efter Evne hjælpe til med Arbej- det. I Kongeriget var denne Forsørgelsesmaade bleven tilladt ved Reskript af 28/3. 1732. I Slesvig var den ikke indført ved noget Paabud, men den kendes langt tilbage i Tiden, og den var ret almindelig. Pastor Jørgen Hansen i Notmark, den senere Biskop over Als og Ærø, skriver 1834, at Beboerne »næsten hver Dag« har en saadan Kostgænger.⁶¹⁾ Provst Lund i Agerskov siger 1844 i en Skrivelse til Amtet i Haderslev⁶²⁾, at denne For- sørgelsesmaade »convenerer i økonomisk Henseende« Flertallet. Man foretrækker den fremfor Pengeafgifter til Fattigvæsnet. Man kom jo ogsaa paa den Maade billigt til Husly for den træn- gende.

Ogsaa her kunde der naturligvis opstaa Vanskeligheder. Det var ikke altid, at vedkommende Fattiglem var tilfreds med saaledes at skulle gaa paa Omgang i Sognet. I 1832 er der en Mand i Vonsild, som klager til Amtet over den hyppige Flytten fra Sted til Sted, undertiden helt ud til Udkanten af Sognet. Han tilbyder, at han selv vil sørge for sit Underhold, naar der ydes ham 10 Sk. l. om Ugen. Fattigbestyrelsen mener dog, at den ikke overfor sin Samvittighed kan forsvare at gaa med til dette Forlangende. Pengene vilde straks blive omsat i Brændevin. Med Hensyn til det førstnævnte Punkt ordnes Sagen saaledes, at Jens Peder faar Lov at blive i Byen, mens en anden, der er ældre end han, gjerne vil gaa Vejen ud til Udflytterne.⁶³⁾

Samme Aar er der i Sommersted en Mand, der omvendt klager til Amtet over, at Sognet ikke vil tillade ham at gaa om i Mading. Som Grund til denne Vægring angiver Fattigbesty- relsen overfor Amtet, at Manden er »noget doven«, og at han vil »ved sin unyttige Sludder baade forstyrre sig selv og andre Tje-

⁶¹⁾ Kritik des Armenwesens 139.

⁶²⁾ H. A. F.

⁶³⁾ Smst.

nestefolk i deres Arbejde«. Desuden har man i Forvejen 2 andre, der gaar i Mading.⁶⁴⁾

Sidst paa Aaret 1831 anholder en Mand i Bevtoft Sogn om, at det »naadigst maa tillades« ham »at gaa omkring i Sognet paa Mad og Maal«, imod at han efter Evne arbejder »omsonst«. Men Fattigbestyrelsen afslaar hans Begæring og lejer ham ind hos en Mand i Sognet. Paa Grund af hans »store Tilbøjelighed til at beruse sig« er der ingen, der »skjætter om« at faa ham til at gaa omkring i Mading.⁶⁵⁾

I 1844 hører vi fra Agerskov, at man der har ansat en Mand »til Omgang i Sognet paa den Maade, at Beboerne skulle forsørge denne trængende med Kost og Logi i 2 Dage for hver Otting«. Paa hvert Sted skal han forrette det Arbejde, »hvortil han er skikket«. Af en eller anden Grund har Beboerne nok heller ikke »skjettet om« ham. Der er i hvert Fald en Mand, der afslaar at tage imod ham, og flere andre truer med at gøre det samme. Fattigbestyrelsen retter nu gennem sin Formand, Provst Lund, en Forespørgsel til Amtet. Dette svarer, at det »i Almindelighed ikke kan anses for anordningsmæssigt paa den angivne Maade at drage Omsorg for de fattiges Forsørgelse, men at det dog i enkelte Tilfælde, naar og saa længe Fattigkommissionen ikke ser sig i Stand til at skaffe Bolig til den trængende, intet finder at erindre derimod.« Sagens senere Forløb ses ikke. Maaske har de genstridige nu bøjet sig. — Fra andre Sogne hører vi, at der er enkelte, som mod Betaling fritages for at modtage en saadan Kostgænger. I Fattigregnskaberne for Gl. Haderslev Sogn fra 1783 nævnes der flere Eksempler paa, at Folk mod en daglig Betaling af 4 Sk. køber sig fri for at modtage et Fattiglem i Kost. Pengene anvendes »til bemeldte Persons Klæder, og hvad han ellers behøver.«

Det hænder vel, at der foreligger Underskud ved den aarlige Opgørelse af Fattigregnskabet. Ofte findes der Overskud fra tidligere Aar, Fond eller Legatpenge at ty til. I Klangsbøl sad Fattigkassen henimod Slutningen af det 18. Aarh. inde med saa store Kapitaler, at Renterne af dem kunde dække Udgifterne til Sognets Fattigvæsen.⁶⁶⁾ I Nibøl havde man 1816 en aarlig

⁶⁴⁾ Smst.

⁶⁵⁾ Smst.

⁶⁶⁾ XVIII Nr. 705 K.

Indtægt af Legater paa 550 M. l.⁹⁷⁾ Et Tegn paa Pengerigelighed er det ogsaa, at Fattiggassen ofte optræder som Laangiver. Det er ikke saa sjældent, at Kirkekassen laaner Penge af Fattiggassen. Det var f. Eks. Tilfældet i Skrydstrup 1794. To Aar før havde Fattiggassen i Nustrup forstrakt Kirkekassen med 170 M. 5½ Sk. »til Kirkens Kalk og Disk.«⁹⁸⁾ Endnu hyppigere udlaaner Fattiggassen Legatpenge og Kapitaler til private Personer. I Aaret 1777 laaner saaledes Hans Mikkelsen i Vesterbæk 25 Rdl. af »de fattige i Roager Sogn«. Fattiggassen faar Pant i hans Gods og Formue, og han forpligter sig til aarlig at udrede 1 Rdl. i Rente.⁹⁹⁾ 1835 laaner en Mand i Broager Sogn 14 Rdl. til at »istandsætte Taget, som er nedblæst af hans Hus«. Han skal svare «¼ p. C. p. A., til Udbetaling sker«. Samme Aar faar en Kvinde, der har et uhelbredeligt Barn, et Laan paa 5 Rdl. cour. »til at lære Skræddersyning for«. Laanet tilbagebetales med 1 Rdl. aarlig. 1834 bevilges der en Mand, som boede i Sognets Fattighus, et Laan paa 1 Rdl. 16 Sk. »i 5—6 Uger før at gjøre Indkjøb af Hvedebrød til Udsalg«. I dette Tilfælde er der dog hverken Tale om Renter eller Afdrag. — Vi henter nogle Eksempler fra Bjolderup Sogn. 1788 køber Fattiggassen en Ko til en Mand i Raved. Han faar den kun »til Brug... Koen tilhører Fattiggassen«. Samme Aar bliver der for 39 M. 4 Sk. købt en Ko til Peter Mathiesen i Ingebøl. Han sidder »med 7 smaa Børn«. Men ogsaa han faar kun Koen til Brug. Den er stadigvæk »Fattiggassen tilhørende«. To Aar senere hører vi om en Mand, der faar 30 M. til Hjælp til en Ko, da han pludselig har mistet sin. Her er der ikke Tale om Laan. Det er der heller ikke i 1795, da Jens Rytter faar 9 M. til »Hjælp til en Ko.«

Det er ikke blot Penge og Køer, der laanes ud. I Bylderup Sogns Fattigregnskab for 1823 finder vi en Udgiftspost paa 12 M. 6 Sk. — »für Armen-brætter«, og 4 Aar senere er der en Indtægtspost paa 6 M. for »Armen-brætter«. Forklaringen herpaa maa vel være den, at Fattiggassen har indkøbt Brætter, som var bestemt til at bruges, naar Folk ikke selv magtede at købe en Ligkiste. Senere er der saa nogen, der har tilbagebetalt, hvad de tidligere har laant. Ogsaa fra anden Side hører vi om, at det

⁹⁷⁾ Schr. des patr. G. I B. H. 2 p VI.

⁹⁸⁾ Arkidiakonatets Kirkeregns. for Tørninglen 1788—1820.

⁹⁹⁾ Ribe Bispeark., Hvidding Herred.

i den i økonomisk Henseende saa trange Tid kneb med at skaffe Ligkister til de fattige. Ved et Cirkulære af 25/11. 1809, der vel nok kun gjaldt for Kongeriget, var det blevet tilladt at bruge Kister af Vidier eller Straa. Endnu i 1818 hører vi, at det paa Lolland var almindeligt, at Fattiglemmer begravnes i Kister af Straa. Men vi hører ogsaa, at det var de fattige i høj Grad imod at blive begravede i saadanne »Halmkurve«. Ja, det var dem ofte »tungere end Døden selv«. ⁷⁰⁾)

Helt ukendte var den Slags Kister heller ikke i Landet sønden Aa. I Ballum Sogns Fattigregnskaber for 1810 omtales der saaledes en Halmkiste til et Fattiglem fra Emmerlev Sogn. Selv om det i Bylderup Sogn kneb med at skaffe det nødvendige Træ til en Ligkiste, lader det dog til, at man ikke her er tyet til Kister af Straa eller Vidier. Derimod er der en anden Ting, som det her har knebet svært med at faa fat i. Det er en Kakkelovn. Her maatte Fattigkassen jævnlig træde hjælpende til. I 1827 betaler Nis Møller »en Mark i Hyre af en Jærnovn«. I 1829 betales der 4 M. 6 Sk. i «aarlig Hyre for 4 Ovne», og i 1834 3 M. 2 Sk. i Hyre af 3 Ovne.

Paa Fattigregnskabernes Udgiftsside træffer vi i ældre Tid nogle Poster, som ikke kendes i et moderne Fattigregnskab. Nu om Dage betales der i Folkeskolen ikke noget for Børnenes Undervisning. I tidligere Tid var det anderledes. Da fik Læreren som Regel sin Løn af de Børn, der gik i Skole hos ham. Det kunde da ofte knibe for fattige Folk at faa deres Børn undervist. Vi har tidligere hørt, at Klingpungpengene først og fremmest skulde tjene til fattige Børns Undervisning. Efter Fattigloven af 1736 skulde disse Penge inddrages i Fattigkassen, og nu blev det den, der skulde tage sig af fattige Børns Undervisning. Ikke alle fattige Forældre var glade ved at bede om denne Hjælp. Derom har vi et Vidnesbyrd fra det Aar, Loven udstedtes. Ved Ordningen af Fattigvæsnet i Asserballe Sogn udtalte Præsten, Hr. Johannes Thomsen bl. a.: »Her sidder de for Hus og Hjem, som ej vil aabenbare for andre deres Nød og Trang; naar de kommer og angiver sig hos mig, saa er jeg villig at betale for Børnenes Skolegang . . . saa længe den gode Gud giver mig Livet«. Adskillige traadte senere hen i Pastor Thomsens Fod-

⁷⁰⁾ Kirkehist. Saml. 4 R. V B. 804 f.

spor ved at oprette Legater, hvis Renter skulde gaa til fattige Børns Undervisning. — I de fleste Fattigregnskaber er Udgifterne til fattige Børns Skolegang en staaende Post. Ved et Reskript af 11./6. 1770 blev Skolelærerne fritagne for selv at indkræve Skolepengene hos Børnenes Forældre. Det er sikkert følt som en Lettelse for Lærere, der selv sad i trange Kaar. Vi har tidligere hørt om en Skoleholder, der fik Hjælp gennem Klingpungpengene. Ogsaa senere hen hører vi om Lærere, der faar Hjælp fra Fattigkassen. Her skal dog nævnes en Mand, som i 1775 tilsyneladende fik Afslag paa en Henvendelse til Fattigkassen om Hjælp. Han hed Ebbe Sørensen og boede i Kalslund Sogn øst for Ribe, hvor han var Lærer om Vinteren og Tjenestekarl eller Arbejdsmand om Sommeren. Sognepræsten til Hjortlund og Kalslund Peter Thun anbefalede ham varmt til den ansøgte Understøttelse, men de 2 Kirkeværger eller Fattigforstandere gaar imod Ansøgningen. Dette fremgaar af en Erklæring, som de to Mænd afgav under 2. Marts nævnte Aar. Den lyder saaledes: »Vi ved, at Ebbe Sørensen holder Skole om Vinteren, og om Sommeren har tjent og endnu i tilkommende Sommer skal tjene i Rauning her i Sognet; desuden haver han en frisk og stærk Kone og 4 voxne Børn, saa alle kan fortjene deres Brød.«⁷¹⁾ Ebbe Sørensen og Præsten har maaske hørt, at den fattige Skoleholder derude i Ribe, Digteren Ambrosius Stub, havde faaet 10 Rdl. i Understøttelse fra Fattigkassen. Men her var ganske vist ogsaa baade Amtmand og Biskop optraadt som Fortalere.⁷²⁾

En Udgiftspost mere forekommer jævnlig i de gamle Fattigregnskaber. Nu om Dage er ogsaa den gledet ud. Ved en Forordning af 23./9. 1762 paalægges det alle, der er fyldt 12 Aar at betale 4 Sk. om Maaneden til Staten, den saakaldte Kopskat. Skatten hvilede særlig tungt paa mindre bemidlede Familier med mange Børn. I Loven var det dog bestemt, at uformuende skulde være fri for at udrede Skatten. Deres Part skulde fordeles paa hele Sognet, og den bliver nu som Regel udredt af Fattigkassen. Efterhaanden lempes Lovens Bestemmelser en Del. 1823 bestemmes det saaledes, at Kopskatten først skal udredes fra det fyldte 16. Aar. Og fra 1833 skal der ikke betales

⁷¹⁾ H. A. F.

⁷²⁾ Hist. stat. Maanedst. for Ribe Stift 1838 S. 32.

Skat for dem, der til Stadighed nyder Understøttelse fra Fattigvæsnet. Siden 1806 havde Kaadnere og Inderster paa Landet saa vel som Daglejere i Købstæderne faaet nogen Lempelse. De tidligere Lyksborgske Sogne var sluppet helt fri for Kopskatten. Ogsaa tjenestegørende Soldater og enkelte andre slap fri.⁷³⁾

Endnu skal nævnes en Udgiftspost fra Spandet Sogns Fatiregnskab for Aaret 1792. Den lyder saaledes: »Betalt for den Stage, som er oprejst paa Fjersted Bjerger for et Par Aar siden til den geografiske Landemaalers Efterretning«. Man har aabenbart haft svært ved at finde et Regnskab, hvori denne Udgiftspost passede ind.

⁷³⁾ N. Falck, Privatrecht III 579 f.

V.

FATTIGKOLLEGIET.

VI har foran set, at Fattigvæsnet var ordnet ret forskelligt paa de forskellige Steder. Samme Uensartethed møder os, naar Talen bliver om Styrelsen af Fattigvæsnet. En væsentlig Grund til denne Uensartethed maa søges deri, at Landet gennem lang Tid havde været styret af forskellige Landsherrer. Nævnes kan det saaledes, at Fattigloven af 1736 først ved Reskript af 21. 1. 1780 fik Gyldighed i de tidligere lyksborgske Sogne ved Flensborg Fjord. De var kort forinden — ved den sidstlevende lyksborgske Hertugs Død — kommen tilbage under Kronen. Det maa ogsaa huskes, at Sædvaneretten spillede en særlig stor Rolle i Landets Styrelse. Det gælder ogsaa med Hensyn til Styrelsen af Fattigvæsnet.

Kirkeordinansen fra 1542 bestemmer, at der i hvert Sogn skal være 2 Kirkeværgere. De kaldes kirkesvorne eller Jurater, edssvorne. De skulde varetage Kirkens Interesser. Tillige skulde de sammen med Præsten røgte de fattiges Tarv. De blev da ogsaa jævnlig kaldt Diakoner. Saadan kaldtes jo Fattigforstanderne i den første Menigheds Dage. Allerede i det 16. Aarh. hører vi om Mænd, der ofte senere hen omtales som Deltagere i Sognets Styrelse. Baade de og Kirkeværgerne har vistnok eksisteret i Tiden før Reformationen.¹⁾ De benævnes ret forskelligt: Sognemænd, Mændene, Sogneforstandere, Sognefuldmægtigede, Præstens Medhjælpere osv. I Løjt Sogn omtales Mændene 1740 som Sogneraadet.²⁾ Gennem de Instrukser for Kirkeofficialerne i de forskellige Amter, der saa Lyset henimod Slutningen af det 18. Aarh., faar vi en Del at vide om de Pligter, der paahvilede saavel Kirkeværgerne som Sognemændene. For de nordlige Amters Vedkommende findes de trykte med baade dansk og tysk Tekst. Det var i hvert Fald Tilfældet i Amterne Haderslev, Søn-

¹⁾ Jensen & Michelsen: Kircheng. IV, 217, E Feddersen: Kircheng. 242 f. S. M. XIII 205.

²⁾ S. A. 1933. S. 180.

derborg og Tønder. De er affattede af Kirkevisitatorerne (Amtmand og Provst) og godkendte af Kongen. Helt nye var disse Instrukser dog ikke. De hviler for en stor Del paa ældre Bestemmelser. I Bov Sogns ældste Kirkebog og i en Sogne-regnskabsbog for Uge Sogn, der begge stammer fra det 17. Aarh., anføres de Punkter, som Kirkeværger og Sognemænd edelig maatte forpligte sig paa ved Tiltrædelsen af deres Stilling.

Sognemændenes Antal var efter hvert Sogns Skik 2, 4, 6, 8 el. 12. De to første Tal er tilsyneladende ret sjældne. Langt hyppigere forekommer de tre sidste. Mændene kaldes da henholdsvis Seksmænd, Ottemænd og Tolvmænd. De sidstnævnte synes at optræde hyppigst. Tallet har vel nok for en Del rettet sig efter vedkommende Sogns Størrelse. I Rabsted Sogn udvalgte samtlige Sognets Beboere i Aaret 1774 tolv Mænd, som »efter bedste Forstand til Sognets Bedste« skulde »deliberere« om Kirkens og Sognets Anliggender. Hver Gang Præsten kalder dem sammen, tillægges der hver af dem 4 Sk. l. Skal de i Sognets Sager foretage en Rejse til Tønder, stiger Daglønnen til 1 M. l. Aaret efter ansøger man Kirkevisitatoriet om Tilladelse til at nedsætte Antallet af Sognemænd til 8, hvad der da ogsaa tillades.³⁾ — I den for Haderslev Amt og Provsti gældende Instruks for 1785 hedder det: »I hvert Sogn skal der efter Regelen være 12 Sognemænd. Dog kan det i de Sogne, som ikke er store, være nok, naar der i enhver af de smaa Byer beskikkes een og i de store 2 Sognemænd, hvilket overlades til Kirkevisitatores' Bestemmelse. De vælges af (blandt) Sognets Gaardmænd af Menigheden selv, uden at Præster eller Kirkeværgerne tager nogen Del i Valget«. Dette foregaar »under Distriktets Ridedegeds Bestyrelse, og ham giver de ved Haandslag paa deres Ære, Tro og Love den Forsikring, at de troligen vil forrette alt, hvad dem tilkommer«. Deres Tjenestetid er 3 Aar. — Samme Aar eller maaske først i 1786 bliver Gl. Haderslev Sogns »12 Mænds Tal af vedkommende efter Ordre ... reduceret til 6«, da Sognet er »lidet«. Reductionen er vel sket efter Ordre fra Kirkevisitatorerne i Henhold til den lige udstedte Instruktion.⁴⁾

³⁾ Fattigsager i Præsteark

⁴⁾ Sognets Fattigr.

I den under 4/11. 1797 udstedte Instruktion for Sønderborg Provsti siges det, at »Tolv- el. Ottemændenes Tal« er 6 el. 8. Det ses heraf, at Sognemændene undertiden er bleven kaldt Tolv- el. Ottemænd, selv om denne Betegnelse ikke helt svarede til Virkeligheden. Her skulde — ligesom i Haderslev Provsti — Kirkeværge og Ottemænd tages blandt Gaardmændene. Det tilføjes dog, at hvor der hidtil ogsaa er taget Parcellister, kan dette fremdeles ske. Det hænder ogsaa, at Husmænd vælges ind i Sognemændenes Kreds. Fra Abild Sogn ovre paa Vestkysten hører vi 1816, at 2 af Ottemændene er Kaadnere.⁵⁾ Endelig er der Sogne, hvor der slet ingen Sognemænd findes. I Sønderborg Provsti tales der saaledes i 1797 om Sogne, »hvor Kirkeværgere tillige ere Tolvmænd«. Der skal Kirkeværgerne varetage disses Pligter. Endnu i Aarene omkring 1840 findes der flere Sogne, hvor man tilsyneladende kun havde Kirkeværgere.⁶⁾ I Købstæderne og paa de adelige Godser fandtes der heller ikke Sognemænd.

I Instrukserne nævnes de Opgaver eller Pligter, som paa-hviler Kirkeværgere og Sognemænd med Hensyn til Sognets Kirke-, Skole- og Fattigvæsen. Der er Pligter, som er særegne for hver af dem; andre, som er fælles. En enkelt af de sidste skal anføres: »For alle Ting skulle de føre et christeligt, ærbart, stille, ædrueligt og deres Embede anstændigt Levnet og foregaa de øvrige Sogneboere med et godt Exempel«. I modsat Fald vil de strax faa deres Afsked.

Her skal vi naturligvis kun omtale de Pligter, der vedrører Styrelsen af Sognets Fattigvæsen, og vi holder os særligt til den under 19. Jan. 1770 udstedte Instruks for Aabenraa og Løgumkloster Amt. Det hedder heri, at Sognemændene sammen med Kirkeværgerne og Præsten tilbørlig skal forvalte Fattigvæsenet overensstemmende med den allerhøjeste kgl. Fattigforordning. De skal sørge for, at Kirkeskrinet og Fattigblokken aabnes og efterses paa en forud fastsat Tid. Ved dette Eftersyn skal de alle være tilstede. Af de 2 Nøgler til Blokken opbevares den ene hos Præsten, den anden hos Kirkeværgerne eller Sognemændene. For Penge, der tages ud af Blokken, skal der i denne lægges et Bevis eller en Kvittering til Brug ved senere Regn-

⁵⁾ Schr. der patr. G. 1. B. II. Tavle Nr. V.

⁶⁾ Jensen: Kirchl. Stat. I. 64 f.

skabsaflæggelse. Hvert Fjerdingaar, paa en fra Prædikestolen den forudgaaende Søndag bekendtgjort Dag, mødes Sognemændene med Herredsfogden, Præsten og Kirkeværgerne til Raadslagning om de fattiges Tilstand og om Afhjælpning af mulige Mangler. Er der ikke Enighed indenfor de forsamlede, henvises Sagen straks til Afgørelse af Kirkevisitatorerne. Der skal vaages over, at de sande almisseværdige faar det, der er nødvendigt til deres Underhold. Der sørges ogsaa for, at Almisserne ikke unddrages eller formindskes for de almisseværdige af dovne, Lediggængere og Drankere. — Hver af Sognemændene skal indenfor sit Distrikt indkræve de maanedlige Fattigpenge efter den af Herredsfogden foretagne og af Visitatorerne billigede Repartition. Mulige Restancer anmeldes prompte til Herredsfogden, at han kan inddrive dem. — Fattigregnskabet føres af Præsten og Kirkeværgerne. Det skal efterses og attesteres af Sognefogden og Sognemændene ved den ovennævnte fjerdingaarlige Sammenkomst. Tilsidst forelægger Kirkeværgerne Fattigregnskabet — saavel som Kirkeregnskabet — for Visitatorerne til endelig Godkendelse .

Lignende Bestemmelse genfinder vi i Instrukserne for de andre Amter. Optrængen af Fattigpengene er vel nok det, der tynger mest. Det har vi da ogsaa i det foregaaende faaet et ret levende Indtryk af. En Bemærkning i den for Sønderborg Amt gældende Instruks bærer ogsaa Vidnesbyrd herom. Man havde her sat baade Kirkeværgernes og Ottemændenes Tjenestetid til 6 Aar, men Fattigforstandernes kun til 3 Aar — »i Henseende til Besværligheden af dette Embede«.

I Sydslesvig fandtes der flere Steder saakaldte Fattigplejere. Det var mest i Byerne. Allerede før 1813 var der ansat saadanne Fattigplejere i flere Sogne indenfor Tønder Amt. Ved en Skrivelse af 30. 11. nævnte Aar fra Kirkevisitatoriet i Tønder paa-bydes det, at der fra Begyndelsen af 1814 skal indføres Fattigpleje i alle Sogne. De tager ikke Del i Fattigkollegiets Møder eller Beslutninger. Det paahviler dem kun at indkræve Fattigpengene og at uddele Understøttelsen til de fattige. De vælges af Præsten; og de fungerer kun et Aar. I den Tid fritages de for at være Skoleforstandere.⁷⁾ Iøvrigt udvides deres Pligter senere en Del.

⁷⁾ Fattigsager i Ensted Præsteark.

Den vestlige Del af Haderslev Amt, det saakaldte Tørninglen, indtog paa flere Maader en Særstilling. I kirkelig Henseende hørte det under Biskoppen i Ribe, i verdslig under Amtmanden i Haderslev. Med Hensyn til Fattigvæsen sorterede det under Haderslev Amt. En Undtagelse herfra gjorde dog de mange kongerigske Enklaver, som fandtes her. De hørte under Ribe Amt og styredes efter kongerigsk Lovgivning. Dette blandede Forhold medførte mange Vanskeligheder og gav ofte Anledning til Strid mellem de kongerigske og de slesvigske Beboere og mellem de 2 Amters Embedsmænd.

Til Tørninglen hørte der 29 Sogne. Fra ingen af dem hører vi Tale om Tolvmænd eller Ottemænd. Saa vidt vides er der kun i et enkelt Sogn Tale om Seksmænd, nemlig i Arrild. I Aaret 1786 ansøgte dette Sogns Beboere Amtet om Tilladelse til at antage 6 navngivne Mænd som Fattigforstandere. Under 6. Juni samme Aar giver Amtet sit Samtykke til Ansøgningen. Seksmændene skulde afløse de 4 Helligdagsfogder, som hidtil havde besørget de til Fattigvæsnet hørende Forretninger. — Allerede 1564 hører vi om Helligdagsfogder i Haderslev Amt, og godt 30 Aar senere omtales de i Aabenraa Amt.⁸⁾ Efterhaanden bliver de vistnok almindelige i hele Slesvig. Snart kaldes de Helligdagsfogder, snart Helligbrøds-, Sabbats- eller Søndagsfogder. De kaldes ogsaa Vrøgere eller Censorer.⁹⁾ Oprindeligt havde de den Opgave — hvad der jo ogsaa fremgaar af deres Navn — at holde Opsyn med dem, som ved deres Arbejde eller Vandelmisligholdt Helligdagen. Det ser dog ud til, at Helligdagsfogderne ret snart forsvinder de fleste Steder, idet deres Bestilling overtages af Sognemændene. Længst holdt de sig i Nordslesvig.¹⁰⁾ Her synes de — ligesom i Arrild Sogn før 1786 — at have været Fattigforstandere. I Tørninglen var dette vistnok Tilfældet i de allerfleste Sogne. I ældre Tid var der jævnlig klaget over, at de forsømte deres oprindelige Pligt, idet de saa gennem Fingre med dem, der forbrød sig mod Sabbatsanordningen.¹¹⁾ Der kunde maaske da være Rimelighed i, at man lagde andre Opgaver hen til dem. I Frøs og Kalslund Herred fungerede de saaledes som

⁸⁾ Kirkeh. Saml. 3 I. 94 f.

⁹⁾ E. Feddersen: Kircheng. 244 f. Jensen & Michelsen. Kircheng. IV 216 f.

¹⁰⁾ Jvfr. Falck: Privatrecht I. 96.

¹¹⁾ S. M. IX 197.

Brandsynsmænd. Ved Allemandstinget i Jan. 1782 bliver Helligdagsfogderne af Herreds- og Ridefoged Dam i Hygum tilspurgt, «om de havde nogen i deres Distrikt, som holdt hemmelig Kro. Hvortil de alle svarede nej». Det var dog ikke hvert Aar, de saa frimodigt kunde svare nej paa dette Spørgsmaal. Jævnlig maa de ogsaa paa Herredstinget bekende, at der findes Mangler ved Folks Skorstene. 1781 melder Helligdagsfogden i Rødding om et Slagsmaal, som har fundet Sted ved en Auktion paa Røddinggaard.¹²⁾ — De har med andre Ord gjort Tjeneste som en Slags Politibetjente. — I Agerskov Sogn førte de Tilsyn med Snekastningen.¹³⁾ —

Helligdagsfogderne fik deres Udnævnelse paa den første Tingdag efter Nytaar — Allemands- ell. Snapstinget — og de fungerede som Regel kun et Aar. Deres overordnede klager jævnlig over, at den korte Functionstid gør dem mindre skikkede til Stillingen som Fattigforstandere. Saaledes udtaler Ridefogden for Hvidding og Nørrerangstrup Herred Riedel i en Skr. af 2. 1. 1840, at »det er uheldigt med den hvert Aar stedfindende Skiften. Det overlades næsten kun til dem at indkassere Skatten, mens Præsten maa have hele Besværet med Bestyrelsen af Fattigvæsnet«. Nogle Steder var man da ogsaa slaaet ind paa at udstrække Functionstiden over flere Aar.¹⁴⁾ Det sidste blev i den følgende Tid Tilfældet flere Steder, f. Eks. i Agerskov. I en Skr. af 22/12. 1862 til Haderslev Amt vedrørende Fattigvæsnet i nævnte Sogn siges det, at Fattigbestyrelsen her »hidtil foruden Sognepræsten og Sognefogden (har) bestaaet af 8 Medlemmer, et for hvert af Sognets 8 Fattigdistrikter. Disse Mænd staar i Bestillingen 3 Aar ad Gangen. Fattigforstanderstillingen har fulgt og følger med Helligdagsfoged-bestillingen, der efter Tur omskifter fra Nabo til Nabo og derfor alene hviler paa Gaardmandsklassen.«¹⁵⁾

Det var nu ikke i Agerskov alene, at Sognefogden var Medlem af Fattigbestyrelsen. Fattiglovene af 1736 og 1841 paabyder, at den stedlige Øvrighedsperson skal deltage i Bestyrelsen af Sognets Fattigvæsen. Det lader dog til, at Sognefogderne un-

¹²⁾ Tingbogen.

¹³⁾ S. A. 1935 S. 282.

¹⁴⁾ H. A. F.

¹⁵⁾ Haderslev Amtsark. Visitatorialsager Pække N. 15.

dertiden har søgt at gøre sig fri for denne Forpligtelse. Saaledes indsender Sognefoged Hinrich Thomsen i Roost, Arrild Sogn, under 13. Marts 1829 til Amtet i Haderslev en »Bøn og Forestilling« om, at han maa blive fritaget for Deltagelse i Fattigkommissionens Forhandlinger. Det har ofte, siger han, været ham til Hinder i hans Embedsførelse. I hans Bestalling som Sognefoged paalægges der ham heller ikke noget angaaende Fattigvæsnet. Endelig anfører han, at Amtet d. 10. 11. 1823 har tildelt Sognefoged Laust Refslund i Branderup en saadan Fritagelse. Det lader dog til, at Ansøgningen hverken har fundet Tilslutning hos Sognets Beboere eller hos Autoriteterne. Herredsfoged Wardenburg i Toftlund udtaler, at den offentlige Mening hidtil har været den, at Sognefogden hørte med i Fattigbestyrelsen, og han fandt det betænkeligt at fjærne ham. Han var fast Medlem, mens de andre skiftede fra Aar til Aar. — Den 8. 2. 1831 indkommer der til Amtet fra Præsten i Arrild og 4 andre Mænd en Klage over den ringe Deltagelse i Fattigkommissionens Møder. Der er sædvanlig kun »2 eller højstens 3 Mand tilstede«. Bægge Sognefogder, der tidligere var tilstede ved særlig vigtige Lejligheder, saaledes naar Ligningen blev lagt, har de senere Aar trukket sig tilbage, og Seksmændene har fulgt deres Eksempel, saa Fattigvæsnets Sager overlades til Præsten og Helligdagsfogderne, der i det væsentlige har den Opgave at opkræve og uddele Fattigpengene.¹⁶⁾ — Der var, som vi ser, 2 Sognefogder i Arrild — en for den slesvigske, og en for den kongerigske Del af Sognet. Ogsaa i mange af de andre Sogne i Tørninglen var der 2 Sognefogder, som bægge tog Del i Styrelsen af Sognets Fattigvæsen. Ogsaa udenfor Tørninglen fandtes der Sogne med 2 Sognefogder. Det var saaledes Tilfældet i Gl. Haderslev. Grunden var vel nok den, at Sognet var delt mellem 2 Herreder. Sidst i det 18. Aarh. var bægge Sognefogder her tillige Kirkeværger.¹⁷⁾

Det var ikke blot fra Arrild Sogn, der lyder Klager over Fattigkommissionens ringe Deltagelse i Møderne. Samme Klager møder os faa Aar senere fra Hygum Sogn. Her havde de 1836 faaet en Præst ved Navn Hans Henrik Matzen, der 2 Aar senere udnævnes til Provst for Tørninglen Provsti. Kort før

¹⁶⁾ H. A. F. 1829 og 31.

¹⁷⁾ Fattigr.

sin Udnævnelse til Provst klager han i en Skrivelse til Amtmanden i Haderslev over, at den Uskik før hans Ankomst til Sognet har indsneget sig, at Fattigkommissionens Medlemmer eller Helligdagsfogderne møder »uordentlig og ofte slet ikke.« Han har bedt dem om at »aflægge dette Uvæsen«. Flere Gange er det vedtaget i Kommissionen, at denne 4 Gange aarlig skal give Møde i Præstegaarden — »1. Febr., 1. Marts, 1. Aug. og 1. Novbr. Kl. 1 om Middagen«. Men »desuagtet udebliver de dog meget ofte«. Han beder Amtet om, at det maa blive paalagt Medlemmerne »under Straf og Mulkt« at give Møde til bestemt Tid. Denne Bøn blev efterkommet. De paagældende faar nemlig af Amtet Paalæg om, at de for Fremtiden har at indfinde sig til de af Præsten indvarslede Møder. Udebliver de, ifalder de en Bøde paa 8 Sk. cour.¹⁸⁾

Naar Pastor Matzen tog saa bestemt paa Sagerne, saa var Grunden dertil vel nok den, at der den 15. Marts 1835 til Amtet var indsendt en Klage over, at Sognets Fattigvæsen »ikke er i den bedste Orden.« 27 af Sognets Beboere har underskrevet Klagen, og det er ikke saa lidt, de klager over: Der er kun 1 Nøgle til Fattigblokken, og den er i Præstens Værge. Naar der foretages Ligning til Fattigskat, er der nogen, der slipper helt fri for at betale Skat. Det er saaledes Tilfældet med bægge Kirkesangere. Præsten uddeler Understøttelserne »dels efter eget Tykke og dels efter derom at have talt med en el. anden af Fattigforstanderne.« De forlanger, at der fremtidig kun finder Uddeling Sted efter Bestemmelse af hele Fattigbestyrelsen. Særlig ankes der over, at en vis Mand uværdig har faaet Fattigunderstøttelse. Han beskrives som en Person, der »til Hverdagsbrug gaar med Støvler og bærer bestandig Uhr i Lommen«. Han »kan i Værtshuse drikke 1 til 2 Skilling op paa én Gang og iøvrigt spille en galant Rolle. . . . Vi formene, at en saadan Person ikke burde tillægges 12 Skæpper Rug om Aaret, som sket er.« Efter bedste Ævne søger Præsten at forsvare sig og Kommissionens Adfærd. Han siger bl. a. om de 2 Lærere, at deres Indtægter er smaa, og at »de er fritagne for alle andre Afgifter.« Derfor har man ment, at de ogsaa burde være fri for Fattigskat. De højere Myndigheder maa dog udtale, at Bestyrelsen af Fattigvæsenet i

¹⁸⁾ H. A. F.

Hygum Sogn har været »højest mangelfuldt«, og at der snarest maa ske en Forandring.¹⁹⁾ Det er vel tvivlsomt, om Præsten har faaet denne Forandring gennemført. Han dør nemlig 1. Novbr. samme Aar. Han havde da været Sognets Præst i 30 Aar.

Baade i Byerne og paa Landet var Præsten Medlem af Fattigkollegiet el. Fattigkommissionen. Der var dog den Forskel, at det i Byerne var en borgerlig Øvrighedsperson, der havde Ledelsen, mens det paa Landet var Præsten. Som tidligere omtalt dannede de adelige Distrikter dog en Undtagelse fra den almindelige Regel. Under Forhandlingerne i Stændersalen 1840 angaaende en ny Fattiglov fremsatte Grev Th. Reventlow Forslag om, at Præsten som Regel skulde være fri for Stillingen som Fattigforstander. Forslaget blev dog forkastet med 27 St. mod 12.²⁰⁾ Den hidtidige Ordning blev bibeholdt i Fattigloven af 29. 12. 1841; og i Tiden inden 1864 skete der ingen Ændring heri. — Af og til ansøger en Præst om Tilladelse til at blive fritaget for sin Stilling i Fattigkollegiet, men hans Ansøgning bliver vistnok altid afvist som stridende mod Loven. I Almindelighed var det ogsaa ham, der førte Regnskabet, selv om Loven ikke paalagde ham dette som Pligt. 1784 udtaler Præsten i Toftlund, at de øvrige Medlemmer af Bestyrelsen undskylder sig med, at de ikke magter Opgaven. Det samme er vel ogsaa hændt andensteds. Undertiden paatog Degnen sig at være Regnskabsfører — gratis eller mod Betaling. — Præstens Hværv var ikke altid helt let. Det gælder især i de Sogne, hvor Beboerne ikke hørte til samme Jurisdiction. Det var jo f. Eks. ofte Tilfældet i Tørninglen. Et enkelt Eksempel skal nævnes. I Tiden fra 1738—73 var der i V. Vedsted en Præst ved Navn Jens Høhne. Fra 1752 var han tillige Provst. D. 4. Decbr. 1770 udtaler han i en Skrivelse til Amtmanden i Haderslev, at Sognets Fattigvæsen har »lagt øde« siden 1755 »formedelst nogen Modvilje«. Nu havde han paany faaet en Ordning i Stand. Dette var vistnok sket ved et Møde, som han fra Prædikestolen havde indvarslet til. Mødet synes at være holdt i Kirken, efter at Menigheden var kaldt sammen ved Ringning med Kirkeklokken. Ret megen Glæde fik Provsten dog ikke af den ny Ordning, som de fleste i Sognet havde vedtaget. En Riberhuser, Kromanden Malthe Mi-

¹⁹⁾ H. A. F.

²⁰⁾ Sl. St. 1840 S. 420 og 614.

chelsen, som af Provsten kaldes «Guds og min Fjende», var udeblevet fra Mødet, og ham lykkedes det efterhaanden at faa de fleste af de kongerigske Beboere til at »sammenrotte« sig mod Planen og faa den væltet over Ende. Gennem de Skrivelser, der foreligger Sagen vedrørende, faar man det Indtryk, at Provsten har været en noget ilter Mand, hvad der ogsaa synes at fremgaa af en Skrivelse til ham fra Biskop Brorson.²¹⁾ Han blev 1773 afløst i Embedet af Sønnen Chr. Høhne, der vistnok bedre end Faderen har forstaaet den Kunst at fare med Lempe. I en Skr. af 26. 9. 1784 til Amtet udtalte han følgende: »Med Fattigvæsnet her i Sognet har vi ej den Orden som i andre Menigheder, hvor dels samtlige, dels den største Del er Haderslebisk.

Ved Formaninger og Forbønner har jeg til Dags set Sognets fattige hjulpen.« Fra Sognefogden foreligger der en samtidig Udtalelse, der lyder saaledes: »Med Fattigvæsnet har det saa at sige ingen Orden. Dog mangler sande Sognets fattige ikke [noget], men ved Præstens Forbøn gaar [de] aarlig omkring og sanker lidet Rug ved hver Mand.«²²⁾ I Vester Vedsted Sogn var der ikke ret stor Forskel paa Antallet af kongerigske og slesvigske Beboere. I de fleste andre Sogne var der kun et Faatal, der var kongerigske. Der gik det vel nok lettere med at faa Samvirke i Stand. Vi hører dog stadigvæk om Gnidninger mellem dem.²³⁾ Paa Grund af den forskellige Skyldsætning kneb det især med at komme til rette med Fordelingen af de fælles Byrder. Efter Tilskyndelse af Præsterne i Tørninglen sendte Stiftsøvrigheden i Ribe sidst paa Aaret 1783 Regeringen et Forslag om, at der maatte blive truffet en fast Ordning med Hensyn til Fordeling af Byrderne til de fattiges Underhold. Overretten paa Gottorp indhenter da en Erklæring i Sagen fra de stedlige Myndigheder. De udtaler bl. a., at de slesvigske Fattigforordninger formentlig er bedre end de kongerigske. Og de finder det rimeligt, at de forholdsvis faa kongerigske Beboere maa bøje sig for de slesvigske, der var de fleste.²⁴⁾ Denne Sag har sikkert nok givet Anledning til, at Fattigvæsnet i Tørninglen nu helt lægges under slesvigsk Ret og under Amtmanden i Haderslev. — I de sydlige Enklaver var der modsat adskillige slesvigske Under-saatter, der stod under kongerigsk Fattiglovgivning.

²¹⁾ John Hansen: H. A. Brorson 137.

²²⁾ H. A. F.

²³⁾ Jvfr. Fra Ribe Amt 1922 S. 516, 520.

²⁴⁾ H. A. F.

VI.

TIGGERE.

FORMAALET med Udstedelse af Forordningen af 7. Sept. 1736 var at faa Tiggeriet afskaffet. I Særdeleshed vilde man se at komme de fremmede, udensojns og udenlandske Tiggere til Livs. Dette var dog langt fra noget nyt. Ofte var der udstedt »skarpe Mandater og Forordninger« mod »alle haande omstrejvende Lediggængere«. Sidst var det sket ved en Forordn. af 13. Febr. 1723. Men lige meget havde det hjulpet. Loven af 1736 bestemte ikke blot, at de værdig trængende skal underholdes paa det Sted, hvor de hører hjemme, men den indeholdt ogsaa et Par nye Bestemmelser m. H. t. Tiggernes Paagribelse og Afstraffelse.

TUGTHUSSTRAF.

I den nye Lov var der flere Gange Tale om Tugthusstraf. Blandt de mange Bestræbelser, som Kristian 6. udfoldede for at komme Løsgængeriet til Livs, maa Oprettelse af Tugthusene nævnes som en af de vigtigste. Noget helt nyt var saadanne Anstalter, i hvilke man forsøgte at udnytte sunde og stærke Lediggængeres Arbejdskraft, vel ikke. Allerede 1552 var der oprettet et Tugthus i London, og herfra fandt de snart Vej til Fastlandet. Omkring ved Aar 1605 lod Kristian 4. opføre et Tugthus i København. Det skulde være en Tvangsarbejdsanstalt for Løsgængere — Mænd, Kvinder og Børn fra hele Riget. Men disse »Kumpaner og ørkesløse Folk« skulde tillige under deres Ophold i Tugthuset lære et Haandværk, hvorved de siden selv kunde skaffe sig Føden og blive nyttige Borgere i Samfundet.¹⁾ Ogsaa fra Hertugdømmerne kunde der sendes Løsgængere til dette Tugthus²⁾. Men Kristian 6. var særlig ivrig for Oprettelse af Tugt- og Værkhuse. I Aarene omkr. 1740 oprettes der saaledes 2 nye Tugthuse i Norge (Oslo og Trondhjem) og 2 i Dan-

¹⁾ Stuckenbergs Fængelsv. i Danm. 1550—1741 S. 45f.

²⁾ E. Feddersen: Kircheng. S. 513.

mark, nemlig i Viborg og i Stege. I Tugthuset i Stege skulde der hensættes Løsgængere og Tiggere; i Viborg tillige Folk, der ikke kunde udrede de dem idømte Mulκτη, utro og bevislig modvillige Tjenestefolk, uvorne Børn samt uforligelige Ægtefolk.³⁾ Ved en Forordn. af 24. Juli 1739 oprettes Tugthuset i Glückstadt.⁴⁾ Allerede 2 Aar tidligere, d. 9./12. 1737, var der udstedt en Forordn. om Oprettelse af et Tugthus i Flensborg. I dette Tugt- og Værkhus skulde »alle fremmede stærke og ugudelige Tiggere holdes til Tvangsarbejde«. Fra alle Byer, Amter og Landskaber i Slesvig skal der ydes 2 Rdlr. à Plov til Husets Oprettelse.⁵⁾ Det er dette Tugthus, der henvises til i Fattigloven af 1736. Men det blev ikke til noget med Husets Oprettelse. Antagelig er det af økonomiske Grunde, at Planen maa opgives. Af de til Husets Oprettelse indsamlede Penge dannes der senere et Fond, »det slesv. Tugthusfond«. Af dette Fond udredes der Betaling for Folk fra Slesvig, der indsættes i Tugthuset i Glückstadt.⁶⁾ Jævnlig var der fremsat Ønske om, at der maatte blive oprettet et almind. Tugthus indenfor Slesvigs Grænser. Dette Ønske kommer saaledes stærkt frem i en af Amtmand Wedel, Aabenraa, i Aaret 1769 til Regeringen afgivet Betænkning.⁷⁾ Magistraten i Sønderborg udtaler 1774, at der maa blive oprettet 2 saadanne Arbejdshuse i Slesvig. I Holsten fandtes der allerede 3 — i Glückstadt, Neumünster og Altona. Den »ringe Indretning«, som man har truffet (1760) i Waisenhuset i Flensborg, hvor man en kort Tid »anbringer udskejende Personer ... til Tugt og Arbejde«, fortjener ikke Navn af »et ordentligt Tugt- og Arbejdshus«. Fra samme Aar foreligger der en af Magistraten i Husum afgivet Betænkning. Her siges det bl. a., at et der i Byen i Aaret 1764 oprettet Arbejdshus ikke har været »uden Effekt«. I Tønder havde man et »Tugtkammer«, som flere Gange anbefales til Efterligning andensteds. Men almindelige eller gældende for hele Slesvig var disse smaa Tugthuse jo ikke.⁸⁾

³⁾ E. Holm: Danm.-Norges Hist. II. 560.

⁴⁾ C. C. H. I 449 f.

⁵⁾ E. Ambrosius: Chronol. Verzeichnis II. 93.

⁶⁾ Reskr. af 26./6. 1730.

⁷⁾ C. II. 2 Nr. 412.

⁸⁾ XVIII 1055 (K.).

POLITIRYTTERE.

Helt ny er Bestemmelsen om, at der skal ansættes Politiryttere el. ridende Politibetjente. Der skal være ialt 3, og de skal udtages blandt de »aftakkede, dog endnu rørige Ryttere og Soldater«. Deres Opgave er at efterspore og indfange fremmede Tiggere og mistænkelige Personer. Der tillægges dem aarlig Løn af 150 Rdlr.⁹⁾ Den 5. Marts 1737 bliver de udnævnt og faar deres Virkekreds og Opgaver anvist. Hele Slesvig deles i 3 Distrikter. Det nordligste bestaar af Amterne Haderslev, Aabenraa og Løgumkloster. Rytteren her faar anvist Bolig i Bevtoft. Andet Distrikt dannes af Amterne Flensborg, Bredsted og Tønder. Her skal Rytteren bo i Valsbøl eller Medelby. Under 3. Distrikt falder hele den sydlige Del af Slesvig. Rytteren faar her anvist Bolig i Svavsted.

Gennem de Indberetninger, der foreligger om de 3 Rytteres Virksomhed, faar man det Indtryk, at Udbyttet af deres Eftersøgen af Tiggere har været magert. I en Indberetning fra Flensborg Amt fra Efteraaret 1740 klages der saaledes over, at det ikke er lykkedes Politirytteren at anholde en eneste af de mange Tiggere, der findes i Amtet. En samtidig Indberetning fra Husum Amt lyder heller ikke opmuntrende. Fire Gange om Aaret gennemrider Betjenten sit Distrikt, men ikke en Tigger har han afleveret paa Amtshuset. Selv paastaar han, at han ingen har truffet. Fra Gottorp Amt meldes det, at Tiggerne bliver »incognito«, naar det rygtes, at Rytteren nærmer sig. Naar han er redet forbi, fortsættes Tiggeriet. Baade fra Haderslev og Aabenraa Amter føres der Klage over, at Betjenten her, en fhv. Kyrasser ved Navn Hans Heinr. Blom, er for magelig anlagt. Det var vist at skrue Fordringerne for højt op, naar man mente, at han kunde besøge hver By mindst én Gang hver Maaned. Han indrømmer, at der flere Steder i Haderslev Amt findes Skarer af Tiggere. Men da Amtet er saa udstrakt, lader det sig vanskeligt gøre at fordrive dem. Han udtaler Ønsket om at faa sin Løn forhøjet. Saa kan han holde en Hest mere og maaske ogsaa antage en Karl som Medhjælper. Dette Ønske har han dog næppe faaet opfyldt. I Foraaret 1742 omkommer han ved »en ulykkelig Hændelse«. Han havde for-

⁹⁾ A. IV Nr. 360—61 K.

vildet sig ud i Høgelund Mose i Vedsted Sogn, og der drukner baade han og Hesten i en Tørvegrav.¹⁰⁾ Der var Rift om Pladsen som hans Efterfølger. Den lykkelige blev Sergent Johan Beyer. Ogsaa ham bebrejdes det, at han kom for lidt omkring.

Allerede 1741 havde Ejdersted andraget om, at Embedet som Politirytter maatte blive nedlagt. Det bliver dog afslaaet. Men faa Aar senere bestemmes det ved Reskr. af 16. Juli 1745, at Politirytternes Embede ikke skal besættes paany, naar de nuværende Indehavere af Stillingen afgaar. Disse Ryttere har, hedder det, ikke været til synderlig Nytte, fordi deres Virksomhed havde været for udstrakt.¹¹⁾

FATTIGFOGDER.

Loven af 1736 bestemmer tillige, at der i hvert Sogn skal ansættes en eller flere Fattigfogder, der flittigt skal gaa omkring i Sognet, anholde Tiggerne og føre dem til Øvrigheden. De skal ogsaa visitere Værtshusene, især de »fordægtige« Kroer. Saadanne Fattigfogder havde længe været kendt i Byerne. Nu skal de ogsaa indføres paa Landet.^{11b)} Allerede Sakse omtaler saadanne Fattigfogder. Han kalder dem Stodderkonger, og med det Navn nævnes de ofte senere. Det menes, at Betegnelsen hidrører fra den Skik, at disse Fogder i ældre Tid var en Slags Førere for de retmæssige Tiggere. De gik foran disse omkring i Byens Gader, modtog Beboernes Gaver og fordelte dem mellem de fattige. Han var selv en fattig Tigger og modtog som saadan selv sin Part af Gaven. Samtidig skulde han holde de fremmede, uretmæssige Tiggere borte, saa de ikke stjal Brødet ud af Munden paa de hjemlige fattige.¹²⁾ Navnet afkortes ofte til »Kongen« eller »e Kong«. I et Fattigregnskab fra Ribe for Aaret 1654 er der saaledes Tale om »Kong Hans og hans Kone«. Vi forstaar nok, der her maa tænkes paa Byens Stodderkonge.¹³⁾ I Bevtoft Sogn havde de i forrige Aarhundrede en »Niels Kong«. Ofte nøjedes man dog med at kalde ham »e Kong«. Iøvrigt

¹⁰⁾ I Vedsted Sogns Kirkebog staar der, at »Hr. Quartermester Blom« begravedes paa Vedsted Kirkegaard 3. S. e. Panske. Antagelig er han flyttet fra Bevtoft til Vedsted.

^{11a)} C. C. H. I 948.

^{11b)} I Ejdersted omtales de allerede 1591 (C. St. Sl. I 149).

¹²⁾ Fra Arkiv og Museum V. 256 f.

¹³⁾ Histor.-stat. Maanedst. for Ribe Stift 1838 S. 3.

bliver der brugt mange andre Betegnelser for disse Fogder: Fattigfoged, Armfoged, Bettelfoged, Tiggerfoged, Gadefoged, Prakkerfoged. Sidstnævnte Udtryk, der er af tysk Oprindelse, brugtes vistnok mest paa Østkysten, paa Als og Sundeved. Ovre paa Vestkysten, i Tønderegnen, kaldtes han Starrekong.

Heller ikke paa dette Punkt gik det saa helt let med at faa Lovens Bud opfyldt. Til Byen Rudbøl i Højer Landsogn var der allerede 1736 antaget en Fattigfoged. Men man havde maattet bygge et lille Hus til ham, »da ingen af Byens Beboere kunde overtales til at give ham Husly«. Den 24. Novbr. samme Aar havde »samtlige Synder Høyringer her i Rudehüll« været forsamlede »i den hellige Trefoldigheds Nafn«. Her var de »blevne med hverander forenede, baade Boelsmænd (Gaardmænd) og Kodnere, at dersom det er med voris høigunstige Øvrigheds Tilladelse, da synes os for got, at vi meget kand undvære baade den antagne Arm-Foged, saa og det dertil forordnede Huus«. Tillige vedtager de, at »ingen maa understaa sig nogen Almisse at udgive til nogen fattige, med mindre han vil have det første Gang én Mark l. forbrudt til Sognets fattige Casse, skeer det 2. Gang, da 2 M. l. og 3. Gang en Rigsd.« Det ses desværre ikke, om de er sluppet for Fattigfogden og hans Hus.¹⁴⁾

I Hyrup Sogn i Husby Herred modsætter hele Sognet sig Ansættelse af en Fattigfoged. De truer endog Herredsfogden med Klø i den Anledning.¹⁵⁾ — Af en Visitatsberetning fra Midten af 40erne erfarer vi, at der er Fattigfogder ansat i de fleste Sogne i Tyrstrup Herred. Fra de 2 Sogne Vonsild og Dalby klages der imidlertid over, at Fattigfogden ikke tør fordrive Tiggerne, fordi Befolkningen bilder sig ind, at Kvægpesten er kommen over dem paa Grund af Tiggernes Fordrivelse.¹⁶⁾

I en Forordning af 9. 12. 1737 udtales det, at Tiggerfogder endnu ikke er indsat alle Steder; men det tillades nu, at Stillingen som Tiggerfoged »paa de Steder, hvor det maatte falde vore Undersaatter altfor besværligt og kostbart«, kan gaa paa Omgang blandt Beboerne. Under 24. 3. 1749 paalægger Amtmand Holstein, Tønder, Herredsfogden i Slogs Herred, at der i Sogne, hvor der ingen Fattigfoged findes, skal ansættes en saadan.

¹⁴⁾ A. IV Nr. 360 K.

¹⁵⁾ A. IV Nr. 361 K.

¹⁶⁾ XVIII Nr. 39 b. K.

Eller ogsaa skal hver By selv paatage sig Fattigfogdens Bestilling. Det afgøres ved Lodtrækning, hvem der først skal overtage Hvervet. Den valgte skal efter en vis Frist give Møde hos Herredsfogden og aflægge Ed overfor ham. Vægrer vedkommende sig, trues han med »virkelig Execution«. ¹⁷⁾ Dette er jo i god Overensstemmelse med Forordn. af 1737. Vi har før set, at der 1748 indførtes en lign. Ordning i Aastrup Sogn. Helt almindelig blev den Skik at lade Hvervet som Fattigfoged gaa paa Omgang dog ikke. Det almindelige var, at der antoges eller lejedes en bestemt Mand til Bestillingen. Adskillige Steder undlod man dog heit at holde en Fattigfoged, idet man mente, han var »et unyttigt Lem«.

Ogsaa fra Kongeriget hører vi om, at Ansættelse af Bettelfogder voldte Vanskelighed. Ved et Reskr. af 6. 11. 1739 foreslaas det at ansætte et af Sognets Fattiglemmer som Bettelfoged, helst »den stærkeste af de fattige«, som kan sætte de omløbende Betlere i Halsjærnet. ¹⁸⁾ I Slesvig blev Hvervet som Bettelfoged ogsaa ofte givet til Folk, der var Fattiglemmer eller formentlig vilde blive det. Saaledes var der ved 1770 en Familie Reinhard i Hjordkær Sogn. Manden, der stammede fra Bayern, var afdanket Sergent; Konen stammede fra Preetz i Holsten. Ved hendes Død i 1770 betegnes de i Kirkebogen som »ganske fattige Folk«. Allerede da havde de begyndt at faa lidt Hjælp af Fattigkassen. Kort efter Konens Død ansættes han som Fattigfoged og gør Tjeneste som saadan til sin Død i 1777. Et Par Aar klarede han sig selv, men de sidste Aar maa han atter have en Haandsrækning fra Fattigkassen. I den flg. Tid støder vi i Sognets Fattigrengskaber jævnlig paa Understøttelse til Fattigfogderne. Fra mange andre Sogne hører vi om Almisselemmer, der er Fattigfogder. Da der i det 19. Aarh. oprettes Fattiggaarde, røgtede et af Lemmerne der ofte Hvervet som Fattigfoged eller Stodderkonge.

Det var dog ikke altid, at Stodderkongens Sæde beklædtes af et Fattiglem. I 1835 dør Bettelfogden i Hygum. Han og hans Hustru omtales som »unge og friske Folk, der tillige tjente meget ved Arbejde«. I aarlig Løn modtog han fra Sognet »2 Td.

¹⁷⁾ Copi af Amtm.s Skriv. i Rabsted Præsteark. bl. Sager vedr. Fattigv.

¹⁸⁾ J. P. Jørgensen: Landsogdenes Forvaltn. 15.

Rug og 16 Rdlr. holst. cour. i Penge, foruden en Del Levnedsmidler, som han indsamlede som frivillig Gave, for Ex. til Jul og Paaske, af Sognets Beboere«. Det bebrejdes de to, at de har været daarlige Husholdere. Da Manden dør, maa Konen ty til Fattiggassen om Hjælp til sig og Børnene. Af Mandens Efterf. faar hun det første Aar 1 Td. Rug — en Slags Efterløn el. Pension.¹⁹⁾ Samme Aar hører vi om en Bettelfoged i Roager, der fra Fattiggassen faar Betaling for Smør, han har leveret til de fattige. Der udbetales ham ogsaa Penge for Børn, han har haft i Pleje. Han har aabenbart ikke selv været Fattiglem.²⁰⁾

Undertiden besættes Fattigfogdens Plads ved Licitation. Den 29. Juli 1832 oplæser Pastor Meyer i Ullerup en Bekendtgørelse fra Prædikestolen. Heri hedder det bl. a.: »Da Erfaring med hver Dag mere og mere beviser, at en Arm- el. Fattigfoged nødvendig og ufortøvet maa antages for at fri Sognet for fremmede Tryglere og Dagdrivere, der paa den senere Tid, da ingen Fattigfoged har været antaget, har overordentligen tiltagen i Mængde som i Dristighed«, søges en saadan. Det er »ikke saa meget paa-liggende at faa en antaget for godt Kiøb, som at faa en antaget, der har en passende Alder, sindigt Mod og Styrke. Det nytter ikke, at gamle, svage el. ilde berygtede Personer melder sig En passende Løn skal blive tilstaaet. Skulde mod Formodning den anførte Tjeneste ikke paa denne Maade blive besat under Haanden, saa skal Sagen foretages ved Licitation, hvorom der paa førstkommende Søndag skal ske tilbørlig Bekjendtgjørelse«. D. 5. Aug. antoges der en Fattigfoged for en Løn af 5 Rdlr. cour. — til Mikkelsdag eller »Flyttesøndag«. Det er vel nok den samme, der fortsætter den følgende Tid for en aarlig Løn af 20 Rdlr. c. Det ses ikke, om han blev ansat under Haanden eller ved Licitation.²¹⁾ Det er vel nok tvivlsomt, om han fuldt ud har svaret til det Ideal, der blev opstillet fra Prædikestolen.

Man faar det Indtryk, at der paa samme Tid skete Licitation ved Besættelse af Bettelfogedstillingen i Jels. Her blev der i 1830 ansat en Skrædder som Bettelfoged mod en aarlig Løn af 3 Td. Rug, 12 Læs Tørv og fri Bolig. Tillige ydedes der ham 4 Sk. for hver Tigger, han indbragte til Sognefogden. Det flg. Aar

¹⁹⁾ H. A. F. 1835.

²⁰⁾ Fattigregns.

²¹⁾ Fattigvæsenss. i Præsteark.

synker Lønnen lidt, da der var »flere trængende, der gjerne vilde modtage denne Bestilling«. Først paa Aaret klager han imidlertid til Amtet over, at hans Hustru og 2 Børn »skriger af Sult«, og han beder Amtet om at redde ham fra »Sultedøden«. Fattigforstanderskabet gør gældende, at han faar, hvad der er accorderet med ham om, men Familien lever for meget af »Kaffe og Brændevin«. Det tilføjes, at »naar Armod indtrænger, burde slige Ting ej bruges«. En anden Skrædder i Sognet kan uden at falde Sognet til Byrde underholde en Familie med 7 Børn. Men der forsager man ogsaa de nævnte Nydelsesmidler.²²⁾

Den Løn, der blev Fattigfogden til Del, var vel som Regel ret beskeden. De 4 Skl., han gjerne fik for at bringe en Tigger til Sognefogden, indbragte ikke store Summer. Skrædderen i Jels lykkedes det i 1830 at indfange 7 Personer. En stor Sjældenhed var det, naar der i 1843 i Roager Sogn indfangedes 16. Der var Aar, hvor der kun indfangedes 4 à 5.²³⁾ Var Lønnen for lille, fristedes Fogden let til at gaa i Ledtog med Tiggerne. Her over klagedes der jævnlig. — I Uge Sogn afskaffede man 1796 Bettelfogden, fordi han lod sig bestikke af Tiggerne.²⁴⁾ I 1794 udtaler en Indsender i »Haderslevsk Maanedsskrift« (S. 238), at »Stodderkongen i adskillige Sogne i Haderslev Amt ingen Nytte er til. Naar Tiggerne er i den ene By, er han i den anden.« Værre er det dog, at Tiggerne undertiden »gaar i Accord med ham«. Han foreslaar derfor at forhøje Præmien for indfangede Tiggere op til 8 Skl., ja til en Mark. Derved vilde Fristelsen for Fattigfogden blive mindre, da han ikke kunde vente saa meget af Stodderne. »Der skal dog tigges længe til 8 Skl. og endnu længere til en Mark«. — Der gaar endnu Frasagn om, at Stodderkongen undertiden sendte sin Kone ud som Tigger i den Del af Sognet, hvor han ikke selv kom den Dag. Det kunde ogsaa hænde, fortælles der, at han indfangede sin egen Kone og af Sognefogden fik udbetalt 4 Skl. for Fangsten. Dette er vel nok kun Sagn.

Men Stodderkongen fik som Regel mere i Løn. Det var almindeligt, at han gik i Mading eller skiftevis fik Føden hos Distriktets Beboere. Fra Vodder Sogn hører vi 1837, at det der hidtil har været Skik, at Bettelfogden fik Kosten vekselvis hos alle

²²⁾ H. A. F.

²³⁾ Fattigregns.

²⁴⁾ XVIII 705 K.

Gaardmænd, større Parcellister og Kaadnere. Nu er der nogle af de mindre Ejendomsbesiddere, der protesterer mod denne Ordning. Striden ender med, at Bispisningen af Bettelfogden skal rette sig efter Ejendommens Størrelse, som det er Skik i de omliggende Sogne.²⁵⁾

1834 vedtager Fattigkommissionen i Spandet at betale »en ny Uniform til Bettelfogden Hans Glipstrup . . . som Belønning til ham, fordi han troligen opfyldte sine Pligter«. Uniformen bestod dog kun af en »Kjortel«, der kostede 10 Mk. 2 Skl.²⁶⁾ Da den førnævnte Sergent Reinhard 1770 tiltraadte sit Embede som Fattigfoged i Hjorkær, fik han igennem »Hr. Lange i Aabenraa« udleveret en »Vinterfrakke«, der, Syløn iberegnet, kom paa 16 Mk. 13 Skl. Det var almindeligt, at Fattigfogden fik udleveret en saadan Kappe. Den hørte saa at sige med til hans Embedsdragt. Med Aars Mellemlum blev Kappen fornyet. Ogsaa andre Klædningsstykker, som Bukser, Støvler, Træskostøvler, faar han jævnlig paa Fattigkassens Bekostning. Nogle Sportler fulgte da ogsaa undertiden med Stillingen. Saaledes faar Bettelfogden i Roager 1840 udbetalt 4 Skilling for at forkynde »Tid og Sted for Vaccination«.²⁷⁾ Ogsaa for anden Budtjeneste ydes der ham en Godtgørelse. 1760 faar Fattigfogden i Hostrup foruden sin faste Løn udbetalt 4 Sk. extra for hvert Bryllup. Derfor skulde han holde Bryllupspladsen fri for fremmede Tiggere.²⁸⁾ Det var Bruddeparret, der betalte de 4 Sk.

Til Hvervet som Fattigfoged var der jævnlig knyttet flere Bierhverv. Fra 1756 foreligger der en Instruks for Byen Aabenraas to Fattigfogder. Først forbydes det dem at forrette Arbejde for nogen anden — »hvad enten han sidder i Raadet eller ej«. Lørdag Aften maa den ene dog sammen med Vægteren feje Borgmesterens Gade. Imens skal den anden holde nøje Opsyn med Tiggerne. Det er i det hele taget Fattigfogdernes Pligt at tage sig af baade hjemlige og fremmede Tiggere, paagribe dem uden Personsanseelse og føre dem til Byens Fængsel paa Raadhuset. De fremmede skal de næste Morgen føre ud af Byen, de hjemlige skal blive i Arresten til første Retsdag. Da vil Magi-

²⁵⁾ H. A. F.

²⁶⁾ Sognets Fattigregns.

²⁷⁾ Fattigregns.

²⁸⁾ S. M. II. 183.

straten afgøre, hvad der — »efter Sagernes Beskaffenhed« — skal foretages med dem. Handler Fattigfogden mod sin Instruks, ifalder der ham en Bøde paa 8 Sk. I Gentagelsestilfælde fordobles Bøden. Hjælper saadan Afstraffelse ikke, mister han sin Stilling.

Ved Nattetid var Tiggeriet naturligvis indstillet. Men Fattigfogderne havde da det Hverv en Del af Natten at være Stedfortrædere for Vægteren.²⁰⁾ Hver Nat paa Slaget 12 begynder de deres Gærning fra Byens Centrum, Vægterpladsen, og gaar sammen gennem Pottergade til Storegade, hvor de skilles. Den ene gaar mod nord, den anden mod syd. Og naar de har »gennemraabt«²⁰⁾ alle Gader, vender de tilbage til deres Udgangspunkt.

Hveranden Nat eller hveranden Uge tager de skiftevis den søndre eller den nordre Tur. De skal have Øje med »Ildsvaade, Tyveri og anden Uorden, som kan være til Beboernes Skade«. Først vækker de Beboerne i det nødstedte Hus, derefter Naboerne, at de kan komme de nødstedte til Hjælp. Forsømmer vedkommende sin Pligt, bøder han første Gang 8 Skl., siden det dobbelte. — I Løn modtager han ugentlig 2 Mk. l. (foruden 1 Mk. fra Fattigkassen). Desuden faar han aarlig 5 Mk. l. i »Lysepenge« og 6 Mk. i »Støvle- og Skopenge«. Hverandet Aar faar hver af dem en ny Frakke. Hermed maa de lade sig nøje og ikke »som hidtil overløbe Beboerne og falde dem til Besvær med Jule-, Nytaars-, Markeds- el. Mortensgave«. Sligt tillades ikke nogen Tigger, endnu mindre Fattigfogderne. — Hver Søn- og Helligdag skal de indfinde sig paa Kirkegaarden en halv Time før Gudstjenestens Begyndelse og afværge al forefaldende Uorden saavel udenfor Kirken som under Prædikenen i Kirken. Her for betaler Kirken dem aarlig 3 Mk. l. — Naar de arresterer nogen eller bemærker nogen Uorden, melder de det til Borgmesteren.²¹⁾

Det var vel nok sjældent, at Fattigfogden sad inde med saa mange Bestillinger som her. Men ogsaa paa Landet hændte det, at han havde Bierhverv. I Rabsted By var Fattigfogden saale-

²⁰⁾ Fra Mikkelsdag til Paaske i 5 Timer, fra Paaske til Mik.dag i 4.

³⁰⁾ Maaske er det Vægterversene, der tænkes paa; de plejede at lyde ved hvert Timeslag. I alt Fald er Klokkeslettet sikkert blevet udraabt.

³¹⁾ Efter en Afskrift i Rabsted Præstearkivs Fattigv.sager.

des 1796 tillige Natvægter.³²⁾ Det samme var omkr. 1830 Tilfældet i Skrydstrup.³³⁾ Paa Als var Prakkerfogden tillige Fæstemand eller Mellemand mellem Arbejdsgivere og Arbejdssgere.³⁴⁾ I Vedsted førte en af de sidste Fattigfogder en Kramkiste omkring med sig, drev Handel med Knapper, Bændler, Naale osv. Ovre fra Vesteregnet hører vi om Hyrder og Markmænd, der ikke blot havde Tilsyn med Kreaturerne, men ogsaa med Tiggerne.³⁵⁾

Det hændte dog, at Fattigfogden maatte forpligte sig til kun at tage sig af Tiggerne. Det var saaledes Tilfældet med Hans Andersen i Kalslund, der i 1825 mod en aarlig Løn af 8 Rdl. og 3 Td. Rug blev antaget til Bettelfoged i de 2 Sogne Hjortlund og Kalslund. For hver Tigger eller pasløs Person, han bragte til Sognefogden, modtog han 4 Skl. Forinden han tiltraadte Stillingen, underskrev han en Kontrakt, hvori det bl. a. hedder: »Jeg forpligter mig til at anvende al min Tid paa at varetage Bettelfogedforretningen i bemeldte Sogne, dagligen, naar Vind og Vejr tillader det, at gennemvandre Sognene, dog uden at følge nogen bestemt Tur ved denne Vandring. For at vedkommende kan være forvisset om, at jeg opfylder min Pligt, skal jeg daglig melde mig i enhver By« . . . hos en af Fattigkommissionen angivet Mand. Det gaar tilsyneladende godt i henved 15 Aar. Saa opsiges Beboerne i Hjortlund Kontrakten, og de undlader at betale ham den Løn, de er ham skyldige. De gør gældende, at han forsømmer sine Pligter. Der er Dele af Sognet, hvor han ikke har været »i Dage, ja Uger«. Særlig klager de over, at han lader sig leje til at »forrette Høstarbejde m. m., hvilket strider mod hans Forpligtelser«. Han indanker nu Sagen for Amtet, der erklærer, at Opsigelsen er ugyldig, fordi den kun er sket mundtlig og ikke indsendt til Amtet. Beboerne i Hjortlund maa betale, hvad de er ham skyldige. Da han lidt senere fylder 70, trækker han sig »formedelst Sygdom og Svaghed« tilbage og giver sig under »Fattigkommunen i Kalslund Sogn«, hvor han var forsørgelsesberettiget. Her bliver der nu Strid om, hvordan han skal underholdes. Nogle vil, han skal lejes ind et bestemt Sted for

³²⁾ XVIII Nr. 705 K.

³³⁾ Kirkebogen.

³⁴⁾ Ussing: Det gl. Als, 23.

³⁵⁾ S. M. VI 172 Ballum Sogns Fattigprot.

20 Rdl. c. aarlig; andre holder paa, han skal gaa om i Mading. Det ses ikke, hvad Ende den Strid fik.³⁶⁾

For en Sned Aar siden levede der endnu flere gamle Folk i Skrydstrup, der fra deres unge Dage mindedes en Del om Fattigfogderne. »Jeg var, fortalte en af dem, som Pige med til et Bryllup i Nustrup. Her var Stodderkongen ogsaa med. Han skulde holde fremmede Tiggere borte fra Bryllupsgaarden. Men vi drev Løjer med ham. Først sørgede vi for, han fik rigeligt at drikke, saa han blev mindre grant seende. Saa klædte vi os ud, saa det blev vanskeligt for ham at se, hvem der var fra Sognet, og hvem der ikke var det«. En anden, der stammede fra Tyrstrup Sogn, kunde fortælle om, at de unge ved Gilderne der bar sig ad paa samme Maade. En tredje, der stammede fra Hammelev, fortalte om, hvordan Skolebørnene, naar de hørte, at Stodderkongen var i Nærheden, satte efter ham og drillede ham, saa godt de kunde. Naar Stodderkongen forfulgte eller paagreb en Tigger, var Sympatien oftest paa Tiggerens Side. »De gjorde jo da ikke andet end tigge«, bemærkede en af de gamle. Mest ildeset var han naturligvis af Tiggerne. Undertiden ligefrem overfaldt de ham. Engang skal to mandhaftige Kvindfolk fra Hygum — »æ Hytkvind« — endog have frataget Fattigfogden i Rødding hans Bukser.³⁷⁾ — Helt værgeløs overfor sine Fjender var han dog ikke. Som oftest var han — ligesom Vægterne i Købstæderne — forsynet med en »Morgenstjerne«. Nogen Steder havde han en Hellebard.³⁸⁾ Paa Als bestod hans Vaaben i en kortskaftet Pisk med lang Smæk. En saadan Prækkerfoged-Pisk, der stammer fra Hørup, kan ses paa Museet i Sønderborg.³⁹⁾ 1786 anskaffes der for 1 M. 2 Sk. et »lille Gevær« til Fattigfogden i Uge.⁴⁰⁾ 1838 klager Stodderkongen i Hostrup Sogn ved Tønder over, at Vagabonderne truer med at prygle ham. Han faar da Lov til at bære et »Kreuz-Gewehr«, men det paalægges ham ikke at saare nogen med det.⁴¹⁾ Det bedste Værn for Stodderkongen var vel nok det Myndighedstegn, der jævnlig prydede hans Arm el. Bryst, en lille Plade af Blik eller Messing

³⁶⁾ H. A. F. 1840.

³⁷⁾ S. A. 1933 S. 283.

³⁸⁾ Feilberg: Bondeliv 192.

³⁹⁾ Flensb. Av. 23. 12. 1936.

⁴⁰⁾ Sogneregnskabsbogen.

⁴¹⁾ Forhandl.prot.

med Paaskriften »Politi«. Paa Museet i Haderslev findes der et Blikskilt, som i sin Tid er baaret af Stodderkongen i Sommersted. — Da der i 1851 oprettedes et Gendarmerikorps, havde Fattigfogden snart udspillet sin Rolle. Nogle Steder beholdt man ham dog en Tid endnu.

I adskillige Sogne havde man slet ikke holdt nogen Fattigfoged, idet man ansaa ham for et unyttigt Lem. Ude i Marsken kneb det undertiden med at faa fat i en Fattigfoged. Fra Rødenæs hedder det 1796: Ingen af de indfødte vil overtage den Bestilling. Frisernes kendte Stolthedfølelse tillader dem det ikke. Heller ikke i Lindholm var der paa den Tid nogen Fattigfoged. Grunden hertil er den samme: »Enhver skammer sig ved denne Bestilling«. Der er nok at faa af andet Arbejde, »intet ordentligt Menneske vil være Fattigfoged«. Man lægger ogsaa Mærke til, at i de Sogne, hvor der var ansat en saadan, var hans Løn forholdsvis høj. I Klægsbøl Sogn faar han saaledes 100 Mk. om Aaret, og i St. Nicolaj paa Føhr 100 Mk. og et Sæt Tøj.⁴²⁾ Naar Uviljen mod at blive Fattigfoged var saa stor, hang det vel ogsaa sammen med, at han undertiden — ligesom Rakkeren og Bødlen — regnedes til de »uærlige«, der var skyet af de »ærlige« Samfundsklasser.⁴³⁾ Det var maaske ogsaa Grunden til, at man 1736 i Rudbøl og i Hyrup med Haand og Fod stred mod Ansættelsen af en Fattigfoged. Man nærrede Ringeagt for den Slags Folk.

FREMMEDE TIGGERE.

Kampen mod de fremmede Tiggere var dog ikke helt overladt til Fattigfogden. Loven af 1736 paalægger Beboerne at yde ham Hjælp i hans Gærning med at anholde og transportere Tiggerne til Øvrigheden. De, der nægter at yde denne Hjælp, trues med Bøder og efter Omstændighederne med højere Straf. Til lige paalægges det enhver, saa snart han faar Øje paa en fremmed Tigger, straks at anmelde ham for nærmeste Øvrighed, og derefter skal han sammen med Naboerne arrestere vedkommende og aflevere ham til Øvrigheden. Disse Bestemmelser gentages ofte senere hen — et Vidnesbyrd om, hvor lidt de overholdtes. Faa Aar efter Udstedelsen af Loven af 1736 klager Rege-

⁴²⁾ XVIII Nr. 705 K.

⁴³⁾ Fra Ark. og Musæum V 283 f.

ringen i høje Toner over de »frække og forvovne Tiggere«, der »under formastelige Trusler presser Almisser ud af Beboerne«. Folk tør ikke afvise dem af Frygt for at faa Huset brændt af. Der sker en Fornyse af Lovens Bestemmelser vedrørende disse Tiggeres Paagribelse og Afstraffelse.⁴⁴⁾

I et Reskript af 22. Juli 1763 siges det, at »Virkningerne er udeblevet« af de alvorlige Edikter, der saavel i forrige som i indeværende Aarhundrede — især Forordn. af 1736 — er udstedt mod fremmede Tiggere. Det gælder i særlig Grad med Hensyn til Landet, hvor »Foranstaltninger vedrørende Fattigvæsnet mærkelig er geraadet i Forfald«. Løst Pak »gennemstrejfer næsten daglig frit og uhindret Landet . . . til dels sammen med Kvinder og Børn«. De betegnes som »uforskammede Landstrygere, stærke Lediggængere, liderlige Haandværksvende, Betteljøder, Italienerne, Folk, der gaar under Navn af tyrkiske Fanger, Exulanter, Folk, der fører Brandbreve med sig, med eller uden Attest«. Det paalægges Beboerne fremtidig at passe bedre paa. Sammen med deres Husfolk og Naboer skal de paagribe de fremmede Tiggere og føre dem til nærmeste Øvrighed.

Stadig klages der over, at Fattiglovens Bestemmelser kun i ringe Grad overholdes. Dette gælder ikke mindst de Paragraffer, der handler om Tiggeres Anholdelse og Afstraffelse. I en Skrivelse af 3/2. 1770 fra Overretten paa Gottorp til Amtmand v. Klingenberg, Haderslev, siges det, at 9 af Fattiglovens Paragraffer »næsten helt bliver ladet ude af Betragtning«. Det er især de Paragraffer, der angaar fremmede Tiggeres Paagribelse og Afstraffelse.⁴⁵⁾

I Juni Maaned 1774 indsendte Præsten i Humtrup, Fabricius, en Skrivelse til Tyske Kancelli. Heri klager han over den Plage, som det omstrefjende løse Pak fører over Befolkningen. Især klager han over de mange Indbrud, der finder Sted i Kirkerne. Han foreslaar bl. a., at unge mandlige Tiggere skal gøre Soldatertjeneste. — Dette Brev blev tilsyneladende Anledningen til, at der snart efter afkræves Byerne og Amterne Indberetninger om, hvorledes Fattigloven af 1736 overholdes. Disse Indberetninger sendes saa i 1774 og nærmest flg. Aar til Overretten

⁴⁴⁾ 20/3. 1745.

⁴⁵⁾ H. A. F.

paa Gottorp, der atter sender dem til Kancelliet. Fra Overretten foreligger der ogsaa en Betænkning, der naturligvis hviler paa de fra Byerne og Amterne modtagne Oplysninger.⁴⁶⁾

Det er ikke noget lyst Billede, der rulles op for os gennem disse Indberetninger. Alle Vegne fra klages der over den Tyngde, de mange Tiggere lægger paa Befolkningen. Mørkest er vel nok det Billede, Borgmester og Raad i Husum tegner for os: Flokkevis, undertiden i Bander paa 10—16 Personer, drager de tiggende om fra Hus til Hus. Under Banden, Smelden og Trusler afkræver de Folk Almisser. Levnedsmidler tager de ikke imod. Smaa Mønter som »Trillinger og Sekslinger« er de ikke tilfredse med. — Her er vel nok — som i de fleste Klager — malet med lovlig mørke Farver. Men ret meget lysere er de Skildringer, der møder os fra andre Egne, ikke. Magistraten i Eckernførde mener, at der findes særlig mange Tiggere i de adelige Distrikter, fordi man der ikke gør noget for at blive dem kvit. »Naar man om Søndagen besøger en adelig Kirke«, siges der, »maa man forbavses over den Mængde af Tiggere, der ligesom belejrer Dørene«. — Ogsaa fra Nordslesvig lyder der stærke Klager over de mange Tiggere. 1775 udtaler Pastor Clausen, Visby, sig saaledes i en Indberetning til Biskoppen i Ribe: »Fra alle Kanter... (kommer der) fattige Folk i Hær og Hobetal... saa at man undertiden i éen Dag til 16—20—30 fremmede Betlere, og derover, maa uddele Almisser, og maa altsaa til samme udgive 4re, om ikke flere Gange saa meget, som man til Sognets egne har ladet sig skrive for... eller har maattet lade sig ansætte for.«⁴⁷⁾

I Indberetningerne nævnes der forskellige Grunde til, at Tiggernes Antal er saa stort. Som en af de vigtigste anfører Overretten, at der er for ringe Tilsyn med Landets Grænser. Der dæmmes ikke tilstrækkeligt op for de »Skarer af fremmede Tiggere«, som oversvømmer Landet. Man vilde, siges der, forbauses, hvis man nøjagtig kunde udregne, hvor mange Penge der paa den Maade i de senere Aar er gaaet ud af Landet. Aarsagen til den store Tilstrømning er, siges der, den herværende »Landmands Velstand, sammenlignet med Forholdene i andre Lande«.

Det var vel ogsaa de slesvigske Bønders formentlige Velstand, der virkede dragende paa Nørrejyderne. Det er en kendt

⁴⁶⁾ XVIII 1055 K.

⁴⁷⁾ Ribe Bispeark., Møgeltønder Herred 1775—78.

Sag, at mangfoldige Nørrejyder søgte til Sønderjylland som Tjenestefolk, hvor de kunde tjene en højere Løn. De fleste vendte tilbage, naar Tjenestetiden var forbi. Men der var ogsaa mange, som fæstede Bo her. Nogle af dem gik det godt, andre faldt Fattigvæsnet til Byrde. I Udbjerg Sogn var 1796 Halvdelen af de fattigunderstøttede fra Nørrejylland.⁴⁸⁾ Det var dog ikke blot Tjenestefolk, der fra Nørrejylland drog sønder ud for at tjene Penge. Mange kom der som Tiggere. Derover klages der stadigvæk. I en Skrivelse til Sønderborg Amt udtaler Præsten i Egen, at Jylland er et »Forraadskammer for alle vore. . . Vagabonder«. Overretten mener da ogsaa i sin Betænkning fra 1775, at der bør stænges for Tiggere, der kommer fra Jylland. Iøvrigt var det vel nok særlig Nordslesvig, der hjem søgtes af Tiggerne fra Nørrejylland. Borgmester og Raad i Husum siger, at Vagabonderne kommer »især fra Tyskland«. Der kom Folk fra de 2 Fristæder Lübeck og Hamborg, fra hele Tyskland, Polen osv.

Indberetningerne giver ogsaa nogen Besked om, hvem de mange Tiggere var. Indberetningen fra Byen Slesvig deler Tiggerne i 6 Klasser. Øverst paa Listen sættes »Grever og Baroner«. Om dem siges det, at de holdt sig mest til de mere bemidlede Folk. De har vel nok fortrinvis holdt til i Byerne og paa Herregaardene. Men der var ogsaa Folk af Rang og fornem Stand, der bankede paa for at faa Hjælp fra Landsognets Fattigkasse. Saaledes modtager »en Kølnsk chevalier«, Buth v. Kosta, »som er gaaet over til den Lutherske religion«, i Aaret 1742 2 Mk fra Fattigkassen i Holbøl. Antagelig har han tidligere siddet inde med et Kannikedom ved Kapitlet i Køln. Fem Aar senere banker den »fhv. canonicus« atter paa. Da maa han nøjes med det halve af det, han fik første Gang.⁴⁹⁾ — Sidst paa den slesvigske Liste staar de »professionelle Tiggere«. Den, der en Gang har grebet Tiggerstaven, har ofte svært ved at slippe den, han bliver let professionel. Næstsidst nævnes de arbejdsløse eller de, der angiver, at de ikke kan faa Arbejde. Den 4. Klasse er Markedstiggerne. En Mængde Tiggere, især Krøblinger, møder frem ved Markederne. Før og efter Markedet hjem søger de Omegnen.

Som Nr. 2 i Rækken nævnes de, der møder frem med Tiggerbreve eller Anbefalingsskrivelser. I ældre Tid var det ofte Ste-

⁴⁸⁾ XVIII Nr. 705 K.

⁴⁹⁾ Fattigregns.

dets Præst, der udfærdigede et saadant Tiggerbrev. I Hagenbjerg Præstearkiv findes der en gammel Bog med mange forskellige Optegnelser i. Bl. a. er der et »Formular-bevis at giffue et forarmt Menniske«. Det indledes med en paa Latin affattet »Hilsen til den velvillige Læser« (lectori benevolo salutem). Saa hedder det: »Eftersom nærværende min Sogne etc. ehr tilslagen stor Skrøbelighed (quid sit recitetur — det nævnes, hvori denne Skrøbelighed bestaar) . . . (og) i yderste armod ehr geraaden. Nødis (han) derfor medlidende Christne i denne sin store elendighed om Hielp i Jesu Naffn til liffuets ophold at besøge. Er jeg derfor paa det venligste aff enhver Gudfrygtig Christen begierendis, i synderlighed mine kieriste medbrødre i Ordet, som denne fattige N. besøgendis vorder, vilde aff hans bedrøffuelige vilkor lade sig hevege imod hannem til barmhjertighed, hvilchet Gud igien med evig belønning har loffuet at ville vederlægge«. Denne eller en lignende Formular har antagelig været brugt i adskillige Præstegaarde ved Udstedelse af Tiggerbreve. Naar Indehaveren kom til et Sogn, henvendte han sig sikkert først til Stedets Præst, som ofte gav vedkommende Tilladelse til en Kollekt eller Indsamling efter Gudstjenesten. Kollekten blev gjerne lagt i et Bækken, der var anbragt foran Kirkedøren. Som oftest har Tiggeren vel nok bagefter besøgt de forskellige Hjem omkring i Sognet. I en Vedtægt for Byen Kværn i Kværn Sogn fra 1717 forbydes det at huse fremmede Tiggere, men »christelig Fattige, som hører hjemme i dette Herred (Husby), maa, naar de har et godt Bevis fra Præsten i deres Hjem sogn, gjerne søge Almisse her.«⁵⁰

Efterhaanden søgte Regeringen at indskrænke Udstedelsen af Tiggerbreve. I et Reskr. af 13/1. 1708⁵¹) klages der over den Misbrug, der finder Sted med Indsamlinger i Husene og foran Kirkedørene. Næsten hver Søndag tillader Præsten, at der foretages Kollekt »ikke alene til hjemlige fattige, men endog til ukendte fremmede, der giver sig ud for Exulanter« (landflygtige). Han undersøger ikke tilstrækkeligt den Bevilling, Tiggeren møder frem med. De af Præster og Provster hidtil udstedte Tiggerbreve kasseres nu, og det forbydes at anbringe Bækkener foran Kirkedøren, med mindre der forinden er indhentet kgl.

⁵⁰) C. C. Nerong, Willkürsb. 31-32.

⁵¹) C. C. H. I 531 f.

Tilladelse dertil. Saadanne Bevillinger udstedes af Generalsuperintendenten paa Kongens Vegne. Ved en Forordn. af 13/2. 1732 forbydes det de saakaldte »fremmede Exulanter« at opholde sig i Landet. Dette Forbud gælder, »hvad enten de er forsynede med Attester eller ikke«. Øvrigheds personer i By og Land saa vel som Præsterne trues med en Bøde paa 20 Rdl., hvis de giver saadanne Omløbere noget. De i Forordn. udtalte Forbud gælder dog ikke dem, der samler ind til »gudelige Formaal«, til Opførelse af Kirker, Skoler osv., og som har indhentet kgl. Tilladelse til at foretage Indsamlingen. Ogsaa i Forordn. af 7/9. 1736 tillades Indsamlinger til »fremmede Kirker og Skoler«. Og Tilladelsen udvides til »brandlidte, Folk, der er fordrevne for deres Tros Skyld, osv.« Kristenkærlighedens Pligter maa, siges der, ikke tilsidesættes. Men de, hvis Attester ikke er paalidelige, trues med Fæstningsarbejde paa Livstid. — I Virkeligheden flourer Tiggerbrevene stadig væk. Brandbrevene er vel nok dem, man tiest støder paa. Til Fattiggassen i Bedsted kommer der i Løbet af 1838 ikke mindre end 5 »Brandsted Mænd«. Den første er en »Brandsted Mand af vort eget Sogn«. Han faar hele 4 Mk. l. De andre 4 har aabenbart været fremmede Folk. Den første af dem faar 5 Sk., den anden 4, den tredje 3, og den sidste maa nøjes med 2 Sk. Man har aabenbart fundet, at de brandlidtes Tal var ved at blive lovlig stort. Et Par Aar senere hører vi om en »Brandsted Enke«. ⁵²⁾)

Der var iøvrigt adskillige andre nødstedte, der fik Brev paa eller Tilladelse til at foretage Indsamlinger. Lige til 1772 var det saaledes almindeligt, at Søfolk, der havde mistet deres Skib, fik Bevilling paa en Kirkekollekt. Ved en Forordn. af 7/11. nævnte Aar henvises Skipperne til at lade deres Skib assurere. »Efter Omstændighederne« kan der dog ogsaa gives dem Tilladelse til Husindsamling en vis Tid.

Til de privilegerede Tiggere hører efter Fattigloven af 1736 ogsaa de fattige Skoledisciple i Byerne. Det var en gammel Ret, som her blev fornyet. I Fattigregnskaberne omtales der ofte ogsaa fattige Studenter som Tiggere. Ja, ogsaa Magistre maa undertiden gribe Tiggerstaven. 1746 faar en Student, »der er paa Rejse«, en Mk. af Fattiggassen i Holbøl, hvorimod »en rejsende Magister« maa nøjes med 2 Sk. ⁵³⁾)

⁵²⁾ Fattigregns.

⁵³⁾ Fattigregns.

Af de 6 Klasser, som Indberetningen fra Slesvig By delte Tiggerne i, er der en, som omfatter de aftakkede Soldater. Ogsaa i de andre Indberetninger omtales de fhv. Soldater tillige med deres Familie som en væsentlig Del af Tiggerbestanden. Soldaterne var som oftest fattige. Lønnen, de fik, var ikke stor, og den Pension, der efter lang og tro Tjeneste kunde blive enkelte af dem til Del, var beskednen. Som andre fattige var de henviste til Forsørgelse i den Kommune, hvor de havde Forsørgelsesret. Det var dem strængt forbudt at tigge. De, der overtraadte dette Forbud, skulde i Følge Patent af 23/6. 1740 dømmes til livsvarigt Arbejde i nærmeste Fæstning.⁵⁴⁾ Trods det strænge Forbud var der dog mange, der drev Tiggerhaandværket. Det gik sjældent saa haardt til, som Lovens Bud lød. Et Par Eks. skal nævnes. I Juli Maaned 1770 fører Sognefoged og Sandemand Erik Eriksen, Aastrup, en Tiggerfamilie ind til Amtshuset i Haderslev. Manden har gjort Tjeneste ved det holstenske Dragonregiment, men har maattet tage sin Afsked paa Grund af en Knæskade. Da han ikke har kunnet skaffe Føden til sig selv og Familie, har han efter eget Udsagn maattet »gribe til Tiggerstaven«. Familien bestaar af Hustru og 2 smaa Børn. De har tigget i Aastrup og bedt om Nattely, men det sidste er dem nægtet. Saa har de slaaget sig ned udenfor Aastrup Overby og der antændt et Baal. Her bliver de anholdt af Sognefogden. De beskyldes for at have talt »meget ukristelig, truet Byen med en Ulykke, saa sandt som der var Ild i deres Tobakspibe, og andet mere«. Konen indrømmer, at hun i sin Vrede over at have faaet Afslag paa Begæringen om Nattely har udtalt noget i den Retning. Men hun beder om Naade, hvis hun har forset sig. Baalet havde de tændt for et sygt Barns Skyld. De mente, at der ikke var nogen Fare forbundet hermed. — Tilføjes skal det, at en Familie i Aastrup havde tilbudt Tiggerne Nattely, hvis det viste sig, at de ikke kunde faa det andensteds. — Sagen ender med, at Familien bliver kørt til Mandens Hjemsovn, Stenbjerg i Angel. Om nogen Straf var der ikke Tale. — Den 29. Juni 1771 bringer Sognefogden fra Bjert en fhv. Dragon ved det fynske Dragonregiment til Amtshuset i Haderslev. En 8aarig Søn følger Faderen. Hans afdøde Hustru havde i de 15 Aar, de havde været gift, stadig opholdt sig sammen med ham ved Regimentet.

⁵⁴⁾ C. C. H. I 1656 f. Jvfr. E. Holm: Danm.-Norges Hist. 3. B II 619.

Sognefogden beskylder ham for, at han under Trusler har bedt om Almisse og Nattely. Selv siger han, at han ikke har truet. Det er af Armod, han har tigget. Han har søgt Plads. — Heller ikke her er der Tale om nogen Straf. Da han under sin Militær-tjeneste ikke har opholdt sig saa længe noget Sted, at han har erhvervet sig Forsørgelsesret, bliver han sendt til sit Fødesogn, Frøslev paa Mors. — Det var dog ikke alle, der slap saa let. 4. Novbr. 1777 dømmer Overretten paa Gottorp fhv. Musketer Lorentz Sørensen, Høyer, der var født i Norge, til livsvarigt Arbejde i Rensborg Fæstning. Men han havde ogsaa flere Gange været straffet for Løsgængeri. Sidst havde han ude i Vestslesvig »med de skammeligste Trusler« afpresset Beboerne Almisse.⁵⁵⁾

I sin Betænkning til Tyske Kancelli 1775 udtaler Overretten, at Ordet Straf ofte kun er en tom Trusel. Paa Landet findes der ingen Fængsler, og Rejsen til Glückstadt er for lang og for besværlig. Det var ikke blot militære Tiggere, der ofte slap fri for Straf, det samme var Tilfældet med de civile. Vi har foran set, at man i Aabenraa nøjedes med at føre de paagrebne fremmede Tiggere ud af Byen. Paa Landet gik det oftest paa samme Maade. Man »fordrev« Tiggerne, førte dem ud af Sognet eller ud af Landet. — I Marts 1788 blev der et Sted i Aabenraa Amt anholdt en Vagabond ved Navn Hans Jørgen Hansen. Han blev først sendt til Amtet i Haderslev. Herfra indhenter man Oplysning om Manden fra hans Hjemsgn (Skrydstrup). Det meddeles, at han her »efter sin Lejlighed har haft godt Boskab«, men har »ødt sit Gods...«. »Hidtil har han ernæret sig ved at kniple, hvilket han, naar han har villet, har kundet, saa got som nogen«. Men han er nu »paa nogen Tid henfalden til Liderlighed og Ledig-gang«. Han er Enkemand og har 2 Børn, af hvilke Sognet har maattet sørge for det ene. — Herefter tillader Amtet ham »for denne Gang at vende tilbage til sit Fødesogn«. Forinden bliver han dog »formanet til fremtidig at opføre sig bedre«. Udebliver Forbedringen, vil han blive »indstukket i et Garnison Regiment«.⁵⁶⁾ Det var dog ikke alle, der slap med en Formaning eller med at blive betinget benaadede. Det var saaledes ikke Tilfældet med en Mand ved Navn Jens Outzen; men

⁵⁵⁾ H. A. F. 1770, 71, 77.

⁵⁶⁾ H. A. F.

han gik ogsaa, saa at sige, selv ind i Løvens Gab. Han stammede fra Rømø. Som ung var han kommen over til Fastlandet, hvor han havde haft Tjeneste flere Steder, bl. a. hos Hyrden i Jaruplund, Medelby Sogn. Her blev han kendt med en jysk Pige ved Navn Maren. Med hende faar han et Barn, der imidlertid døde. Efter Barnets Død driver de rundt sammen som Tiggere. Paa deres Tiggerfærd kommer de en Dag lige før Jul 1788 ind til Herredsfoged Feldmann i Hygum, hvor netop Sognefogden og flere andre var tilstede. Herredsfogden beder nu først J. O. forevise sit Pas. Men denne svarer Herredsfogden, at han kan faa Passet at se, hvis han vil følge med til København. Atter forlanger Herredsfogden at faa Passet at se og samtidig »lægger han truende sin Stok« paa J. O.'s Arm. Denne opfatter dog »Henlægningen« af Stokken som »et Slag«, springer op og vil slaa løs paa Herredsfogden. Men Sognefogden og de andre tilstedeværende overmander den fortørnede Tigger, »der sprang omkring med megen Larm«. J. O. bliver nu arresteret af Sognefogden, der bringer ham og Maren til Amtshuset i Haderslev. Her er der først Tale om, at den kraftige, 30aarige Mand — »i Henhold til Kongens derom udgangne Befaling« — skal tjene som Soldat »ved det holstenske Regiments Rytteri.« Da han mangler 4 Fortænder i Undermunden, hvad der gør ham uskikket til at »afbidde Patronen«, bliver han af Overcriminalretten paa Gottorp dømt til 2 Aars »Kærre-Straf« eller »ærligt Slaveri« paa Rensborg Fæstning. Maren slap fri for Straf. Hun blev sendt til Medelby, hvor hun var forsørgelsesberettiget.⁵⁷⁾

Overretten udtaler i sin Betænkning 1775 en Frygt for, at ikke alle de, der skal forvalte de forskellige Love og Anordninger vedrørende Fattigvæsnet, har tilstrækkeligt Kendskab til disse. Denne Frygt er sikkert vel begrundet, og Mangel paa Kendskab til Lovene var naturligvis endnu større hos den jævne Menigmand. Dette gælder da især den dansktalende Del af Befolkningen. I en Skr. af 3/2. 1785 til Amtmanden i Haderslev udtaler Herredsfoged Feldmann i Hygum, at »mange kender ikke disse Love, og de færreste forstaar dem«. For at raade Bod herpaa foreslaar han, at der skal gives et Uddrag af Lovene paa Dansk.⁵⁸⁾

⁵⁷⁾ H. A. F. 1788-89.

⁵⁸⁾ H. A. F.

Overretten klager i sin Betænkning af 1775 stærkt over de mange tiggende Haandværkssvende og anfører, at en Del af dem er »uægte«. De giver sig ud for at være Haandværkssvende, skønt de ikke er det. Grunden hertil er naturligvis den, at disse Svende i Byerne og Flækkerne nød nogen Understøttelse fra Laugene der. Det var fordelagtigere at være Haandværkssvend end almindelig Tigger, og derfor lod adskillige sig friste til at gaa under falsk Navn. Men der var mange flere, der gav sig ud for at være noget andet end det, de i Virkeligheden var. Der er sagt om de mange Tiggere fra før Reformationen, at ikke en af tusinde talte Sandhed. Det er naturligvis en stor Overdrivelse, men baade før og efter Reformationen var der Overflod af falske Tiggere. Man valgte naturligvis at give sig ud for noget, der særlig kunde vække Folks Medlidenhed og bevæge dem til Gavnildhed. Der var en Klasse af Tiggere, inden for hvilken der var særlig mange Falsknere. Det var de saakaldte tyrkiske Fanger.

Nu om Dage er Tyrkiet jo næsten udelukkende et asiatisk Rige. Gennem flere Aarhundreder strakte Tyrkens Vælde sig over store Dele af Nordafrika og det sydlige Europa. Selv Nord-europa skjald for Tyrkerne — Kristenhedens Arvefjender. De drog nemlig langt af Led som Sørøvere, overfaldt Skibe paa Havet og fremmede Landes Kyster, tog Beboerne til Fange og førte dem til Slavemarkederne derhjemme. I Aaret 1625 var der fra den danske Konges Riger og Lande 100 Mand i tyrkisk Fangenskab. To Aar senere hjemsøgte Sørøvere fra de nordafrikanske »Sørøverstater« Fez og Algier Island og medførte Fanger i hundredvis. Store Summer maatte udredes for at faa de fangne løskøbte.⁵⁹⁾ Gennem Kirkebøger, Fattigregnskaber og andre Kilder erfarer vi, at der ogsaa fra Slesvig var adskillige, der sukkede under tyrkisk Trældoms Aag. Kort før Jul 1751 faar »den højst trængende og i Tyrkiet fangne Niels Matthiesens bedrøvede Hustru i Bodsbøl«, Ballum Sogn, 1 Mk. 8 Sk. af Sognets Fattigkasse.⁶⁰⁾ Sorgen har vel været ligesaa stor, da den 30-aarige Sømand Jørgen Martensen fra Trælborg i Brede Sogn i Aaret 1676 blev taget til Fange af tyrkiske Sørøvere paa Nordafrikas Kyst. For hans Løsladelse krævedes der en større Sum,

⁵⁹⁾ Dylrund: Tatere og Natmandsfolk S. 61 f.

⁶⁰⁾ Fattigregns.

der blev skaffet til Veje af Familien og Brede Sogn. Men inden Pengene blev sendt af Sted, kom der Meddelelse om, at den fangne var dræbt—« i tyrkiske Trældoms Fængsel eller Slaveri«. For de indsamlede Penge blev der malet et Billede, der ophængtes og endnu hænger i hans Hjemsofns Kirke. Billedet giver et stærkt Indtryk af den Elendighed, der efter Beboernes og Malerens Mening blev en Fange til Del i det tyrkiske Slaveri⁶¹⁾ Det var dog ikke alle tyrkiske Fanger, der maatte friste saa ond en Skæbne. 1740 hører vi om en Mand fra Hellevad, der tilsyneladende er blevet ret velstaaende derude i det fremmede Land. Nævnte Aar er Generalsuperintendent Conradi paa Visitats i Hellevad. Her berettes der ham om en Mand ved Navn Jep Brau der fra Sognet, som for mer end 40 Aar siden var taget til Fange og ført til Tyrkiet. Her havde han ægtet en tyrkisk Kvinde, som han havde avlet flere Børn sammen med. Inden han blev taget til Fange, havde han været gift der hjemme i Hellevad og havde en Søn sammen med sin Hustru. Nu er hans Samvittighed vaagnet, og han ønsker at faa at vide, om hans Hustru og Søn endnu er i Live. Desuden vil han selv om det skal koste ham al hans »gode Ejendom«, gjerne genoptages i Kirkens Skød. Han frygter imidlertid for den Straf, der venter ham, for det Frafald og det Bigami, han har gjort sig skyldig i. Kunde han opnaa Dispensation, vilde han »regne alt det andet for intet«. Generalsuperintendenten anbefaler ham til Kongens Naade. Men Udfaldet kendes ikke.⁶²⁾

Fra gammel Tid af var der ofte givet den fangnes Slægt kongelig Tilladelse til at samle Penge ind til Løskøbelse eller, som det gjerne hed, Ranzionering af vedkommende Slægtning. Som oftest tillodes det de paagældende at anbringe et Bækken foran Kirkedøren, men de fik ogsaa jævnlig Tilladelse til at foretage Husindsamling. I Kirkeregnskaberne og efter 1736 i Fattigregnskaberne støder vi ogsaa paa mangfoldige Optegnelser om Hjælp, der er ydet til Folk, som er slupne ud af Fangenskab. Ofte angiver de, at de samler ind til deres Brødrers Løskøbelse af Slaveriet. Omkring Midten af det 18. Aarhundrede tager disse Optegnelser kendelig af eller standser helt. Aarsagen her til maa tildels søges i de Traktater, som Regeringen i de Aar

⁶¹⁾ S. M. XI 61 f.

⁶²⁾ A. VI 39 b. K.

afsluttede med de nordafrikanske Sørøverstater. Den første af disse oprettedes 1746 med Algier, og nogle Aar senere fulgte lignende Traktater med Tunis, Tripolis og Marokko. Herved forpligtede de nævnte Stater sig til mod en vis aarlig Afgift eller Skat at standse Angrebet paa vore Skibe. Denne Afgift blev udredet af en allerede 1716 i København oprettet »Slavekasse«, hvoraf der ogsaa udrededes Løsepenge for de tyrkiske Fanger. Indtægterne til denne Kasse indkom bl. a. ved en Indsamling i Kirkerne to Gange om Aaret, Alm. Bededag og Allehelgensdag, eller den første Søndag i Novbr.⁶³⁾ Denne Indsamling fandt Sted lige til 1830. Det Aar lykkedes det endelig Frankrig ved en Sejr over den værste af Sørøverstaterne, Algier, at gøre en Ende paa det Sørøveri, som saa længe havde været drevet af de nævnte Stater. Ved en Kancelliskr. af 26/10. 1830 til Generalsuperintendenten ophævedes Kollekten til Fordel for de tyrkiske Slavers Ranzionering.

En Ting mere bidrog til, at Antallet af tyrkiske Fanger i Tiden omkring Midten af det 18. Aarhundrede tog kendelig af. Under 5/3. 1745 var der udstedt et Reskript, der forbyder »de fremmede Tiggere, i Særdeleshed de saakaldte Italienerne, der foregiver, at de enten selv har siddet i tyrkisk Fangenskab eller indsamler Almisser til deres Slægtninge, som endnu er fangne«, at opholde sig her i Landet.⁶⁴⁾ Selv om de fleste af »de tyrkiske Fanger«, der gik omkring som Tiggere, vel nok var her fra Landet, var der ogsaa en Mængde fra fremmede Lande, især fra Italien. Det Land laa jo ved Middelhavet, som særlig var Tumleplads for Sørøverne. Nogen Virkning har dette Forbud vel nok haft, men ogsaa efter den Tid støder vi paa Tiggere »fra Italien«, der samler ind til fangne Brødre. Saaledes faar i Aaret 1747 »4 Florentinere, der vare opbragte i Algier, forsynede med Latinsk Pas og oversat ved Warde« hele 2 Mark fra Fattiggassen i Bedsted. I det før omtalte Reskript af 22/7. 1763 klages der endnu over »Italienerne« saa vel som over »Folk, der gaar under Navn af tyrkiske Fanger«. Men saa talrige som tidligere er de nævnte Fanger ikke. Fra Fattiggassen i Holbøl er der 1743 ialt 14 »Tyr-

⁶³⁾ E. Holm: Danm.-Norges Hist. 3 B I 159 f. II 206 f.

⁶⁴⁾ C. C. H. I 947.

kiske Fanger«, der faar Hjælp.⁶⁵⁾ Ingen af dem møder ene frem. De er fordelt i Flokke paa henholdsvis 2, 3, 4, 5 Mand. Den Skærv, de faar til Deling, er beskeden. Halvdelen af dem faar hver en Skilling, de andre lidt mere. De 5, der i Modsætning til de andre er »med Pas«, maa saaledes nøjes med en Skilling. Man faar nærmest Indtryk af, at Passet ikke har betydet ret meget. I Virkeligheden var mange af dem »uægte«, selv om de undertiden mødte frem med en Stump af en Jærnlænke, de tidligere havde baaret.⁶⁶⁾ De Penge, som nogle af dem samlede ind, »til fangne Brødre«, blev vel ogsaa for det meste anvendt til eget Underhold.

I det hele taget har det vel ikke været helt let at skelne mellem de ægte og de uægte Tiggere. Det er heller ikke let for os, naar vi læser de omtalte Optegnelser i de forskellige Regnskaber. Men det maa indrømmes, at en Del af dem ser mindre troværdige ud. Naar »en Mand fra Ballum« 1687 modtager 10 Sk. fra Kirkekassen i Udbjerg »til sin Udfrielse fra Tyrkiet«, kunde det jo se ud, som om han har samlet ind til sin egen Udfrielse. Det er dog sikkert en Slægtning, der har samlet ind paa hans Vegne.⁶⁷⁾ Det samme har vel været Tilfældet med Carl Otto v. Weitenau, der samme Aar faar 1 Mk. til sin Ranzion.⁶⁸⁾ 1737 faar Jøden Ruben Bar Joseph 12 Sk. fra Fattiggassen i Holbøl. Han angiver, at »han vilde antage den lutherske Religion«. Da han kommer igen det næste Aar, maa han nøjes med 4 Sk. Præsten har vel ment, det var lovlig hurtigt, han atter meldte sig, eller ogsaa er han maaske begyndt at nære Tvivl om Mandens Ærlighed. 1752 faar »tvende deputerede Borgere« fra Bergen op Zoom i Holland 1 Mk. 8 Sk. fra Fattiggassen i Taps.⁶⁹⁾

⁶⁵⁾ Ialt 29 fremmede Tiggere blev nævnte Aar betænkt af Fattiggassen — i Almindelighed med 2 Sk. hver. 9 tilhører den militære Stand; de fleste er »afdankede«. Der er dog ogsaa »en fattig Soldat med Pas«, og »en Soldat med sin Kone«. Blundt de 6 resterende er der »en Tøjmaker fra Sachsen«.

⁶⁶⁾ Dyrhund: Anførte Skr. 66.

⁶⁷⁾ 1687 faar en Haderslev-Borger kgl. Tilladelse til i begge Kongeriger at samle Penge til sin Søns Udfrielse af tyrk. Fangenskab. — Achelis: Haderslev II 277.

⁶⁸⁾ Kirkeregnskaber fra Tønder Herred 1684-88.

⁶⁹⁾ Efter Aabenraas Brand 1610 drog flere af Byens Borgere ud, og to, forsynede med Brev fra Borgmester og Raad for at samle Penge til Genopbygningen. De kom viden om. Slesv. Provinsalefterr. II 220 f.

Det kunde jo se ud, som om de gode Borgere samlede ind til sig selv. Rimeligvis arbejder de dog for et højere Formaal. Maaske har deres By været hærget af Ildsvaade. 1748 betaler Fattigkassen i Bedsted saaledes 1 Mk. »til 3de Borgere af Dessin (i Mecklenburg?), forsynede med Borgmesters Pas ibidem, hvor 36 Huse er afbrændte.«

Overretten havde 1775 — for at komme Tiggeriet til Livs — tilraadet Afholdelse af Jagter efter Tiggere. Helt ukendte var saadanne Jagter ikke. Den første fandt vistnok Sted d. 26. Novbr. 1764. Den var almindelig, holdtes efter kgl. Befaling i By og paa Land i bægge Hertugdømmer. Det nødvendige Antal Soldater blev stillet til Hjælp ved Eftersøgningen. Særlig stort Udbytte gav Jagten dog ikke. I Haderslev By blev der fanget 5. Bedre gik det i Flensborg, hvor man fik fat i 19. I hele Aabenraa Amt indfangedes der 12, som sendtes til det Sted, hvor de hørte hjemme. I Løgumkloster Amt blev der fanget 3, som alle var Nørrejyder. — I den følgende Tid foranstattes der efter kgl. Befaling flere saadanne almindelige Tiggerjagter — saaledes i 1775, 85, 94, 95, 99 og 1802. Men der lyder ofte Klager over, at Udbyttet af disse Jagter er tyndt. Saaledes klager Amtmand Møsting, Haderslev, stærkt over det ringe Udbytte af Jagten d. 26. Novbr. 1795, hvorfor han knap en Maaned senere, d. 17. Decbr., synes at have foranlediget en ny Jagt afholdt. Denne har dog næppe strakt sig længere end til Haderslev Amt. — I et Brev til T. Kanc., dat. 20/10. 1774 udtaler Amtmanden over Gottorp Amt, v. Sperling, at Jagterne er »til ingen Nytte«. Næppe er Jagten til Ende, før Landet er lige fuldt af Tiggere. Mens Jagten holdes, drager Tiggerne i store Skarer ind paa de adelige Distrikter, hvor der ingen Jagt holdes. »De Tiggere, man fanger, maa man atter lade løbe, da man ikke har Arbejdshuse at sætte dem i«. Antagelig er der her Tale om stedlige Jagter. — I et Reskr. af 12. Jan. 1796 udtaler Regeringen, at de hidtil foretagne almindelige Jagter vel har gjort Nytte, men det Maal at faa Landet ryddet for Tiggere og løst Pak er ikke naaet. Det har bl. a. været en Fejl, at Tiggerne forud har vidst, at Eftersøgningen vilde finde Sted. Det tillades nu alle de stedlige Øvrigheder enten selv eller i Fællesskab med tilstødende Jurisdiktioner at lade foretage særlige Jagter — »saa ofte de anser det for tjenligt og

nødvendigt«. Som før nævnt havde der ogsaa tit fundet lokale Jagter Sted. Antagelig er de efter den Tid blevet hyppigere.⁷⁰⁾

Fra Aarene 1795—96 foreligger der atter fra Byerne og Amterne en hel Del Indberetninger vedrørende Tiggerne.⁷¹⁾ Skønt de 20 Aar, der er forløbne siden Midten af 70erne, havde været en økonomisk Opgangstid, synes Tiggernes Tal stadig lige stort. Birkefoged Outzen i Løgumkloster skriver 1796, at Landbruget klager over Mangel paa Arbejdskraft, men der er Overflod paa Tiggere. Ridefogden for Gram Herred, Rübner, Haderslev, skriver samme Aar, at Velstanden vokser, men Tiggeriet tager til. Ridefogden for Hvidding og Nørre Rangstrup Herred, Bramsløv, klager over de mange Tiggere, der kommer fra Aabenraa, Haderslev, Ribe og især fra Jylland. Jages de bort, har man dem igen 14 Dage efter. Amtmand v. Døring, Sønderborg, tegner heller ikke Tilstanden i dette Amt særlig lyst. Sundeved lider, siger han, bl. a. meget af Tiggere, der kommer fra Angel. Færgefolkene fører dem — mange Forbud til Trods — over Flensborg Fjord fra Holdnæs og Glücksborg. Hver Dag indfinder der sig en 15—20 Tiggere. Hele Familien møder op. Polygami er hyppigt mellem Tiggerne. Manden har almindelig 2 Koner og en hel Flok Børn. Om Morgenen sendes Familiens Medlemmer ud i spredt Fægtning. Om Aftenen samles de igen og deler, hvad de har tiggert sammen. — Fra Flensborg Amt lyder det, at det gennemsnitlige Antal Tiggere pr. Dag er 20. Mangen Dag indfinder sig 40—50 Tiggere. Den Skildring, Borgmester og Raad i Husum giver os, er maaske dog — ligesom for 20 Aar siden — den mørkeste. Byens Udgifter til Fattigvæsen overstiger 5000 Rdl. aarlig. Fra alle Egne strømmer de fattige til Ejdersted og Husumegnen. Foruden et Utal af indfødte Tiggere kommer der »Hærskarer af fremmede fra alle Verdens Kanter«. Blandt disse er der alle Slags Folk: Fallerede Købmænd, afskedigede Præster og Lærere, Soldater, Officerer, Krøblinger. Spørges der en eller anden Ulykke derude i Europa, indfinder der sig snart Tiggere fra den paagældende Egn. De slæber mange Penge ud af Landet, men værre er det med de Sygdomme, de bringer med

⁷⁰⁾ A. XVIII 1055 og 1062 K.

⁷¹⁾ XVIII 705 K.

sig ind i Landet. Undertiden besmitter de hele Sogne med veneriske Sygdomme. I de senere Aar har mange tusinde Mænd været beskæftigede ved Digearbejde. Desuagtet er Tiggeriet blevet værre.

Fra gammel Tid af hører vi ikke blot om strænge Forbud mod at tigge, vi hører ogsaa, som før omtalt, om Forbud mod at give Almisser til Tiggere. I den af Frederik 4. i Aaret 1708 for København udstedte Fattiglov siges det, at »ingen her i Staden maa give Betlere det ringeste«. I en Aaret efter af Hertug Carl Frederik udstedt Forordning for den gottorpske Del af Slesvig er det ligeledes forbudt at give fremmede Tiggere noget. I Fattigloven af 1736 finder vi vel ikke noget Forbud mod at give Almisser, men det fremgaar indirekte af Lovens Ord, at det er Meningen. Vi kan blot tænke paa Bestemmelsen om, at den, der ser en fremmed Tigger, straks skal melde ham til Øvrigheden. I flere af de fra den første Tid efter 1736 opbevarede Fattigordninger omtales der da ogsaa saadanne Forbud. Stor Tilbøjelighed til at overholde disse Forbud var der dog ikke. I en Skr. af 26/1. 1785 udtaler Amtmand Stemmann, Haderslev, at Amtet er »meget plaget af fremmede Tiggere og omstrejfende løst Pak«. Men »hvor meget Beboerne end klager over den dermed forbundne Usikkerhed . . . er det dog næsten ikke muligt at faa dem til at lade være med at give disse stærke Tiggere noget eller faa dem til at bringe dem til Øvrigheden«. Hovedaarsagen hertil er, at Folk er bange for Tiggerne. Det er den samme Klage, der stadig gentages. I en Skr. af 23/7. 1779 til Amtet i Haderslev fra Herredsfogden i Frøs og Kalslund Herred siges det samme: »Beboerne vil eller tør ikke angribe (de slemme Tiggere) af Frygt for Mord og Brand.« De »tage den Tid i Agt, da Mandfolket er i Marken.«⁷²⁾

Var det end ikke meget, der blev gjort fra Beboernes Side for at holde fremmede Tiggere paa Afstand, noget blev der dog gjort. Saaledes vedtog Beboerne i Brøns By 1786, at ingen maatte give en fremmed Tigger noget. »Af denne Vedtægt fandt vi paa nogen Tid den bedste Virkning«, skriver Præsten. Men den stod desværre ikke ved Magt ret længe. »Utidig Barmhjertighed og Frygt for de omløbendes Ondskab, som ikke er bange for at

⁷²⁾ H. A. F.

true, forlede efterhaanden flere til at overskride Vedtægten, til den blev ugyldig.«⁷³⁾

I en Skr. fra Amtmand Schmettau, Aabenraa, udtales, at hver Kommune skulde underholde sine egne fattige, og at man hverken maatte give en fremmed Tigger nogen Almisse eller huse ham. Under 1/5. 1803 meddeler Stedets Præst, Lautrup, Generalsuperintendent Adler, at der m. H. t. Sognets Fattigvæsen er sket »en meget nyttig Forandring. Man har taget den Beslutning at give hver af Sognets fattige et vist Kvantum Rug foruden den Pengeunderstøttelse, der forud var tillagt dem, og saa har man forbudt dem at tigge baade i og udenfor Sognet. I det hele og store er man derved blevet fri for Tiggerplagen«. Dog maa ogsaa han indrømme, at der er en Del, som »af utidig Frygt eller misforstaaet Religjøsitet« ikke kan sige nej til de Tiggere, der endnu melder sig.⁷⁴⁾

Den 3. April 1803 var Vedsted Sogns Fattigforstandere — i alt 11 — samlede i Præstegaarden. Her vedtoges følgende »Forening«: »Vi underskrevne Fattige Forstandere have i eget og menige Lodsejeres Navn indgaaet med hverandre, at ingen maa give nogen udensogns omløbende Fattig noget, hvad det maatte være, og under hvad Navn det maatte forlanges, under Straf af 3 Mk. l. i Brøder til Fattigkassen, heller ikke huse nogen omløbende Tigger under Straf af 6 Mk. l. . . . og naar nogen af os findes at handle mod denne Forening, han være Fattigforstander eller ikke, saa skal Sognefogden være bemyndiget til at inddrive disse Brøder ved Execution, saa snart vedkommende ej godvillig ville betale dem. Denne Forening skal gjelde fra underskrevne Dag af.« D. 20. Marts 1805 bliver Foreningen »enstemmig fornyet«.⁷⁵⁾

Vi vender tilbage til den sidste Halvdel af det 18. Aarh. Fra 1768—70 var Niels Tøxen Andenpræst i Skærbæk. Han var Præstesøn fra Sønder Felding i Hammerum Herred. I de faa Aar, han var Præst i Skærbæk, lykkes det ham at faa indført en ny Ordning af Sognets Fattigvæsen. Og denne Ordning fandt Efterligning flere Steder i Hvidding Herred. I 1770 udnævnes han til Sognepræst for Rødding og Skrave. Og han forsøger nu at

⁷³⁾ H. A. F.

⁷⁴⁾ Visitatorialia fra Aabenraa Provsti 1803.

⁷⁵⁾ Fattigvæsenssager i Præsteark.

faa disse Sognes Fattigvæsen ordnet paa samme Maade som i Skærbæk. Men Forsøget mislykkedes. Der var, siger han, »en vis Embedsmand« (Herredsfogden), der »lagde fortrædelige Hindringer i Vejen«. I 1785 ser det ud til, at Sagen skal glide i Lave i Skrave Sogn. Han har faaet Sognets Beboere til at underskrive den nye Plan, som han saa indsender til Godkendelse af Amtmanden. Men ogsaa her faar han Afslag. Amtmanden mente, at Planen var i Strid med gældende Lov.⁷⁶⁾ Saa har han vel maattet opgive sine Forsøg paa at faa Fattigvæsenet ordnet paa en bedre Maade i de 2 Sogne. 1787 forflyttes han til Nustrup.

I den af Pastor Tøxen indsendte Plan var der bl. a. en Bestemmelse, der lød saaledes: »Ingen maa give nogen fremmed Betler nogen Almisse uden paa det første Sted, de ankommer i en By, hvad de til Nødtørft fortærer, ej heller huse dem, uden de kommer saa sildig om Dagen eller i Uvejrr, at de ej kan komme til By udenfor Sagnet, og dog ej længere end en Nat under Mulkt af 1 Mk. l. til Fattigkassen.« Det er vel nok særlig dette Punkt, der har fremkaldt Betænkelighed hos Amtmanden. Loven forbød jo alt Tiggeri. At huse fremmede Tiggere var heller ikke tilladt. I en Fællesforordning af 14/7. 1612 forbydes det »endnu engang« at huse ukendte Tiggere eller Landstrygere.⁷⁷⁾ Dette Forbud gentages mange Gange senere, og det gaar igen i adskillige Byvedtægter i det 18. Aarh. Ved Forordn. af 7/9. 1736 var det tilladt Gæstgivere og Kroværter at huse saadanne Folk en Nat, og ved Reskr. af 27/1. 1770 var denne Tilladelse udstrakt til at gælde alle Beboere, men der skulde forinden ske Anmeldelse til Øvrigheden, hvis Tilladelse skulde indhentes. Dette Paabud var noget besværligt og er sikkert ikke altid efterkommet. I et Patent af 12/1. 1796 udtales det, at en af Grundene til, at der findes saa stor en Mængde Tiggere og løst Pak, er den, at Kroværterne paa alle Maader begunstiger disse Folk, skjuler dem og giver dem Husly. — Der er et andet Punkt i Pastor Tøxens Plan, som Amtmanden maaske ogsaa har krympet sig ved at godkende. Om Bettelfogden siges det, at han daglig skal gaa omkring i hele Sagnet »og i fornøden Tilfælde ved næste Naboers Hjælp, som under Mulkt af 8 Sk. l. ikke maa vægre sig, uddrive de fremmede Betlere af Sagnet«. Tiggerne skulde jo efter Loven anhol-

⁷⁶⁾ H. A. F. 1785.

⁷⁷⁾ Michelsen og Johannsen: Gemeinschl. Verordn. 265

des, føres til Øvrigheden og afstraffes. Men den almindelige Praksis er nok den, at man nøjedes med at uddrive dem af Sog-
net. — Naar man i Skærbæk saa vel som i flere andre Sogne i
Hvidding Herred praktiserede den af Pastor Tøxen givne Anvis-
ning, er det vel nok sket uden nogen officiel Godkendelse fra
Øvrighedens Side. Det har sikkert nok været en privat Foran-
staltning, som Beboerne selv har tilladt sig, fordi de fandt den
praktisk. Saa meget er imidlertid vist, at det fra Skærbæk Sogn
givne Eksempel efterhaanden fandt Anvendelse — om end i
noget udvidet Skikkelse — i mange andre nordslesvigske Sog-
ne. I sin Bog »Dansk Bondeliv . . . i Mands Minde«, der udkom
1889, skriver H. F. Feilberg saaledes om nordslesvigske Tiggere,
der var paa Vandring⁷⁸⁾: »I hver By havde man en »Bettelpind«,
det var en firkantet, omtr. 2 Tommer lang Fyrrepind med en
Læderstrop i den ene Ende, saa den kunde hænges op; paa dens
ene Side var indskaaret B., paa den anden P. Bettelpinden gik
paa Omgang i Byen, og med den fulgte en Bog med Opgivelse
om, hvor mange Dage hver Mand skulde have den, og der blev
skrevet i den ved Modtagelsen og Afsendelsen. Saa snart een
eller flere Tiggere kom til Byen, spurgte de om Bettelpinden;
hvor den var, havde de Nattekvarter og kunde fordre Mad; de
fik om Aftenen gjerne Byggrynsgrod af store Gryn; havde de
selv Æg og Flæsk med, kunde de faa lavet en Æggecake; om
Morgenen fik de Øllebrød med Smørrebrød til. Der blev anvist
dem Nattely i Stald og Lader; i Stalden blev en Klæpning (Knip-
pe) Halm og noget gammelt »Bredsel« henkastet i en tom Baas,
eller de kunde faa en Pjalt af et Hestedækken at brede over sig,
og disse Stykker blev omhyggelig gjemte fra den ene Gang til
den anden; thi Tiggerne plejede at være saa vel forsynede med
»graa Stude«, at alt blev besmittet af dem. Navnet paa en af de
mest berygtede Tiggere den Gang var Krumme Kristen; han
havde mange Børn, som alle var store og stærke Karle og alle
Folks Skræk, hvor de kom. Naar saa Tiggerflokken kom, og de
skulde have Nattely paa Gaarden, plejede Manden at sige til
ham: »Kræsten, do æ da forstande aa den gamlest a jer aall,
aa dæ ha di anner Respekt for; læ mæ se, do holde Styr aa
dem!« »Det skal æ nok!« sagde Kristen, og saa slog han med sin
Kjæp i Bæsningen (Skillerum mellem Baase), saa det svarede

⁷⁸⁾ S. 191 f.

igjen, og raabte: »Vil I no vær rolle, I Kjæltringer!« Han følte sig smigret ved, at man viste ham Tillid.

Fra 1820 har vi et Brev, som de 2 Fogder i Hvidding og Nr. Rangstrup Herreder, Herredsfoged Wardenburg og Ridefoged Kaack, der bægge boede i Toftlund, har skrevet til Sognepræsten for Seem, Lindberg, der paa den Tid boede i Ribe, hvor han var residerende Kapellan ved Domkirken.⁷⁹⁾ Dette Brev stadfæster den af Feilberg givne Beskrivelse af Bettelpinden og de Forpligtelser, der knyttede sig til den. Af Brevet fremgaar det, at denne Indretning for en Tid havde bestaaet i Toftlund, men nogle genstridige havde slaaet den i Stykker, saa man maatte vende tilbage til det gamle. Det viste sig dog snart, at Virkningen heraf var meget uheldig. Mens Indretningen bestod, indfandt der sig gennemsnitlig 3 Tiggere daglig, men da Pinden ikke mere gik rundt fra Hus til Hus, oversvømmedes Sognet af Tiggere. Der indfandt sig daglig 14—16 Stykker. Saa blev der holdt et Sognemøde, og paa det vedtoges det, at man atter skulde vende tilbage til den Ordning, man en Tid havde forladt. Tillige fremkom der ved Mødet et Ønske om, at Indretningen maatte blive almindelig i begge Herreder. De to Embedsmænd synes at have været særlig ivrige for Gennemførelsen af Ønsket. De udtaler, at Indretningen i de senere Tider er indført i hele Slogs Herred i Tønder Amt og »andre Steder«. I Brede Sogn skal den have bestaaet i lang Tid. »Og alle Vegne finder man sig vel fornøjet derved.« De henvender sig nu til Egnens Præster for at faa dem til at støtte Sagen. Antagelig er der sket Henvendelse til alle Præster indenfor de 2 Herreder, men vi kender kun det Svar, der indløb fra Sognepræsten i Seem. Det var ikke særlig gunstigt. Pastor Lindberg mener — ligesom Amtmanden i Haderslev 1785 — at Indretningen er i Strid med gældende Love. Ved et Møde, som han havde indkaldt til, havde Sognefogden udtalt, at man ikke turde inklade sig paa at huse Tiggere eller give dem noget, eftersom det var forbudt af Øvrigheden. Pastor Lindberg har, siden han i 1793 tiltraadte sit Embede, stadig indskærpet, at de virkelig fattige ikke maa lide Nød, men »at give Betlere er ikke Almisse, ikke en kristelig og god Handling, men Synd.« Dette har bevirket, at der er meget faa i Sognet, der giver

⁷⁹⁾ Brevet er trykt i Saml. t. jydsk Hist. og Top. 3 I 188 f.

Betlere noget. Det ved Tiggerne, derfor gaar de ogsaa gerne »strygende« igennem Sognet for at komme til Roager Sogn. Der ved de, at de faar noget. — Desværre kender vi ikke, hvad der blev svaret fra de andre Sogne. Vi ved heller ikke noget bestemt om, hvor længe Skikken holdt sig. En gammel Mand, der stammede fra Egvad Sogn, har fortalt, at Skikken var i Brug der i hans Forældres Tid.

Gaar vi tilbage i Tiden, støder vi paa Forhold, der ligner Indretningen med Bettelpinden ikke saa lidt. Det var i ældre Tid Skik, at blinde og vanføre Tiggere blev kørt fra Sted til Sted — »agede af By«. Denne Skik kendtes overalt i Danmark, ja vist nok i hele Norden.⁸⁰⁾ Undertiden førtes de fra Gaard til Gaard, og der, hvor de var ved Solnedgang, skulde de have Husly for Natten. Som oftest var det dog kun fra By til By, de blev kørt af dem, der havde Heste og Vogn. Det gik paa Omgang mellem Byens Bønder at besørge denne »Stakkelsægt« eller Pligtkørsel. I Rødding Bys Grandebrev fra 1693 findes der saaledes følgende Bestemmelse: »Skal enhver af os i Byen, som hafver Heste og Vougen, agge Krøbeling af Byen, undtagen Præsten, dog skal vel tilses, at ingen agger den, som er saa førre, der selv kan gaa imellem Byen, uden lamme Krøblinge og Smaabørn. Og hvem det ikke gjør, eller bevislig findis ofver at skyede og ikke agger, naar det omgaar, skal betale 1 Rdl. til Kongen og 1 Rdl. til Byen.«⁸¹⁾ Heller ikke Byerne slap for »Stakkelsægter«. 1602 maatte saaledes Borgerne i Ribe 82 Gange køre til de omliggende Landsbyer med fattige »Krøbler«. ⁸²⁾ Omkring Aar 1700 køres der aarlig 50—70 Læs Krøblinge fra Tønder ud til Bygrænsen.⁸³⁾

Fra flere Steder i Nørrejylland hører vi om en »Stakkelsfjæl«, der for det meste synes at have haft Form af et Agebræt, hvori Bymændenes Navne var indskaarne. Fjælen gik paa Omgang hos Bønderne og afleveres efterhaanden til den, der stod for Tur til at gøre Stakkelsægten. Den nørrejske Stakkelsfjæl spillede en lignende Rolle som den sønderjyske Bettelpind. Oprindelig synes den kun at have fundet Anvendelse ved Bortkør-

⁸⁰⁾ Aarb. for Dansk Kulturh. 1897, S. 105 f.

⁸¹⁾ Bjerge og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter III 501.

⁸²⁾ Kinch: Ribe III 788.

⁸³⁾ *) L. Andresen: 200 Aar Vaiaenhus i Tønder S. 18.

sel af de fattige, men efterhaanden sikrer den Staklen Ret baade til Almisse, Husly og Befordring.^{83b)} Bettelpinden gav kun Ret til Almisse og Husly, men denne Ret tilstodes alle Tiggere, de svage saa vel som de stærke.

HJEMLIGE TIGGERE.

Det var navnlig de fremmede Tiggere eller dem, der kom fra andet Land og andet Sogn, Loven af 1736 vilde dæmme op for. Men det var tillige Meningen, at det hjemlige Tiggeri skulde høre op, idet der skulde skaffes alle »sande fattige, svage og uformuende et nødtørfigt Underhold.« Det varede dog ikke længe, før Regeringen maatte stemme sine Fordringer ned paa dette Punkt. Allerede 1740 udtaler Præsten i Jels, at den Understøttelse, der ydedes de fattige, »ikke var tilstrækkelig til deres Underhold.« De maatte yderligere tages under Armen.^{84a)} Samme Klage møder vi senere jævnlig. I de foran omtalte Indberetninger fra Midten af 70erne udtales det flere Gange, at de fattige er nødte til at tigge, fordi de i Almindelighed ikke kan leve af den Understøttelse, de faar.^{84b)}

Efterfølgende Træk fra Oksenvad Sogn turde være betegnende. Under 11/3. 1767 skriver Sognets Præst, Bøhme, saaledes til Amtmanden i Haderslev: »Bothilde Eskilds klagede sig for mig, at hun nu ikke kunde tigge længere, efterdi hun er saa gammel og har Svimmel i Hovedet, og bad derfor, at jeg vilde bede Sognet om, at de vilde forsørge hende. Da jeg forestillede Sognemændene hendes Nød, svarede de, at de gjerne vilde hjælpe hende, nemlig naar det var fortæret, som ved (det afdøde Fattiglem) Anne Hanses Efterladenskaber var kommen de Fattiges Casse tilgode.«⁸⁵⁾ Altsaa: De fattige tigger selv Føden, saa længe de kan.

Endnu langt ind i det 19. Aarh. var mangen fattig henvist til selv at tigge Føden sammen. Vi henter et Eksempel fra Landbrugskrisens Dage omkr. 1820. Der var paa den Tid i Sommersted Sogn en Mand ved Navn Knudsen, som anmoder Amtet om,

^{83b)} Saml. t. jysk Hist. og Top. 3 II 180 f.

^{84a)} H. A. F.

^{84b)} Det samme siges 15 Aar senere i tilsvarende Indberetn. fra Kongeriget. J. H. Bärens: Efterretn. om Fattigv. Tilst. V.

⁸⁵⁾ H. A. F.

at der maa blive ansat en Stodderkonge, da Sognet er overfyldt af Tiggere. Amtet sender nu Sagen til Fattigkommissionens Erklæring. Denne er dateret Lerte d. 5/9. 1819 og lyder saaledes: »Saa slemt er det, Gudskelov, endnu ikke hos os, som Knudsen skriver, at der samler sig Armeer af Tiggere her Den største Del af dem, som her tigger, er Sognets egne fattige. Deres Børn indfinder sig allerede tidlig om Morgenen for at faa det, som bliver tilovers, naar der er spist, og mange ernærer sig paa denne Maade hele Dagen. Deres Forældre beder om Mælk og andre Fødevarer, som man kan undvære. Men derfor at holde en Staaderkonge holder vi for skadelig, da vi dog er skyldig at underholde disse Mennesker af Armekassen. Vi finder det fordelagtigere at ernære dem med vore Levninger som med Penge, som Sognet desuden ej er i Stand til.« Amtmanden maa »ikke tænke, at vi billiger Tiggeriet. Vi indser meget vel, hvor skadelig det er saa vel for Børnene som for de gamle at ernære sig af Almisse, men saa længe vi ingen bedre Udsigter haver dertil som de nærværende, saa holde vi det for en Lykke, saa længe vores fattige bliver ved at tigge, og bede underdanigst, at vi maa blive forskaanet for at indskrænke dem med en Staaderkonge, at ej al for stor Nød skulde forlede dem at bortstjæle eller røve os det, som de nu bede os om.«⁶⁶⁾ Fødemidler er der nok af paa den Tid, det kneb derimod med at skaffe Penge tilveje.

Men ogsaa senere hen møder os de samme Synspunkter, som Fattigkommissionen i Sommersted gjorde gældende. Folk vil hellere give Fødemidler til de fattige end rykke ud med »rede Penge« eller Skat. Under 18/4. 1843 skriver Pastor Winding i Rejsby til Amtmanden i Haderslev, at han har arbejdet for, at der skal gives de fattige, hvad de nødvendigvis behøver, og at det skal formenes Almisselemmerne i Fattighuset frit at tigge Sognet over. Men »Betleriet har jeg hidtil ikke kunnet faa afskaffet, da Kommissionen nødig vil, at der skal lignedes noget paa Sognet, og mistvivler om at faa Betleriet afskaffet.«⁶⁷⁾

En tilsvarende Udtalelse af Fattigkommissionen i Skrydstrup skal anføres. Her var der 1837 en Mand, som klagede til Amtet over, at man har frataget ham den Understøttelse, han en Tid havde nydt. Paa denne Klage svarer Fattigkommissionen, at

⁶⁶⁾ H. A. F.

⁶⁷⁾ H. A. F.

man har inddraget Understøttelsen, fordi vedkommende i Sommertiden nok kunde klare sig selv, »da han baade har en arbejdsfør Kone og selv, skjønt gammel, dog uden Besvær kan gaa omkring i Sognet og gøre Indsamlinger hvilket i et Sogn som dette, der tæller flere meget godgjørende Familier, ikke kan blive saa lidet hver Dag.« Han fik ikke Medhold hos Amtet.⁸⁸⁾ Her kan der maaske være Grund til at nævne en Bemærkning af en gammel, for længst afdød Kone i Skrydstrup: »Hvor blev der givet meget væk i gammel Tid!« Hun mente, at Godgørelsheden var større den Gang end nu. Og deri havde hun maaske nok Ret.

Det var almindeligt, at de fattige fik Lov til at tigge en bestemt Dag hver Uge, vist nok mest om Lørdagen. Fra Løgumkloster hører vi saaledes 1809, at de fattige der i længere Tid havde haft Tilladelse til hver Lørdag at gaa rundt i Byen og samle Brød ind. Udgifterne til Fattigvæsnet beløb sig til 7 à 800 Mk. l. om Aaret. For at spare paa Pengene havde man tilladt denne Lørdagsindsamling. Af Sparsommelighedshensyn havde man ogsaa undladt at ansætte en Fattigfoged.⁸⁹⁾

Fra Vonsild Sogn hører vi 1843 om en ugentlig Indsamling af »Gryn, Brød, Kjød eller andre Fødevarer, som de fattige gaar omkring i Byen og samle, og som udgjør en stor Del af de fattiges Underholdning.« Ogsaa her fandt Indsamlingen Sted om Lørdagen. — En gammel Mand, der er født i Gram Sogn, har fortalt, at de fattige der havde Lov at tigge hver Lørdag Eftermiddag.

Ældre Folk i Løjt Sogn husker den Tid, da Præsten kort før Jul fra Prædikestolen bekendtgjorde, hvilke Dage de fattige maatte indfinde sig i de forskellige Byer. Folk kunde saa have deres Almisse paa rede Haand. Det var dog ikke blot ved Juletid, der blev tigget. Ved Paasketid tiggedes der Æg. Omkring 12. Maj, »gammel Majdag«, naar Køerne blev udstaldede og Faarene klippede, tiggedes der Uld. Det samme var Tilfældet omkring Mikkelsdag, naar Efteraarsklipningen fandt Sted. Omkring 1. Maj og 1. Novbr. tiggedes der Penge til Husleje. Ved Juletid samledes der Naturalier — Flæsk, Brød, Lys.

⁸⁸⁾ amstds.

⁸⁹⁾ C. V 2 Nr. 203.

Fra andre Egne hører vi om tilsvarende Terminstiggeri. En gammel Mand, der stammede fra Sundeved, har fortalt, at man der om Foraaret tiggede Uld og Æg, om Efteraaret Rug og i Slagtetiden Kød. Allevegne fra hører vi, at Tallet paa Tiggere var særlig stort ind under Jul. Da var Givernes Sind stemt mildt, og Rundhaandetheden ofte stor. En gammel Mand, der stammede fra Haderslevegnen, har fortalt om alt det meget, der ved Jule-tid blev givet Tiggerne. Som Regel fik hver af dem et saakaldt »Stakkelsbrød«. Det var rundt i Modsætning til de almindelige Brød, der var aflange. I adskillige Gaarde bestod den sidste Bagning af lutter Stakkelsbrød. Det fortaltes, at man paa store Gaarde undertiden brugte en hel Tønde Rug til disse Brød.

Løjt var kendt som et Sogn med særlig mange Tiggere. Der gik det Ord, at der var kun een Tigger i Varnæs, men 4 Snese i Løjt Sogn. Sognet blev da ogsaa jævnlig omtalt som »e Bejkuen Sogn«. De fleste af Tiggerne hørte hjemme i Løjt Kirkeby. Gildegade var i særlig Grad et Fattigkvarter. Her laa bl. a. Fattig-huset eller »Herregaarden«. Men Løjt var langt fra det eneste Sogn, der fik tillagt Øgenavnet »Bejkuen Sogn«. Det lille Tirs-lund Sogn blev jævnlig kaldt »e lille Bejkuen Sogn.« Ovre paa Vestkysten kaldtes baade Sønder Løgum og Emmerlev for Bej-kuen Sogne. 1760 siger Præsten Foss i en Beskrivelse af Emmer-lev Sogn, at »Fattige findes her i større Mængde end anden-steds«, og Bettelstav bruges ingensteds flittigere end her.⁹⁰⁾ Aar-sagen hertil er Kniplingsskrinet og Søfarten. — Der fortælles et lille Træk om to Tiggere fra Emmerlev, der engang tiggede i et andet Sogn. Her blev de først spurgt om, hvorfra de var. Da det Spørgsmaal var besvaret, blev der lidt gnavent spurgt vide-re, om man ikke ogsaa snart kunde vente deres Præst og Degn som Tiggere. »Jo«, lød det rappe Svar, »de syer paa Poserne.« —

⁹⁰⁾ S. A. 1910 S. 203 f.

VII.

FORSØRGELSESSTEDET.

PARAGRAF 11 i Loven af 7. Sptbr. 1736 bestemte ikke blot, at hver By og hvert Sogn skulde forsørge sine egne fattige, den bestemte tillige, at fremmede fattige skulde føres til det Sted, hvor de »er fødte, opdragne eller har opholdt sig det meste af deres Levetid«. Der er sikkert faa Lovparagrafer, der her som andensteds har givet Anledning til saa megen Strid som denne. Overalt har det knebet med at komme til Rette om, hvor den trængende havde Hjemstedsret eller Ret til at blive forsørgt.

Bestemmelsen om, at Folk skulde have Ret til Forsørgelse paa det Sted, hvor de havde haft Ophold det meste af deres Levetid, var jo ikke særlig tydelig. Et halvt Aar senere — 4. Marts 1737 — udstedes der et Paabud om, at Folk fra Kongeriget og fra Norge vinder Forsørgelsesret i Hertugdømmerne, naar de der har opholdt sig 2 Aar paa samme Sted. Omvendt faar Folk fra Hertugdømmernes Forsørgelsesret i Kongeriget og i Norge efter et toaarigt Ophold paa samme Sted. Ogsaa denne Bestemmelse kunde mistydes. Nogle mente, at det to-aarige Ophold ogsaa havde Gyldighed med Hensyn til den hjemlige eller indfødte Befolkning. Følgen heraf var en vis Angst for at modtage Tilflyttere. Man forlangte, at deres Ophold kun maatte vare en kort Tid, ofte ikke mere end et halvt Aar. Dette er, hedder det i et Patent af 28. April 1749, »altfor haardt« overfor dem, det gaar ud over, og det er tillige skadeligt for Samfundet. Tiden for Erhvervelse af Hjemstedsret for Hertugdømmernes Beboere sættes nu til 6 Aar, og det fastslaaes, at Bestemmelsen om det sexaarige Ophold kun gælder Indsiddere, Tjenestefolk og lignende Personer, derimod ikke de Folk i Sognet, som selv har Hus eller Ejendom.

Den i Patentet omtalte Angst for fremmede fattige havde dog langtfra overalt været særlig kendelig. D. 4. Decbr. 1736 havde Skærbæk Sogns Beboere været samlede i Kirken til Drøf-

telse af den i den ny Lov foreskrevne Ordning af Fattigvæsnet. Ved dette Møde »vedtog« samtlige Sognemænd, at »naarsomhelst nogen efterdags indtog nogle til Leje udi deres Huse« fra fremmede Sogne og »samme siden forfalt i Armod«, da skal Ejeren »aldeles selv underholde« dem, »som hos hannem er blevene arme og fattige.« Faa Aar senere indgaar Fattigkollegiet imidlertid til Amtet med »Bøn og Klage« over, at hverken Fattigforordningen eller den af samtlige Beboere i Kirken vedtagne Bestemmelse bliver overholdt. »Der er mange Beboere, der ikke skammer sig ved at optage saadanne Folk i deres Huse. . . ., som slet ikke er i Stand til at fortjene deres Føde«, men gaar omkring i Skærbæk og omliggende Sogne som Tiggere. De beder Amtmanden hjælpe med til, at saadanne Folk maa blive fjernede. — Omtrent samtidig modtog Amtmanden en Skrivelse, der var dateret Tørning d. 12. Febr. 1742. Den var underskrevet af de to kgl. Fogder for Gram Herred, Herredsfoged Holm og Ridedfoged Ganderup, og indeholdt en Klage over, at Folk tvertimod Forordningen »egenmægtig« tillader sig at indtage i deres Huse »allehaande ugudeligt Pak«, der ved deres Tiggeri bliver vedkommende Sogn saavel som Nabosognene til Besvær. De beder om Lov til »endnu en Gang« at paaminde Herredets Sognefogder og Helligdagsfogder om, at Folk ikke maa indtage »Lejefolk fra fremmede Sogne, med mindre de forud har faaet Tilladelse dertil fra Herredsbetjentene.«¹⁾

Det stod ikke bedre til i Aabenraa Amt. Under 1. Aug. 1741 klager Amtmand v. Massow over, at Folk i deres Huse indtager »allehaande ubekendte«, som ikke er forsynede med Attest for hidtidig god Vandel, og som er gamle og uformuende, saa de snart maa gribe til Tiggerstaven eller falde Fattigkassen til Byrde. Saadanne Folk maa henvises til deres Hjemsted. Dette er allerede en Gang paabudt, men det gentages nu. Den, der lejer sit Hus ud til slige Lejere, har kun det ene i Tanke at faa Huslejen ind. Men han trues nu med en Bøde paa 6 Rdl. Denne »gentagne« Befaling skal oplæses fra Prædikestolene i Aabenraa og Løgumkloster Amter, saa ingen skal kunne undskylde sig med Uvidenhed.²⁾

¹⁾ H. A. F 1742.

²⁾ Publicanda i Bedsted Præstecark.

Nogen Bedring paa dette Punkt er der tilsyneladende ikke indtraadt efter Udstedelsen af Patentet af 28/4. 1749. Først paa Aaret 1771 klager Kirkeværger og Fattigforstandere i Rabsted til Kirkevisitatoriet i Tønder over, at fremmede fattige »liste sig ind i Sognet«. Efter faa Aar falder de Fattiggassen til Byrde, hvorved »Brød og Almisse ligesom tages ud af Munden paa de hjemlige fattige«. Man beder om, at det maa blive paalagt Sognets Beboere, at de ikke maa indtage saadanne Folk i deres Huse uden Tilladelse fra Kirkeværgerne og Fattigforstanderne. Den, der handler herimod, skal betale 10 Rdl. i kgl. Bøde. Falder de paagældende Sognet til Byrde, skal den, der har lejet dem Hus, selv betale for de forarmedes Underhold. — Denne Ansøgning blev d. 6. April 1771 stadfæstet af Kirkevisitatoriet. I dettes Skrivelse hedder det dog, at det er Præsten og Fattigforstanderne, der først skal høres, inden der gives Tilladelse til at leje ud til fremmede. — Kirkevisitatoriets Skrivelse blev af Præsten Zoëga læst op for Menigheden fra Prædikestolen, og denne Op-læsning fandt atter Sted 1779 og 83, men 2 Aar senere klages der over, at den af Øvrigheden i 1771 udstedte Befaling ikke altid bliver overholdt. Samtlige Beboere slutter da en Overenskomst, hvorved de forpligter sig til at overholde de i Kirkevisitatoriets Mandat givne Bestemmelser. Fattigforstanderne skal have Ret til at foretage Udpantning hos dem, der ikke af deres egen Lomme vil underholde de Lejere, der maatte blive trængende. Ogsaa denne Overenskomst blev godkendt af Kirkevisitatoriet. Men ret længe synes der ikke at have været Ro om Sagen. Det frem-gaar formentlig af en Erklæring, som d. 29. Juli 1791 blev afgivet af Herredsfoged Hans Petersen paa egne og to andre Husejeres Vegne. Heri forpligter han sig til at overholde de i Overenskomsten af 1785 trufne Bestemmelser — »dog kun, saa længe jeg er i Live, og saa længe jeg beboer min nuværende Gaard«. Herredsfogden ejede ikke blot en Gaard i Rabsted, men tillige hele 7 Huse eller en Tredjedel af samtlige Lejehuse i Sognet. I Overenskomsten fra 1785, som ogsaa han havde underskrevet, forpligtede Husejerne sig til »for sig selv og deres Efterkommere« at underholde fremmede Lejere, der maatte blive trængende. Det er antagelig denne Bestemmelse, Herredsfogden og hans 2 Medunderskrivere har ønsket at faa begrænset.³⁾ Grunden til

³⁾ Fattigv.sager i Rabsted Præsteark.

den stadig tilbagevendende Strid var vel nok den, at Beboerne ofte havde modsatte Interesser. Husejerne var, som Amtmand v. Massow antydede, interesserede i at faa størst mulig Leje ud af deres Huse. Det hændte ogsaa, at de forpligtede Lejerne til at præstere Arbejde som Vederlag for Lejen. Det er vel nok tildeels rigtigt, hvad Præsten Math. Böhme i Oksenvad 1793 udtaler i en Skrivelse til Amtmanden i Haderslev, at det var »de rige«, der vilde tjene Penge ved at leje deres Huse ud til fremmede fattige.⁴⁾

Det er naturligvis ikke fra Tønder Amt alene, at der lyder Klager over de fremmede Lejehusfolk. Under 6. Juli 1770 advarer Amtmand Wedel i Aabenraa Beboerne mod at leje Huse eller Værelser ud til fremmede Folk, som ikke er forsynede med Pas fra deres Øvrighed, og som snart kan falde Fattiggassen til Byrde.⁵⁾ Fra Haderslev Amt hører vi om, at der stadig til Amtet indløber Begæring om Befrielse for fremmede Inderster, der kan befrygtes at falde Sognet til Byrde. Det er snart Enkeltpersoner, snart Fattigforstanderskaber, der møder frem med slige Begæringer. Et Par Eksempler skal nævnes. Omkring Mikkelsdag 1776 flytter en Mand ved Navn Gregorisen fra Gl. Haderslev ud til Aastrup, hvor han lejer Hus hos en Gaardmand i Overby. Efter 1/2 Aars Forløb maa han dog flytte ud. Sagen er den, at Fattigforstanderne har forlangt, at Gaardmanden skal være ansvarlig for, at Manden med sin Familie ikke bliver Sognet til Byrde. »Mod Formodning« er der en anden Gaardmand i samme By, der lejer ham Hus. Men nu henvender Fattigforstanderne sig til Amtmanden med Bøn om, at han »naadigst ville se os denne Gregorisen med Familie her fra Sognet entlediget eller og befale Jørg. Friederichsen i Overby at indbringe vedbørlig Lovenskab, at disse Folk ej paa nogen Maade skal blive Sognet til Tyng. Thi, uagtet han skal være Skrædder af Profession, ser man dog just ikke den Virksomhed og gudelige Opførsel, der kunde betrygge Sognet for Overhæng af dem i Fremtiden«. Tillige beder man om, at Amtmanden vil paa minde samtlige Sognets Beboere om, at de ikke uden »Høj Øvrigheds Tilladelse og tilbørlig Caution« indtager fremmede fra

⁴⁾ H. A. F.

⁵⁾ Publicanda i Bedsted Præsteark.

andre Steder i deres Huse. Denne Begæring efterkommer Amtmanden.⁶⁾

Først paa Aaret 1785 havde Rødning Sogn fra Amtet faaet Paabud om ikke »at antage eller beholde... fremmede Inderster til 6. Aars Udgang uden derpaa er erhvervet Øvrighedens Tilladelse og tillige forskaffet til Sognets Fattig Casse en nøjagtig Caution for samme Inderste og dennes Familie«. D. 18. Oktbr. samme Aar henvender 19 Mand fra Sognet sig til Amtet med Klage over, at »Rødning Sogn, mest Byen Rødning, er opfyldt med en Mængde af fattige Husfolk«, af hvilke »en Del er fremmede«, som har opholdt sig i Sognet ud over de 6 Aar. Man frygter for, at disse fremmede »kan geraade udi slette Omstændigheder og altsaa komme os til Byrde«. Skønt det af Amtet givne Paabud er bekendtgjort og »forelæst«, og »uagtet adskillige Advarsler er skete af Sognefogden baade før den Tid og ogsaa siden, har samme hidindtil, da det er paa den høje Tid, været ganske frugtesløs«. De beder nu om, at det maa blive paalagt Indersterne at flytte ud eller skaffe »en nøjagtig Caution«, saa »vi for fremmede trængende kunne blive befriet, og vores Almisse til Sognets egne at kunne blive uddelt, hvilket alene ogsaa sker af os med en god Vilje«. — Fra det foregaaende Aar foreligger der en lignende »Bøn« til Amtet fra »de fleste Beboere i Jels«. ⁷⁾

Ovennævnte Paabud af 15. Jan. 1785 var ogsaa sendt til andre Sogne i Amtet. Fra flere Herreder har vi Indberetninger om Antallet af Inderster i de forskellige Sogne. I 7 af Hvidding Herreds 10 Sogne var der slet ingen. Men i de fleste andre Sogne findes der en Del. Har vedkommende haft Ophold ud over 6 Aar, bemærkes det som Regel, at de har Attest fra deres Hjemsogn om, at man vil modtage dem der, naar de bliver trængende. Af særlig Interesse er en Indberetning fra Sognefoged Hans Schack i Brøns. I dette Sogn findes der ialt 10 Indsiddere, »som ej har været bosiddendes her i Sognet i 6 Aar«. Fem af dem er gift med Kvinder fra Brøns Sogn, to af dem stammer fra Sognene Kalslund og Nr. Farup, otte er Nørrejyder. To af de sidst nævnte betegnes som »hvervede Soldater«. Ogsaa i andre Sogne findes der en Del Nørrejyder, men Tallet paa dem er ikke særlig

⁶⁾ H. A. F. 1777.

⁷⁾ H. A. F. 1785.

stort. Fra Nabosognet til Brøns, Skærbæk, hører vi om et Ægtepar, der betegnes som »Jyllandske Folk«, som har fundet hinden hernede i Sønderjylland. Man frygtede for, at de skulde falde Sognet til Byrde, og man bad dem derfor om at »forføje sig ud af Sognet«. Men »i Steden for at efterleve sligt, kiøbte de sig et Hus pro forma for at faa Rettighed til at blive i Sognet.« Da de ikke havde noget at betale Huset med, maatte de efter faa Maaneders Forløb atter overlade det til Sælgeren. Men Hensigten med Handelen havde de jo naaet, de var bleven Husejere og dermed efter Loven forsørgelsesberettigede i Sognet.⁸⁾ Denne Maade at vinde Forsørgelsesret paa var ingen Sjældenhed. Ogsaa fra Aabenraa Amt og fra Tønder Amt klages der over disse »Skinkiøb«. ⁹⁾ I en Skrivelse af 25. Juli 1783 udtaler Herredsfogden for Frøs og Kalslund Herreder, Feldmann, at »fremmede fattige Folk mangfoldige Gange i disse Egne har købt smaa Huse, Kaad eller Landbol« for at kunne erklære sig for bosiddende og derved vinde Forsørgelsesret. Han tilføjer, at det ene Sogn »ofte« har benyttet dette Kunstgreb til at vælte Forsørgelsesbyrden over paa et andet Sogn. Man har »hemmelig accorderet« med Tiggere eller forarmede Folk og forstrakt dem med 20—30 Rdl., som de kunde bruge til Købet.¹⁰⁾

I denne Sammenhæng kan nævnes et andet Middel, som jævnlig anvendtes til Erhvervelse af Forsørgelsesret. Det var vistnok særlig Tjenestefolk, der brugte det. Naar Folk flyttede fra et Sogn til et andet, modtog de fra Præsten i det Sogn, de forlod, en »Skrifteseddel« med Vidnesbyrd om, naar de havde søgt til Skrifte og til Alters, og om deres Opførsel paa det Sted, som de nu forlod. Det hændte imidlertid, at Folk undlod at melde Fraflytning og vedblev at søge til Skrifte og til Alters i det gamle Sogn. Ved at holde Flytningen skjult søgte de at vinde Forsørgelsesret i det fraflyttede Sogn, som de vel osaa ofte ventede senere at komme tilbage til. I en Skr. af 6/4. 1785 fra Fattigkommissionen i Brøns betegnes dette »som en almindelig Misbrug her i Egnen.«¹¹⁾ Det var vel nok for at forebygge dette Misbrug, at der 21/2. 1786 udstedtes en Forordning om, at Tjenestefolk skulde gaa til Alters i det Sogn, hvor de opholdt sig.

⁸⁾ Smstds.

⁹⁾ C. V. 2 Nr. 203 og XVIII 704 K.

¹⁰⁾ H. A. F.

¹¹⁾ H. A. F.

Dette Spørgsmaal om Forsørgelsesret gav, som vi har set, rig Anledning til Strid mellem et Sogns Beboere. Endnu tiere fremkaldte det Strid mellem Sognene. I 1788 førtes der en længere Strid mellem Sognene Bøl og Ulsnæs i Gottorp Amt. Striden drejede sig om Forsørgelse af en gammel Kone, og der førtes Proces baade for Herredstinget og Overretten. I den Anledning udstedtes der d. 18. Juli 1788 et Reskript til Kirkevisitatorerne i Gottorp Amt. Heri udtales det, at der fra bægge Sider er anvendt saa store Summer, at »den fattige Kone kunde have levet deraf i mange Aar«. Disse »daglig forekommende Stridigheder mellem Kommunerne« er paa tværs af Fattiglovens Mening. De skal afgøres af Kirkevisitatorerne. Og det paalægges Herredsfogderne at afvise slige Stridigheder.

I Aaret 1768 har Regeringen næret Planer om at lade fremmede fattige forsørge af hele Herredet — i Lighed med, hvad der var Tilfældet i Kongeriget. Det fremgaar af en Skrivelse, som 12. Juli nævnte Aar er sendt til Amtmændene, der skal afgive Betænkning i Sagen. I Skrivelsen hedder det bl. a.: Saa snart der i et Sogn opstaar Angst for, at fremmede Folk skal forarmes og falde Sognet til Byrde, »søger Fattigforstanderne at skaffe dem af Vejen, ja vil næppe tillade, at de for Betaling lejer sig ind andensteds Hvor skal de arme Folk hen? Ligge paa Gaden gaar jo ikke an Bolig kan de ikke skaffe sig.« Ved Fordrivelsen fra Sogn til Sogn bliver de »i Almindelighed hensat i slettere Kaar end dem, hvori de i Øjeblikket befinder sig.« Forslaget vandt tilsyneladende ikke Tilslutning, men det viser, at Regeringen allerede da har haft Øje for det uheldige i Fordrivelsen af de fremmede fattige.¹²⁾ Den samme Medfølelse kommer til Orde i en Skr. af 19/11. 1791 fra Overretten paa Gottorp til Beboerne i Felsted Sogn. Her havde Bønderne besluttet ikke at leje Hus til fremmede Inderster, »med mindre de er formuende«. Dette fraraader Overretten. Hvis andre Sogne tog samme Beslutning, kunde de fattige jo ikke skaffe sig Husly nogen Steder. »Det er i Forvejen gjort denne Klasse af Mennesker (Daglejerne) svært nok at faa en Bolig.«¹³⁾ I den følgende Tid giver denne Medfølelse sig endnu stærkere Udslag. 1795 udtaler Tyske Kancelli sig for en Reform af Fattiglovgivningen, saa »den menneskefjendtlige

¹²⁾ Acta C III 5 og H. A. F. 1768.

¹³⁾ A. XVII Nr. 1908 R.

Opførsel mod fremmede fattige« kunde afskaffes.¹⁴⁾ Denne Medfølelse giver sig endnu stærkere Udslag i den følgende Tid. Den 22. Jan. 1802 skriver den daværende Statsminister, Bondevennen og Menneskevennen, Grev Chr. D. F. Reventlow om »Afskyeligheden af den Ret, som Sognene udøve at bortjage den Mand, som ikke er født i dem, forinden han fylder de 6 Aar i Sognet Gud give mig Held til at faa denne afskyelige Sag rettet, som strider imod Menneskelighed, imod Statens, ja imod hvert enkelt Sogns Fordel, og som gjør uformuende Mennesker til Glebae adscriptos« (stavnsbundne).¹⁵⁾ Ogsaa Kronprins Frederik var opfyldt af Harme mod denne »Afskyelighed«. Især fandt han det oprørende, at en saadan Bortvisning kunde finde Sted overfor forældreløse Børn og overfor Folk, som endnu ikke var faldne Fattigvæsnet til Byrde. I flere Skrivelser til Tyske Kancelli kræver han i de følgende Aar, at der paa dette Punkt maa ske en Forandring i den gældende Fattiglovgivning.¹⁶⁾

D. 23. Decbr. 1808 udstedtes der da et Patent, der skulde hidføre den saa stærkt ønskede Reform af Hertugdømmernes Fattiglovgivning. Patentet skulde, som det siges, »afhjælpe flere skadelige Virkninger af de hidtidige Love vedrørende Fattigvæsnet«. Hovedformaalet med den ny Lov fremtræder klart af Overskriften: »Patent vedrørende Bestemmelsen af, fra hvilket Distrikt en forarmet skal forsørges.« I den første Paragraf forbydes det at fordrive nogen fra et Fattigdistrikt for derved at unddrage sig Forsørgelsespligt overfor vedkommende ved et længere Ophold. Ingen maa, siges der i den flg. §, nødes til at forandre sit Opholdssted, saa længe han paa ærlig Vis kan forsørge sig og sin Familie. Han maa heller ikke nødes til at stille Kaution for, at han ikke vil falde Kommunen til Byrde, om han skulde blive trængende. Det kommer, hedder det videre, ikke mere i Betragtning, om vedkommende har ejet Hus eller Jord i Forsørgelseskommunen. Til Erhvervelse af Forsørgelsesret kræves der fremtidig kun uafbrudt Ophold i samme Kommune i 3 Aar. Har vedkommende ikke opholdt sig 3 Aar nogensteds, er han forsørgelsesberettiget i Fødekommunen. Den trængende skal forsørges i Opholdskommunen, indtil hans Forsørgelses-

¹⁴⁾ A. XVIII Nr. 705 K.

¹⁵⁾ Reventlows Familiepapirer, ved L. Bobé I 218.

¹⁶⁾ Axel Linvald: Kronprins Frederik og hans Reg. 35.

kommune findes, og hans Helbredstilstand tillader, at han bliver flyttet. Omkostningen ved hans Forplejning maa, undtagen i Sygdomstilfælde, ikke overstige 24 Sk. l. ugentlig. Til Anskaffelse af Klæder maa der anvendes indtil 4 Rdl.

Naar Tiden til Opnaaelse af Forsørgelsesret er sat ned fra 6 til 3 Aar, er det sikkert sket af Hensyn til Forholdet i Kongeriget. Her var der noget tidligere end i Hertugdømmerne foretaget en Reform af Fattiglovgivningen, for Hovedstadens Vedkommende ved et Reglement af 1. Juli 1799 og for Købstædernes og Landkommunernes Vedkommende ved et Reglement af 5. Juli 1803. I sidstnævnte Lov var Fristen for Opnaaelse af Forsørgelsesret sat til 3 Aar. Man har nu paa dette Punkt villet ligestille de forskellige Landsdele. Omvendt blev flere af den slesvigske Lovs Bestemmelser ved en Plakat af 14. Oktober 1810 indført i Kongeriget. Det gælder først og fremmest Bestemmelsen om, at »ingen, der ej endnu er trængende til Understøttelsen, maa bortvises fra det Fattigdistrikt, hvori han opholder sig, under det Paaskud, at han muligens i Tiden kunde blive Distriktet til Byrde.«¹⁷⁾

Nu maa man dog ikke tro, at Fordrivelse af de fattige var standset for al Fremtid. Fra mange Sider klages der over, at Patentet af 23/12. 1808 omgaaes, og at der — »i Strid med Lovens Aand og Indhold« — finder »indirekte Fordrivelse« Sted af Personer, der kan formodes at falde Fattigvæsnet til Byrde. Ingen i Sognet vil leje dem Hus længere end et à to Aar. Tjenestefolk kan kun faa Plads i samme Sogn for et Tidsrum af under 3 Aar. Det siges saaledes, at Forpagterne paa de adelige Godser ofte i deres Forpagtningskontrakt maa forpligte sig til ikke at have deres Tyende længere end højst 2½ Aar.¹⁸⁾ I Novbr. 1819 havde Overretten paa Gottorp rettet Forespørgsel til de underordnede Myndigheder om mulige Midler mod denne »indirekte Fordrivelse«. I en af Birkefoged Rohde, Løgumkloster, under 21/12. 1819 afgiven Betænkning siges det, at Fattigforstandere og Beboere anser det for »en Ære og Pligt« at bistaa hinanden i Bestræbelserne for at faa de fattige gjort forsørgelsesberettigede i andre Sogne. Det hænder ogsaa, at man, naar man kan faa en

¹⁷⁾ Harald Jørgensen: Studier over det off. Fattigv.'s hist Udvikl. i Danmark i d. 19. Aarh. S. 44 f.

¹⁸⁾ Schr. der pat. G. I B 162 f og Prov. 1818 S. 182 f.

fattig Kvinde bortgiftet til et andet Sogn, tildeler hende en Medgift.¹⁰⁾

Vi har foran set, at Beboerne i Rabsted i Aaret 1785 havde sluttet en Overenskomst om ikke at udleje deres Huse til fremmede Folk. Overenskomsten er underskrevet af alle Sognets Beboere, og den er godkendt af Kirkevisitatoriet i Tønder. Fra 1812 foreligger der en ny Overenskomst af samme Indhold som den tidligere. Ogsaa den er egenhændig underskrevet af Sognets Beboere, men den blev naturligvis ikke indsendt til Godkendelse af Amtet. Det var heller ikke Tilfældet med en Overenskomst, som 10 Aar senere blev oprettet af 46 Beboere fra Byerne Fogderup, Korup, Knivsig og Hejsel i den nordvestlige Del af Sagnet. Den stammer fra en for Bønderne trang Tid, den store Landbrugskrises Dage. Derom faar vi da ogsaa noget at vide i Indledningen til Overenskomsten. Heri hedder det: »Byrderne, som vi forhen og i de for Landmanden mere gunstige Tider kunde bære med Lethed, bliver det Tid efter anden mere trykkende og næsten utaaelig« at bære. De »fattiges Tal, som kan gjøre Tiltale til Fattiggassen, tager daglig til. I de nær hosliggende Sogne lejer man ingen Hus til nogen fremmed, ja tillader ikke engang Tjenestefolk at blive uafbrudt i deres Sogn, paa det at de ikke skal blive sognepligtige. Her i Sagnet forlejer Husejerne deres Lejevaaninger til enhver uden Forskjel; de fattige tager andre og selv fremmede fattige til sig i deres Vaaninger; Tjenestefolk, som søge Tjeneste her for at forhverve sig Sognerettighed, antages gjerne af mangan Husvært; kort, de, som for deres Udyders Skyld frygtes og skyes i andre Sogne, de søge herhen og finde her uden Vanskelighed et Opholdssted og blive en Pest og Byrde for vores Sogn, som Tid efter anden vil blive utaaelig. Derfor maa vi søge i Tide at forebygge denne Uorden, og forpligter vi os i denne (Overenskomst)... paa det helligste ved vor egen Haands Underskrift til det følgende:

1) Ingen Husejer forlejer fra i Dag af sit Hus eller Lejevaaning til nogen, som ikke er sognepligtig. 2) Naar han forlejer et Hus eller Rum, gjør han det til udtrykkelig Betingelse, at Lejeren ikke uden hans Tilladelse maa tage andre til sig ind for at huse dem. 3) Handler en Husejer eller Lejer herimod, og vil han ikke rette sig efter denne saa gavnlige Regel, saa anses han

¹⁰⁾ C. V 2 Nr. 203.

af hele Sognet som et Menneske, der siger sig løs fra al Samfund med de øvrige, og som en, der vil gaa sin egen Vej, og i saa Fald forpligter sig 4) de øvrige Sogns Medlemmer at omgaa ham, som han fortjener det, ikke staa Fadder til hans Børn, ikke ved Ligbegængelse at følge med eller bære hans Lig, ikke for eller uden Betaling at kjøre nogen Kjørsel for ham, ej heller tage ved Lejlighed ham eller noget af det, som er hans, med sig paa deres Vogn, kort vi vil intet mere have med ham at gjøre. 5) Hvad Tjenestefolkene angaar, da forpligter enhver Husbonde sig til ikke at beholde en fremmed Tjenestekarl eller Pige, som ikke allerede er sognepligtig, fulde 3 Aar i sit Brød, i Besynderlighed og fremfor alting maa han erindres derom af Sogneforstanderne. Og skulde han nøje [nødig] ville skille sig fra en saadan Karl eller Pige, da lover han at ville bortfjerne dem en kort Tid fra Sognet, inden deres Ophold har varet fulde 3 Aar, saa at de paa ingen Maade kunde blive sognepligtige. Til Vitterlighed har vi egenhændig underskrevet dette. Fauderup den 27. December 1822^a. Underskrifterne. — Naturligvis er heller ikke denne Overenskomst godkendt af Myndighederne. Det har sikkert ikke fundet Sted efter 1808. Men der omtales ogsaa i den følgende Tid jævnlig Overenskomster, som Beboerne i et Sogn eller en By har truffet. Undertiden har det vel ogsaa kun været mundtlige Aftaler.

Det var et svagt Punkt i Loven af 1808, at Tiden til Erhvervelse af Hjemstedsret var sat ned fra 6 til 3 Aar. Herover klages der jævnlig i den følgende Tid. Det havde medført en hyppigere Flytten fra Sted til Sted, hvad der havde Forarmelse til Følge. Den stadige Flytten var ikke blot forbunden med Udgifter, men den svækkede Lysten til ret at tage fat. Hvem gad anstrænge sig, naar man snart skulde bryde op for at søge Hjem og Arbejde andensteds.²⁰⁾ I den førnævnte Forespørgsel fra Overretten ønskedes der ogsaa Svar paa det Spørgsmaal, om ikke en Forhøjelse af Fristen til Opnaaelse af Forsørgelsesret vilde være heldig. Birkefoged Rhode foreslog, at den sattes op til 6 el. 12 Aar. Og lignende Forslag fremkommer ogsaa efter den Tid. Endelig udstedtes der under 7. Decbr. 1829 et Kancellipatent, der forhøjer Terminen for Erhvervelse af Forsørgelses-

²⁰⁾ Prov. 1829 p. 294.

ret til 15 Aar. En saa stor Forhøjelse var næppe ventet, men den blev modtaget med almindelig Tilfredshed. Den mangeaarige Udgiver af Provinzialberichte, Præsten G. P. Petersen, taler i højstemte Toner om den »skønne, herlige Julegave, som den gode Landsfader« har skænket »mange stakkels Børn, hvis fattige Forældre sad med Sorg i Sind og sænket Hoved i deres snævre Hytte og vidste ikke, hvor de ved næste Flyttedag skulde vandre hen.« Nu er »Gud ske Lov, den gyselige Menneskejagt endt, der særlig har fundet Sted paa de adelige Godser«. Patentet af 23/12. 1808 har gjort mange Mennesker fattige, har ført dem ud i Fortvivelse, ja ind paa Forbryderbanen. Nu kan nygifte Folk leve uden Frygt for Fordrivelse, til deres ældste Barn er konfirmeret; og naar Manden har tjent trofast gennem 15 Aar i samme Kommune, »været from og flittig«, har han gode Udsigter for Fremtiden.²¹⁾

Det Lyssyn, der her kommer til Orde, blev dog ikke stadfæstet af Virkeligheden. I de slesvigske Stændermøder i 1836 og flg. Aar førtes der vidtløftige Forhandlinger vedrørende en Nyordning af Fattigvæsnet. Naturligvis kom ogsaa Spørgsmaalet om Erhvervelse af Forsørgelsesret her under Debat. Lejlighedsvis bliver det udtalt, at »Fattiglovgivningens Hovedopgave« gaar ud paa at hindre »Fordrivelse af Smaakaarsfolk«. Selv om det maa indrømmes, at der siden Udstedelsen af Patentet i 1829 er sket en Formindskelse af disse Fordrivelser, er de ingenlunde hørt op. Hertug Christian August af Augustenborg stillede Forslag om, at Forsørgelsesretten skulde være knyttet til Fødestedet — en Tanke, der ofte tidligere havde været fremme. Man indrømmede, at derved vilde mangen Strid mellem Kommunerne undgaas, og de ofte vidtløftige og vanskelige Undersøgelser om den trængendes Hjemsted spares. Men Hertugens Forslag blev dog forkastet. Man valgte at blive staaende ved de i 1829 fastsatte 15 Aar.²²⁾

Et Resultat af de i Stændermøderne førte Forhandlinger blev, at der under 29. Dec. 1841 udstedtes en ny Fattiglov for Hertugdømmerne. Mange af denne Lovs Bestemmelser var dog Gentagelser af tidligere udstedte Paabud. Det var saaledes Tilfældet med det i 1808 udstedte Forbud mod at bortvise frem-

²¹⁾ Prov. 1829 p. 448 f.

²²⁾ Sl. St. 1840 p. 409 f. og 441 f.

mede fattige, som formentlig kunde falde til Byrde. Men hverken den ny Lov eller de forud for dennes Udstedelse førte offentlige Forhandlinger kunde slaa Bom for den ene Kommunes Forsøg paa at vælte Forsørgelsesbyrden over paa en anden. I et Cirkulære, der udstedtes 28. Marts 1843, klager Regeringen over, at der endnu adskillige Steder paa Landet — i Strid med §§ 67 og 68 i Loven af 29. Dec. 1841 og tidligere Lovbestemmelser — finder indirekte Fordrivelse Sted af fremmede fattige, og at der af disse forlanges Bevis for, at de har Forsørgelsesret andensteds. Det paalægges nu alle, der har med Styrelsen af Fattigvæsnet at gøre, nøje at vaage over, at slige lovstridige Handlinger ikke mere finder Sted. — Men heller ikke dette Cirkulære gjorde Ende paa de indirekte Fordrivelser. I 1844 er der en Mand fra et af Sognene ved Haderslev Fjord, der henvender sig til Amtet om »Raad og Hjælp«. Han stammede fra Østerlandet, men var for en 15—16 Aar siden kommen i Tjeneste derovre paa Østkysten. Her var han bleven gift, og her havde han gennem mange Aar arbejdet hos den samme Mand. Dog havde han tillige med sin Familie opholdt sig $\frac{1}{2}$ Aar paa en Gaard, som hans Husbond ejede i et Nabosogn. Derved vilde Husbonden forebygge, at han blev sognepligtig. Nu er der imidlertid sket det, at ingen mere vil leje ham Hus. Han vil nødig flytte bort fra Sognet, Folk der har været gode imod ham, og det at komme til Østerlandet, hvor han er forsørgelsesberettiget, staar for ham som »en Modbydelighed«. Amtet kom ham da ogsaa til Hjælp. Under 20. Jan. 1844 paalægges det Fattigkommissionen — i Henhold til Cirkulæret af 28. Marts forrige Aar — at drage Omsorg for, at der, saa længe han ikke har begæret Fattighjælp, ikke lægges ham nogen Hindring i Vejen for hans fremtidige Ophold i Sognet. Skulde det ske, bedes det meddelt til Amtet, »for at vedkommende derfor kan drages til Ansvar.«²³⁾ Dette blev ikke den sidste Klage, der indsendtes til Amtet fra Folk, der truedes med Fordrivelse. Fra et af de nordligste Sogne i Amtet foreligger der saaledes i 1853 flere Klager over Forsøg paa indirekte Fordrivelse.²⁴⁾

Det er som bekendt ingen let Sag at komme gamle Vaner til Livs. Denne Fordrivelse — direkte eller indirekte — var en

²³⁾ H. A. F. 1844.

²⁴⁾ Haderslev Amtsark. 1853—63. Visitationssager Nr. 15.

gammel Vane. I Byvedtægter fra Tiden længe før 1736 støder vi ofte paa Bestemmelser, der skal værne Bylaget mod økonomisk svage Tilflyttere. Man ønsker ikke at have saadanne Personer for nær ind paa Livet.²⁶⁾

Der er ned gennem Tiderne fældet haarde Domme over det Fattigkollegium eller det Sogneraad, der søgte at holde uønskede Personer borte fra Sognet. Det maa indrømmes, at der her er vist megen Haardhed mod de Stakler, der efter kortere eller længere Tids Ophold maatte bryde op for at finde et nyt Sted, hvor de kunde være en kort Tid. Men det maa tillige indrømmes, at det ikke var noget let Hverv, der var overdraget til Fattigbestyrelsens Medlemmer. Det var jo deres Pligt at varetage Sognets økonomiske Interesser. Og fra Beboernes Side blev der ofte bebrejdet dem, at de ikke var tilstrækkelig pligt-opfyldende med Hensyn til Bortvisning af Folk, der ikke var sognepligtige. Endelig maa det huskes, at det kunde medføre et Sogns økonomiske Ruin, om der kom altfor mange fattige Tilflyttere til Sognet. Det gælder navnlig de Sogne, hvor der var godt Arbejde en kort Tid af Aaret — saaledes Marskegnene. Fra disse Egne bliver der ofte gjort gældende, at det vilde medføre Kommunernes Ruin, hvis man ikke havde Ret til at fordrive uønskede Tilflyttere.²⁶⁾

I Frankrig blev der efter Revolutionen i 1789 nedsat en Kommission, der skulde drøfte Nyordningen af Landets Fattigvæsen. Kommissionen hævder i sin Betænkning, at Forsørgelsen af de fattige bør overtages af Staten, da Kommunalhjælp uvægerlig vil medføre hidsig Kamp mellem Kommunerne, der vil søge at skubbe egne fattige over paa andre.²⁷⁾ Lignende Tanker møder os i de Drøftelser vedrørende Fattigvæsnets Ordning, der fandt Sted omkring 1800tallet i Hertugdømmerne. Ogsaa her fremkom der Forslag om, at ikke det enkelte Sogn, men Staten skulde overtage Forsørgelsen af de fattige. Derved vilde al Strid om de fattiges Forsørgelsessted undgaaes.²⁸⁾ Foreløbig blev det dog ikke til noget med Gennemførelsen af dette Princip — hverken i Frankrig eller herhjemme.

²⁶⁾ Zeitschrift 7 B. 153 f., *Nerong*, Anf. Skr. 13.

²⁶⁾ A. XVIII Nr. 705.

²⁷⁾ Har. Jørgensens Studier over det off. Fattigvæsnens hist. Udvikl. S. 23.

²⁸⁾ A. XVIII 704 (K.).

Spørgsmaalet om fremmede fattiges Forsørgelse gav ikke blot Anledning til Strid mellem Beboerne indenfor samme Sogn og mellem Sognene indbyrdes, det forvoldte ogsaa jævnlig Strid mellem de forskellige Dele af Riget, navnlig mellem Nørre- og Sønderjylland. Hertil bidrog vel nok i nogen Grad den Omstændighed, at Tiden til Erhvervelse af Hjemstedsret for det meste var forskellig i Kongeriget og i Hertugdømmerne. Det var kun i Tiden fra 1808 til 1829, at Terminen var den samme, nemlig 3 Aar. Efter at den ny Fattiglov for Hertugdømmerne var udstedt 1841, nærede Regeringen Planer om at faa indført mere ensartede Regler vedrørende Fattigvæsnets Ordning i Rigets forskellige Dele.²⁰⁾ Sagen blev forhandlet i begge de kongerigske Stænderforsamlinger. Til Stænderne i Viborg var der fra Beboerne i Ringkøbing Amt indsendt et Andragende om, at der maatte tilvejebringes større Lighed mellem den for Kongeriget og for Hertugdømmerne gældende Termin for Erhvervelse af Forsørgelsesret. Der klages i Andragendet over, at Bestemmelsen om de 15 Aars Ophold i et Fattigdistrikt medfører store Tab for vestjyske Fattigkommuner. Under Sagens Forhandling i Stændersalen udtalte den kendte Politiker Ole Kirk, der var Deputeret for Ringkøbing Amt, bl. a.: »Fra Vestjylland drager . . . aarlig et stort Antal Tyende til Hertugdømmet Slesvig for at tage Tjeneste; de anvender der deres bedste Aar, og naar den svage Alder kommer, eller Vanheld tilstøder, falde de almindeligen Fødeegnens Fattigkommuner til Byrde. Mange drage didhen i en meget ung Alder og ere da, som blottede for Tilsyn, udsatte for ved Krogang og paa anden Maade at henfalde til Udsvævelser. I det hele taget opfyldes det her paa Egnen sædvanlige Ord: at ikke mange blive rige ved at tjene i Holsten, thi den højere Løn, som her kan gives, medgaar som oftest paa andre Maader«. Der indgaas »utidige Ægteskaber«, og kun faa tjener 15 Aar i Rad i samme Fattigdistrikt. Ganske vist havde en Plakæt af 9/1. 1830 fastsat, at Folk, der fra Hertugdømmerne flyttede til en kongerigsk Kommune, skulde opholde sig der i 15 Aar, inden de opnaaede Forsørgelsesret. Men denne Bestemmelse spiller ingen Rolle, thi »fra Hertugdømmerne drager faa eller ingen Tyende til Jylland«, hvad der medfører »en ubillig

²⁰⁾ Har. Jørgensen: Studier 74 f.

Fordel for Hertugdømmerne«. Ved en Plakat af 6/11. 1839 var Terminen for Erhvervelse af Forsørgelsesret i Kongeriget sat til 5 Aar. Kirk foreslaar den samme Termin for Hertugdømmerne. Desuden foreslaar han, at de Tjenestefolk, der drager sønder ud, forinden deres Afrejse skal deponere en Sum paa 25 Rdl. hos Sogneforstanderskabet i det Sogn, hvori de er forsørgelsesberettigede.³⁰⁾

Det fra Ringkøbing Amt indsendte Andragende førte dog til Trods for Ole Kirks kraftige anbefaling ikke til noget Resultat. Det gjorde derimod en Petition, som i 1843 sendtes til Stænderne i Viborg fra »Døstrup m. fl. Sogne« i Lø og Møgeltønder Herreder. I denne Petition, der sikkert nok havde Provst Koch i Døstrup til Ophavsmand, andrages der — ligesom i den vestjyske Petition — om, at der for hele Riget maa fastsættes samme Termin for Erhvervelse af Hjemstedsret. Indtil det kunde iværksættes, ønskede man, at 15 Aars Terminen maatte gælde ogsaa for de sydlige Enklavers Vedkommende. Man forstaaer nok, at disse Enklavesogne kunde føle sig brøstholdne ved, at der hos dem krævedes kun 5 Aar, i Nabosognene derimod hele 15 Aar til Erhvervelse af Hjemstedsret. Flere Gange, saaledes i 1833 og 38, havde man udtalt Ønsker om at blive ligestillet med de slesvigske Sogne.³¹⁾

Langt tilbage i Tiden forekommer der Strid mellem sønder- og nørrejyske Myndigheder vedrørende fattiges Forsørgelsessted. 1770 bliver der i Flensborg Amt anholdt 3 Tiggere — en Moder med sine 2 voksne Døtre — af hvilke den ene har et lille Barn med sig. Af Amtet sendes de nu til deres formentlige Hjemsted, Øse Sogn i Ribe Amt. Efter at det ved »nøjeste Undersøgning« har vist sig, at de er Øse Sogn »aldeles uvedkommende«, sendes de af Ribe Amt tilbage til »det Sted i Holsten, hvorfra de sidst er komne«, nemlig til Flensborg. Det var dog kun Bedstemoderen og det lille Barn, der naaede saa vidt. De unge Kvinder var, inden de naaede til Grænsen mellem Nørre- og Sønderjylland, »selv bortgaaet«. I Kolding havde Amtsfuldmægtigen — i Amtmand Bülow's Fraværelse — udtalt, at den gamle Kone ikke nogensinde »haver haft sit Opholdssted her i Jylland«, for hun »taler holstensk Dansk«. I Flensborg søgte man at faa Barnet

³⁰⁾ Viborg Stændertid. 1842. S. 681 og 835.

³¹⁾ Landsark. i Viborg, Ribe Amts Ark., forsk. Sager, Pakke 4.

anerkendt som forsørgelsesberettiget i Haderslev Amt, hvor Moderen formentlig var bleven besvangret. Men Overretten paa Gottorp træffer den Bestemmelse, at Barnet skal forsørges i Flensborg Amt, hvor det er født. Det ses ikke, hvor Bedstemoderen blev af. Antagelig er ogsaa hun forblevet i Flensborg Amt.³²⁾

1777 sender Amtmand Klingenberg i Haderslev en syg Tigger, der stammede fra Baroniet Vilhelmsborg i Aarhus Amt, til hans Hjemsted. Foreløbig sendes han til Kolding, efter at han forinden er udstyret med 6 Sk. l. i Tærepenge. Det paabydes, at »Vognen skal være godt fyldt med Halm, da han har den ordinære Koldfeber.« Overbringeren, Bonden Niels Mikkelsen fra Aastrup, kommer lykkelig og vel til Kolding med den syge Tigger, men Dagen efter vender han tilbage med Manden, da Amtsforvalter From i Kolding er af den Mening, at han er forsørgelsesberettiget i Haderslev Amt. Nu hengaar der nogle Uger. Saa sendes Manden paany til Kolding — og for 2. Gang sendes han tilbage til Haderslev. Amtsforvalteren udtaler, at »Haderslev Amt oftere har villet paabebyrde Colding Amt med Befordring af slige Personer, der med Rette hører hjemme i Holsten«. Nu henvender Amtmand Klingenberg sig til Overretten, der resolverer, at Manden skal forsørges i Haderslev Amt, hvis han ikke kan forsørge sig selv.³³⁾

Under 11. Decbr. 1784 skriver Stiftamtmand C. Urne i Ribe saaledes til Amtet i Haderslev: Det hænder, at der fra Haderslev Amt »er bleven ved Befordring her til Byen indbragt 1, 2 eller flere fattige paa en Gang, og nogle iblandt saa svage og skrøbelige, at de aldrig i slig en Tilstand fra Sted til andet burde føres Dertil kommer, at med slige Personer mestendels ikke er fulgt andet end et løs Bevis om Befordringens Anvisning fra vedkommende Betjente, hvoraf man følgelig ikke kan se, hvorfra Personerne egentlig ere, og lige saa lidt, om de videre ind i Amtet« skal befordres. »Jeg har altsaa set mig anlediget ved deslige Lejligheder at tilbagevise saadanne uden lovlig Pas og Bevis hidbragte Personer. Men da Landmanden i Særdeleshed betynges ved disse Transporter var det at ønske, at det kgl. Amtshus vilde opdrage vedkommende Betjenter en nær-

³²⁾ H. A. F. 1771.

³³⁾ H. A. F. 1777.

mere og anordningsmæssigere Forholdsmaade.« Han klager tillige over, at Køresvendene undertiden »uformærket har bortbegivet sig«, saa snart de har faaet dem, de har kørt med, af Vognen, inden en anden Vogn er mødt frem til Afløsning.³⁴⁾

Ogsaa fra anden Side hører vi om uforsvarlig Transport af syge fattige saa vel som om, at Køresvendene er for hurtige i Vendingen ved Afleveringen af dem. I en Forordn. af 21/1. 1760 hedder det, at fattige, »som har været meget syge og elendige«, transporteres — tvertimod Aanden i Fattiglovens § 11 — fra den ene Jurisdiktion til den anden, ja »efterlades endog ved Nat-tetid paa Landeveje eller i Værtshuse i en helt hjælpeløs Tilstand.« For at forebygge en »saa umenneskelig Fremfærd« paa-bydes det, at »de fattige, som er syge og svagelige«, skal forblive paa det Sted, indtil de er helbredede, og forsørges og plejes af Opholdskommunens Fattigkasse mod senere Godtgørelse fra Hjemstedskommunen. Overtrædelse af Forordningen trues med haard Straf. — En Vinterdag faa Aar før kom der en nørrejysk Kvinde »krybende paa alle Fire« til Bedsted Kro. »Under megen Skrigen og Hysten« bad hun Kromanden om »Hjælp, Forbarmelse og Natteleje«, hvad hun da ogsaa fik. Et Par Dage efter dør hun. Den foregaaende Sommer havde hun haft Arbejde med at skære Korn ude i Ejdersted. Her var hun blevet syg. Da der var gaaet 15 Uger efter Sygdommens Begyndelse, bryder hun op og vil gaa til sin Hjemegn. Hun bliver dog snart syg paa ny, og nu maa hun køres. Fra Rabsted bliver hun af Fattigfogden og en Mand mere kørt til Bedsted. De havde Ordre til at aflevere hende hos Kromanden, men de naar kun til Udkanten af Byen med hende. Her sætter de hende af ved et Dige — antagelig fordi de ikke kunde køre længere paa Grund af en »forfærdelig Sne«. Inden de kører hjem til Rabsted, gaar Fattigfogden dog ind til Kroen og melder den syges Ankomst.³⁵⁾ Lidt Forbindelse har der maa-ske nok været mellem Oprinnet i Bedsted og Forordningen af 1760. At det har knebet med at faa denne overholdt, fremgaar af, at den senere flere Gange bliver gentaget og skærpet. Det samme fremgaar da ogsaa af Stiftamtmand Urnes Skrivelse. — Her kan ogsaa nævnes et Optrin, som i Novbr. 1774 fandt Sted i Byen Røl-lum i Ensted Sogn. Hertil kom der 2 Mænd kørende med en døds-

³⁴⁾ Smst. 1784.

³⁵⁾ H. A. F.

syg Kvinde og hendes to smaa Børn. De anbringer Moderen og Børnene paa Byhyrdens Mødding og forsvandt saa uden videre — »som Folk, der havde begaaet en ond Gærning og frygtede for at blive attraperet«. Da der kom Folk til, havde Moderen allerede mistet Mælet, saa hverken hun eller de smaa Børn kunde fortælle, hvorfra de kom, eller hvor hen de skulde. Moderen blev baaret ind i Hyrdens Hus, og der døde hun kort Tid efter. Hun var ikke forsørgelsesberettiget i Ensted Sogn, men Fattigkollegiet maatte jo foreløbig sørge for hendes Begravelse og for Børnenes Underhold. Man eftersøgte saa hendes Hjemsted, men der forlyder intet om, at man fandt det.³⁰⁾

Der forekom naturligvis ogsaa Stridigheder mellem Fattigbestyrelser i Sogne syd og nord for Kongeaaen. Det skete vistnok særlig efter 1829, da Tiden for Erhvervelse af Hjemstedsret var sat op til 15 Aar. Et Par Eksempler fra den Tid skal nævnes. Fra 1843 hører vi om en Strid mellem to Sogne, af hvilke det ene laa lidt nord, det andet lidt syd for Kongeaaen. Striden drejede sig om Forsørgelsespligten for en Mand, der stammede fra det nordre Sogn, og som i 14 Aar havde boet i det søndre Sogn. Vedkommende klager til Amtet i Haderslev over, at man vil fordrive ham og hans Familie. Beboerne har sluttet Kontrakt om, at den, der lejer Hus til udensogns Folk, skal betale 20 Rdl. til Fattigvæsnet. Klagen sendes til Fattigkollegiet, der udtaler, at Mandens Paastand er »skamløs og løgnagtig Opdigt«... »saa vidt det er Fattigkommissionen bekjendt.« Derimod beskylder man hans Forsørgelseskommune for, at Sogneforstanderskabet der har ydet ham et »Laan« paa 6 Rdl., som han skulde tilbagebetale, naar han om et Aars Tid havde vundet Forsørgelsesret i Opholdskommunen. — Amtets Svar foreligger kun i Udkast. Det ser ud til, at Fattigkommissionen fik Tilhold om at lade Klageren bo i Fred, »saa længe han ikke har nydt Understøttelse som Almisselem«, hvorimod man »paa sædvanlig Maade« kan gøre mulige Fordringer gældende overfor Forsørgelseskommunen.

Ved Kongeaaens Udløb i Havet ligger Vilslev Sogn. Aaen skiller Sognet i 2 omtr. lige store Dele. Den Del, der ligger nord for Aaen, var naturligvis helt kongerigsk. Derimod var den Del, der ligger syd for Aaen, »blandet«. Hovedparten var vel

³⁰⁾ Kirkekalender for Slesv. Stift 1864 S. 137 f. og Fattigv. Sager i Ensted Præsteark.

slesvigsk, men et Par Steder var der kongerigsk Ejendom. I den vestlige Del af Jedsted laa der tidligere en Kro, Vilslev eller Jedsted Spang, til hvilken der hørte baade slesvigsk og kongerigsk Jord. I Aaret 1847 førtes der Strid mellem Fattigkollegiet i Jedsted og Sogneforstanderskabet i Vilslev. I Jedsted styredes Fattigvæsnet efter slesvigsk Ret, mens det omvendte var Tilfældet i Vilslev. Striden drejede sig om Forsørgelsen af en Mand, der var født i Jedsted Spang. Fattigkollegiet der holdt paa, at han var forsørgelsesberettiget i Vilslev. Man nægtede ikke, at Kroens Skænkestue var opført paa Haderslevhusisk Grund, men »Sovekammeret, som ligger lige udenfor bemeldte Stue«, staar paa kongerigsk Grund. Paa Forslag af Sognepræsten, der var Formand i bægge Fattigbestyrelser, indankes Sagen for Amtmændene i Ribe og i Haderslev. Den af Stiftamtmanden i Ribe afgivne Kendelse gik Jedsted imod. Og det samme har sikkert været Tilfældet for Haderslev Amts Vedkommende.^{37 a)}

I Tiden omkring 1840 drog 2 unge Mænd fra Thy sønder ud for der at vinde Lykken. Den blev dog for bæggens Vedkommende noget tynd. Den ene af dem tjener først forskellige Steder, kommer saa til et af Enklavesognene i Tønderegnet. Her fæster han Bo og bliver efterhaanden Fader til 5 Børn. Da han har været der i 13 Aar, maa han bede Fattigvæsnet om Understøttelse. Der tilstaas ham 4 Skp. Rug. Men disse faa Skæpper Korn medførte en stor Omvæltning i Familiens Liv. Sogneforstanderskabet kræver Betalingen for Rugen refunderet fra Mandens Forsørgelseskommune oppe i Thy. Her strider man en Tid imod, men tilsidst maa man bide i det sure Æble og anerkende Familien som forsørgelsesberettiget der i Sognet. Den paagældende Mands Broder havde fæstet Bo i et af de nord-slesvigske Sogne. Her dør han, efterladende Hustru og 4 Børn i saa trange Kaar, at hun maa bede Mandens Forsørgelseskommune om Hjælp. Hun vilde nøjes med 30 Rdl. ærlig, hvis hun maatte faa Lov at blive i sit Hjemsogn. Det var man gaaet med til. Og nu tilbød man aarlig at betale 40 Rdl. til Broderens Opholdskommune, hvis han og hans Familie fortsat maatte blive boende der. Hvis Tilbudet ikke blev modtaget, ønskedes Fami-

^{37 a)} H. A. F.

lien hjemsendt. Det sidste skete.³⁷⁾ Nogen Lystrejse er det næppe bleven for nogen af dem, det skulde da være for Børnene. For Forældrene har Rejsen vel snarest staaet som en »Modbydelighed«. Vi faar ikke noget at vide om, hvor lang Tid Rejsen tog. En halv Snes Dage har den vel nok varet. Til Sammenligning kan nævnes, at Transporten af en forhenværende Tugthusfange fra Viborg til Gram i 1825 tog 10 Dage.³⁸⁾ 1786 hører vi om en 9 Aar gl. Dreng fra Haderslev, der forlod sit Hjem og drog om som Tigger et halvt Aars Tid. Han blev optaget i Byen Weslingburen i Nordre Ditmarsken og derfra sendt hjem. Turen tog 15 Dage. De 4 sidste Stationer før Haderslev var Tønder, Bedsted, Vellerup, Over Jerstal. I de 2 foran nævnte Tilfælde skete Transporten pr. Vogn, mens Drengen vistnok har maattet gøre Turen til Fods. Vi hører nemlig, at han blev »ført«, vel nok for det meste af Fattigfogden.³⁹⁾

³⁷⁾ Fattigv.sager fra Enklaverne 1850—64.

³⁸⁾ Fattigv.sager i Gram Godsark. Pakke II.

³⁹⁾ H. A. F.

VIII.

FORSØRGELSESMAADEN.

NAAR trængende meldte sig til Forsørgelse, skulde der jo først og fremmest skaffes Husly til dem. Lettest var det for Kommunen, om man kunde lade den paagældende gaa paa Omgang. Derved var der sørget baade for Kost og Husly. Men denne Forsørgelsesmaade lod sig, som vi tidligere har set, ikke altid praktisere. I Kongeriget skulde der efter Loven¹⁾, der iøvrigt hviler paa ældre Bestemmelser, være et »Fattigfolks Hus« i hvert Sogn. Nogen saadan Bestemmelse findes vistnok ikke for Slesvigs Vedkommende. Men ogsaa her var der de fleste Steder et »Sognets Hus«, et Fattighus eller Armhus. Undertiden var der flere i samme Sogn. Her boede den fattige frit og nød som Regel Understøttelse fra Fattigkassen. Undertiden gik den, der boede i Fattighuset, om i Madning. Det hændte ogsaa, at der paa Omgang af Sognets Beboere bragtes Mad til Fattighuset. Omkring Midten af 30erne er der 2 Gaardmænd fra Byen Hedegaard i Hjortlund Sogn, der klager til Amtet over, at de er sat for højt i Skat. I 7 Aar har de én Gang hver Maaned skullet bringe en Mand i Fattighuset et Maaltid Mad. De ansøger nu om, at Afgiften nedsættes til det halve, saa det nævnte Maaltid Mad kun skal ydes hveranden Maaned. Amtet afslaar dog de to Mænds Klage.²⁾

Vi har foran hørt, at der 1728 i Døstrup Skole blev indrettet Plads til flere Fattiglemmer. Dette var ikke noget enestaaende. I Gram Sogn synes der i Tiden mellem 1811 og 1819 at have boet et Fattiglem i flere af Sognets Skoler.³⁾ I Tiden før Udskiftningen var Fattiglemmer jævnlig anbragt i Byhyrdens Hus.⁴⁾

Fra 1865 foreligger der en omstændelig Beskrivelse af Fattighusene i Kongeriget. Den er udgivet af Sundhedskollegiet og

¹⁾ Danske Lov 2—22—75.

²⁾ H. A. F. 1835.

³⁾ Fattigsager i Gram Godsark.

⁴⁾ Abt. 18, Nr. 46d. K.

hviler paa Fysikatsindberetninger fra de foregaaende Aar.⁵⁾ Det er — maalt med Nutidens Alen — ikke noget lyst Billede, denne Beskrivelse tegner for os af Fattighusene. De fleste af dem er elendige Rønner. Og til det tarvelige Ydre svarer et ligesaa tarveligt Indre. Synderlig Forskel paa Fattighusene syd og nord for Kongeaaen synes der ikke at have været.

I Efteraaret 1850 indgik der til Tønder Amt en Klage over de Kaar, hvorunder Beboerne i St. Emmerske Fattighus i Tønder Landsogn levede. Klagen stammede sikkert nok fra Husets Beboere — en Kvinde paa godt 70 Aar og en yngre Mand med en syg Hustru og deres 2 Børn. Det overdrages til Fysikus Dirchs i Tønder at undersøge Sagen. Da det er sket, paalægger han Fattigkollegiet at sørge for, at Huset bliver rensket og kalket, og at der kommer ny Halm i Sengene. Disse skal forsynes med ordentligt Sengetøj. Lagner er der ingen af, og Dynerne bestaar kun af Pjalter. Der skal tillige sørges for Brændsel, inden Vinteren kommer. Er Manglerne ikke afhjulpne i Løbet af 8 Dage, skal der udredes en Mulkt paa 50 Mk. Cour.⁶⁾

Fattighusene var ofte »overbefolkede«, saa flere Personer maatte nøjes med samme Værelse. Og Beboerne af samme Værelse hørte ikke altid til samme Familie eller samme Køn. I Aaret 1832 blev der opført et nyt Fattighus i Vonsild. Det gamle var, som Pastor Salling skriver, »saa ringe, at det er en Skam for Byen.« Da det ny Hus skal tages i Brug, havde Fattigkollegiet heri tiltænkt en Mand, der i 22 Aar havde boet i det gamle Fattighus, »et godt Værelse i Fællig med 2 andre Enkemænd«, af hvilke den ene »har god Familie i Byen«, og den anden er »en reputerlig Mand, der er kommen i Armod ved sin Søns Sindsforvirring«. Men den paagældende Mand erklærer, at han ikke vil bo sammen med de to Mænd. Da man saa tilbyder ham »et andet Rum i Fællig med gifte Folk«, afslaar han ogsaa dette Tilbud. Den genstridige Mand, der ofte havde voldt Fattigforstanderne Besvær, klager nu til Amtet. Han forlanger, at man skal betale Husleje for ham i et andet Hus. Amtet giver imidlertid Fattigkollegiet Lov til at handle med den vanskelige Mand »efter bedste Skjøn«. Den stærke Modstand mod at bo sammen med andre skyldes — efter Fattigkollegiets Mening —

⁵⁾ J. Bentsen: Om Fattighuse i Kongeriget Danm.

⁶⁾ Fattigsager i Tønder Amtsark. fra 1850, Nr. 1392.

Mandens Hang til »Speculationshandel«, som ikke taaler Vidner.⁷⁾

Iøvrigt forekommer der jævnlig Klage over, at Boligen er for indskrænket. Saaledes klager en Mand fra Arrild Fattighus i 1842 over, at han sammen med sin Hustru og 6 Børn er »inde-sluttet i et snævert Værelse«, hvad der formentlig er »skadeligt for et sygt Menneske«. Der tænkes herved paa Konen, der venter sin Nedkomst. — Et Par Aar senere klages der over, at to Familier maa bo i samme Værelse i Tirslund Fattighus.⁸⁾

Det er ikke til at undres over, at der af og til kunde ske Brud paa Husfreden, hvor saa mange skulde bo under samme Tag eller i samme Værelse. Den Omstændighed, at flere ofte var fælles om Køkken og Ildsted, bidrog heller ikke til Fremme af Freden.⁹⁾ Jævnlig lyder der da ogsaa Klage over Slagsmaal i Fattighusene. Fra Midten af 40erne hører vi om en 80-aarig Mand, der har forladt Fattighuset i Stepping. Han beder nu Amtet om Hjælp til at faa den ham tildelte Understøttelse forhøjet, saa han kan klare sig selv som andre fattige udenfor Fattighuset. »Paa Fattighuset kan jeg ikke være, thi jeg er for gammel til at slaas« — skriver han i sin Ansøgning. Helt fredeligt har Livet i Stepping Fattighus aabenbart ikke artet sig paa den Tid. Omtrent samtidig klages der over Slagsmaal og Drukken-skab, som finder Sted i Nabosognet Ødis' Fattighus.¹⁰⁾

Det var ikke blot Drik og Slagsmaal, der gik i Svang i Fattighusene. Det ses bl. a. af en Skrivelse, som Sognefoged og Fattigforstander P. C. Møller i Østerlindet i Sommeren 1842 sendte til Amtet i Haderslev. Heri skriver han saaledes: »Da der ofte klages over, at de permanent fattige, som ophober sig i Sognets Fattighus, fører et meget liderlig og utugtig Levnet, og desuden tillader fremmede og uvedkommende natlig Ophold i Fattighuset, hvorved Uordnen betydelig forøges ved Svir og Ryggeløshed«, beder han om, at Amtet naadig vil »befale disse ryggeløse Mennesker for Eftertiden at opføre sig mere ordentlig eller i modsat Tilfælde« tillade, at »disse saa vel som de fremmede, der har ulovlig Adgang i Fattighuset, bringes til det

⁷⁾ H. A. F. 1632.

⁸⁾ H. A. F. 1842 og 44.

⁹⁾ S. M. VIII 142 f.

¹⁰⁾ H. A. F. 1843 og 45.

kgl. Amtshus for at blive afstraffede i Amtets Fattighus«. Amtet svarer, at det er saavel Sognefogdens som Fattigbestyrelsens Pligt at sørge for, at »den fornødne Orden og Sædelighed vedligeholdes i Fattighuset«. ¹¹⁾ — Det var dog ikke blot i Østerlindet, det stod saa ilde til. Under Forhandlingerne i Stændersalen 1840 udtaler Provst Boysen, Slesvig, at Fattighusene »hyppig er en Planteskole for manglehaande Udyder og Laster«. ¹²⁾ 1834 havde Præsten Jørgen Hansen i Notmark paa Als fældet en lignende Dom over Fattighusene. ¹³⁾

At ogsaa Regeringen havde sin Opmærksomhed henvendt paa denne Sag, fremgaar af en til de lokale Myndigheder udsendt Skrivelse af 11. Aug. 1845. Heri paabydes det, at der aarlig til Ridefogden skal indsendes en Beretning om Fattigvæsnets Tilstand i Sognene. Bl. a. kræves der Meddelelse om, »hvorledes der ved de blot til Beboelse indrettede Fattighuse er sørget for en passende Husorden«. ¹⁴⁾ Det er maaske nok dette Paabud, der det følgende Aar bevæger Fattigkollegiet i Østerlindet til mod en aarlig Betaling af 24 Sk. Cour. at betro Stodderkongen det Hverv at være »Opsynsmand i Fattighuset«. ¹⁵⁾

Fattighusene stod ikke højt i Folks Omdømme. Man vilde nødig have dem altfor nær. Betegnende er i saa Henseende et lille Træk i Hvidding Sogn. Her var der 1778 en fattig Skrædder, som ingen vilde leje Hus til. Han klager saa til Amtet, der paa-lægger Sognet at skaffe ham Husly eller at bygge et Hus til ham. Det sidste er Sognemændene ogsaa villige til, men de kan ikke blive enige om, hvor Huset skal ligge. »Den ene By vil lige saa lidt have ham til næste Nabo som den anden.« Fattigforstan-derne anmoder da Amtet om at afgøre, hvilken af Sognets Byer der skal afgive Byggegrunden. ¹⁶⁾ De samme Vanskeligheder møder os jævnlig. — Heller ikke de fattige selv var glade ved at komme i for nær Forbindelse med Fattighuset. I Døstrup havde man 1794 »af Mangel paa tilstrækkelig Husning« ladet opføre et lille Fattighus lidt øst for Byen. Man havde givet Huset det til-lokkende Navn »Hjælp rede«. Men ingen vilde flytte ud i dette

¹¹⁾ H. A. F.

¹²⁾ Sl. St. 1840, S. 401.

¹³⁾ Kritik des Armenwesens, 46.

¹⁴⁾ Efter en Afskrift i Roager Sogns Fattigprot.

¹⁵⁾ Sognekronik i Præsteembedets Arkiv.

¹⁶⁾ H. A. F.

ny Hus. Det stod og forfaldt. 1809 maa Fattigvæsnet sælge Huset.¹⁷⁾ I Løjt blev Fattighuset jævnlig kaldt »Herregaarden«, og i S. Løgum blev det endog kaldt »Slottet«. Noget tillokkende har de to fine Navn næppe haft. Snarere er de vel Udtryk for den Ringeagt, der næredes overfor Fattighuset.

Det var naturligvis ikke alle Fattighuse, der ramtes af ovennævnte haarde Domme. Der var Huse, indenfor hvis Mure der herskede Orden og Hygge trods fattige ydre Kaar. Det Fattighus, der stod i Hjortlund Sogn lige syd for Kongeaaen, synes at have hørt til den gode Slags. Alt det ydre var tarveligt. I Stuen var der Lergulv, hvori der ved Slid var opstaaet dybe Revner. Bilæggerovnen bestod af en stor Malmgryde, som vendte Bunden i Vejret, og som med den ene Kant var muret ind i Væggen. Til Huset hørte der naturligvis en Bagerovn. Men den var saa godt gemt i Kaalgaardsdiget, at man knap lagde Mærke til den uden paa de Dage, den var taget i Brug. — Iøvrigt kan det tilføjes, at en Del af det, der er sagt om Fattighuset i Hjortlund, passede paa adskillige andre Hjem i Sognet. Lergulve var saaledes endnu paa den Tid — omkr. 1870 — ret almindelige baade i Huse og Gaarde. Ogsaa af Grydekakkelovne fandtes der en Del. I Hjortlund Sogn var der mindst to i Hjem uden for Fattighuset.¹⁸⁾ I Darum Sogn nord for Kongeaaen fandtes der endnu i 1888 enkelte saadanne Ovne.¹⁹⁾

Det var som Regel kun et Faatal af Sognets Fattiglemmer, der boede i Fattighuset. Der var Folk, som selv havde Hus, og endnu flere var Inderster eller Lejehusfolk. Ofte var de Kaar, hvorunder Indsidderen levede, mindst lige saa trange som de, der blev Fattighusets Beboere til Del. Vi har foran set, at fattige Lejehusfolk i Rabsted Sogn jævnlig optog fremmede Lejere i deres Vaaning. Under Forhandlingerne i den slesvigske Stændersal 1836 klages der ogsaa over, at flere hober sig sammen i een Stue, og der nævnes Eksempler paa, at flere Familier bor i det samme Værelse.²⁰⁾

Fra Aarene 1853—54 har vi en ret udførlig Beskrivelse af de Kaar, hvorunder Lejehusfolkene levede paa den Tid i Vilstrup

¹⁷⁾ Sognets Fattigprotokol.

¹⁸⁾ Fra Ribe Amt VIII 432.

¹⁹⁾ Feilberg: Jysk Ordbog I 495.

²⁰⁾ Sl. St. 1836 S. 107 f.

Sogn paa Haderslev Næs. Fattigforstanderskabet havde det førstnævnte Aar indsendt en Skrivelse til Amtet. Heri klages der bl. a. over, at Fattigskatten stadig stiger, skønt »det er notorisk, at Levnedsmidlerne ikke ere stegne i den Grad som Arbejds-lønnen«, og der »næppe findes nogen mere velgørende Menighed i Amtet eller nogen Gaardmandsklasse, der mere beredvillig kommer den trængende Klasse til Hjælp end i Vilstrup Sogn«. Aarsagen til den voksende Forarmelse maa søges i den Udvik-ling, der siden Udskiftningen er foregaaet i Sognet. Før var der »langt flere Ejendomme, hvoraf Familier kunde leve, end der er nu, idet hver enkelt Ejendom befandt sig i en selvstændig Ejers Hænder, som havde Jord nok til, selv paa de mindste af dem, at holde en Ko og nogle Faar Det ligger nu tydeligt nok i hele vor Landholovgivning, at Antallet af Grundejendomme ikke maatte formindskes, men derimod langt hellere for-meres. Men Administrationen har set igjennem Fingrene med, at Lovgivningen er omgaaet. Her har vi en meget væsentlig Grund til den stigende Fattigdom, idet Formuen, især Jorden, forenes og sammentrænges i enkelte Hænder, medens altfor mange Familier henvises til udelukkende at arbejde for andre«. En 16—18 selvstændige Ejendomme er derved forsvundne, og deres Jorder drives nu under andre Ejendomme. »De Huse, som saaledes er gjort jordløse, benyttes for Størstedelen til Leje-vaaninger, fornemmelig for Fattige«. I den Slags Huse er der for Tiden indrettet »32 Lejevaaninger, hvis Beboere efterhaanden og for det meste falder Fattigkassen til Byrde«. Man beder nu Amtet undersøge Sagen. Det er, siges der, »paa høje Tid for Admi-nistrationen at gribe ind og forsøge en Ordning af dette Forhold, thi vedvarer det længe i den Tilstand, vil Følgen ufejlbarlig blive, at der tilsidst ikke bliver andet tilbage end Godsejere og Betlere, idet hele den mellemliggende Klasse forsvinder«. Skri-velsen er vistnok ført i Pennen af Amtsforvalter Laurids Skau, der paa den Tid boede i Vilstrup Sogn, hvor han var »Kirke-værge« eller Medlem af Fattigforstanderskabet. Det er ogsaa ham, der senere — til Oplysning over for Amtet — sammen med Sognefoged J. J. Scherrebeck — affatter en Beskrivelse af en Del af de 32 Lejehuse og vel nok de sletteste. Her skal gengives et Uddrag af denne Beskrivelse.

Først omtales en Familie paa 3 Medlemmer. Manden har i henvend 2 Aar været sengeliggende. »De har kun 1 Værelse, der er 4 Alen langt og $4\frac{1}{2}$ Alen bredt«, og der er »næppe 3 Alen under Loftet«. Saa nævnes der en Familie paa 5 Medlemmer, der bor i et Værelse, som er 6 Alen langt og 5 Alen bredt. »Senge- ne (er) over hinanden, saa Børnene ligger som i en Krybbe tæt ved Loftet«. En anden Familie paa 5 Personer sover i 2 Alkove- senge. I den ene af disse er der »en Krybbe oppe under Loftet, hvori det ene Barn sover«. En Familie paa 7 Personer ligger i 2 Alkovesenge, 4 i den ene og 3 i den anden. Værelset er paa 42 Alen. En anden Familie paa 7 Medlemmer nøjes med 24 Alen. »Det synes aldeles utilstedeligt, at saa mange Menne- sker er sammenstuede i et saa lille Rum«. I en Familie med 3 Børn er Manden drikfældig og Konen syg. »Alt vidner om den sorteste Armod. Der er kun 1 Alkoveseng, hvori 4 Mennesker ligger i nogle faa Pjalter. Et Pigebarn paa 10—12 Aar har slet ingen Seng, men puttes om Natten ind i et Skab paa næppe $1\frac{1}{2}$ Alens Bredde Værelset har næppe været kalket i 10 Aar«. Endnu værre saa det ud hos en Enkemand med 4 Børn, af hvilke det ældste var c. 6 Aar. »Manden er kun i Huset om Nat- ten. I Sengene er Halmen saa godt som raaddent, og i Stedet for Sengeklæder findes nogle Pjalter. Værelset er 6×7 Alen. Paa Væggene er Kalken aldeles borte, og den højeste Grad af Urenlighed er tilstede Velanstændigheden forbyder nær- mere at betegne samme. Fattigforstanderen har tilbudt ham Hjælp, som han ikke vil modtage af Frygt for at blive ført til hans Hjemstedscommune Men da Fattiglovgivningen næp- pe hjemler Ret til at paatvinge den Trængende Hjælp uden efter foregaaende Undersøgelse, saa burde Physicus upaatvivlelig an- modes om at foretage en saadan.« — Det kan tilføjes, at Vin- duerne i de fleste Huse ikke var til at lukke op.

Efter Modtagelsen af denne Indberetning paalægger Amtet Fysikus P. A. Madvig, Haderslev, nærmere at undersøge For- holdene. Denne Undersøgelse fandt Sted 1. Maj 1854. Der var da forløbet 14 Dage, siden den af Fattigkommissionen foranstaltede Undersøgelse var foretaget. I Mellemtiden var der, siger Fysi- kus, med Hensyn til »Renlighed« sket en Forandring til det bedre. Derimod er der naturligvis ikke sket nogen Ændring i

Pladsforholdene. »Men om ogsaa Stuerne er nok saa smaa, saa have dog Beboerne, eller rettere Egnens Skik, fundet paa til visse Tider af Døgnet at gøre dem endnu mindre og mere skadelige ved Hjælp af de overalt forefundne Alkovesenge med Døre for«. Ved disse Bræddedøre »bliver et saadant Opholdssted for hele Natten absolut skadeligt«. Om den 11 Aar gl. Pige, der sov i et Skab, siges det, at hun maa tilbringe Natten siddende i en saa oprejst Stilling, at »Kroppen kommer til at danne en ret Vinkel mod Benene«. Desuden skildrer han Tilstanden i et Hjem, der ikke var omtalt i Fattigkommissionens Indberetning. Alt var her, siges der, »i daarlig Forfatning. Et lille Værelse, ikke 3 Alen til Loftet, indesluttede 5 Mennesker og tjente til Dagligstue, Sovekammer, Spisekammer og Kjøkken, idet Skorstenen og Ildstedet var anbragte inde i Stuen. En daarlig Seng med endnu daarligere Sengeklæder var saaledes stillet, at Fodenden stødte umiddelbart op til Bagerovnen. Vinduerne var raadne og ikke til at lukke op. Kort sagt: Hele Boligen var af den Beskaffenhed, at det maa anses for uforsvarligt af en Ejer at leje den ud til Mennesker«. Fysikus Madvig slutter sin Indberetning til Amtet med at anbefale, at Sundhedskommissionen faar stadigt Tilsyn med disse Lejehuse, at Krybbe-sengene²¹⁾ afskaffes, og at Ejerne faar Paalæg om at istandsætte de forsømte Lejligheder.²²⁾

Ogsaa fra andre Sogne lyder der Klage over de slette Lejehuse, hvori alt for mange Mennesker er stuvede sammen. Fattigkommissionen i Hjerndrup klager saaledes 1856 over de mange »Indsidderses Indsiddere«, som findes her. Der nævnes et enkelt Hus paa 3 Fag, som maa afgive Bolig til 2 Familier paa ialt 12—13 Personer.²³⁾ — Vi hører ogsaa om Folk, der slog sig ned i Huse, hvis Mure bestod af Sadder eller Tørv. I Hammelev Sogn boede saaledes i 40'erne en Familie i et Jordhus. Manden var vanfør og fik en Smule Hjælp af Fattigkassen. Men der var Fremdrift i baade ham og hans Hustru. Af en Gaardmand i Byen Jærnhyt forpagtede de et Stykke Land, der mest bestod af Hede, som de opdyrkede. Og her havde de opført en Jordhytte, som imidlertid brændte i 1845. Det gik saa her efter det gamle Ord, at en Ulykke sjælden kommer ene. Gaardman-

²¹⁾ Ogsaa fra Vestslesvig hører vi jævnlig om saadanne Krybbe-senge.

²²⁾ Haderslev Amtsark. Visitatorialsager 1753—1863 Pk. 15

²³⁾ smstedes.

den forlanger nu højere aarlig Leje af Jorden, skønt Lejeren paastaar, at det strider imod tidligere truffen Aftale. Fattigkommissionen søger at mægle mellem de stridende Parter. Den tilbyder Gaardmanden at sikre ham 7 Courantdaler i aarlig Leje, naar Lejeren faar Lov til fremdeles at dyrke Jorden og at opføre en ny Hytte paa den.²⁴⁾ Dette Forlig er vistnok kommen i Stand. I hvert Fald kunde de gamle i Nabosognet Skrydstrup fortælle om, at der længe efter den Tid fandtes en Jordhytte ude paa Jærnhyt Mark. De kunde ogsaa fortælle om Jordhytter i andre Sogne, saaledes i Bevtoft og Agerskov. I Tiden omkring 1870 havde en af dem været til Marked i Husum. Paa Turen dertil havde han i de mellemslesvigske Hedeegne set flere af den Slags Huse. — Det var iøvrigt ikke altid de fattigste eller dem, der fik Hjælp fra Sognet, der slog sig ned i en Jordhytte.²⁵⁾ Det hændte ogsaa, at unge Mennesker med Fremdrift i sig begyndte deres Nybyggerliv ude paa Heden i et Hus, der var muret op af Hedetørv og tækket med Lyng.^{26 a)}

Mange af de fattige kunde ikke nøjes med Husly og Føde, de trængte ogsaa til Pleje. Det gælder med Hensyn til syge og gamle, men ikke mindst de hjemløse Børn. I Patent af 23/12. 1808 var det bestemt, at et Tyende i Sygdomstilfælde skulde have Ophold hos Husbonden, indtil Tjenestetiden eller Opsigelsesfristen var udløbet.^{26 b)} Dog skulde den syge selv — eller Fattigvæsnet — afholde Udgiften til Læge og Medicin. Den paagældende maatte ikke flyttes, saa længe der var Fare forbunden med Flytningen.

I de gamle Fattigregnskaber støder vi jævnlig paa Kontrakter, som Fattigforstanderne har oprettet med dem, der tog de

²⁴⁾ H. A. F. 1845.

²⁵⁾ Fra Ribe Amt VII 587 f.

^{26 a)} Sidst i 50erne kom en vestjysk Karl og en østjysk Pige til at tjene sammen i en Gaard i Skrydstrup. De blev senere Mand og Hustru og sætte Bo paa en Hedelod, som de købte af deres Husbond. En væsentlig Indtægt havde de det første Aar ved Salg af Lyng til mere lyngfattige Egne. Huset, de fik rejst, havde ganske vist Stenmur, men det var tarveligt baade ude og inde. Gulvet bestod en Tid lang af den nøgne Jord; skulde det renses, strøg man det over med en Rive. Senere blev der Raad til Lergulv, og tilsidst kom der Bræddegulv i Stuerne. Det tarvelige Hus, de begyndte i, var da blevet en 3-længet solid Bondegaard, der endnu staar som et kønt Minde om to arbejdsomme Nybyggere. De er forlængst gaaet til Hvile inde paa Skrydstrup Kirkegaard, men Mindet om dem lever endnu.

^{26 b)} I Loven af 1841 fastsættes Husbondens Forpligtelse til 4 Uger.

fattige i Pleje. Flere af disse Kontrakter bærer Vidnesbyrd om virkelig Omsorg for de paagældende, men der findes ogsaa Vidnesbyrd om, at baade Voksne og Børn sættes i Pleje paa en mindre tiltalende Maade. I en Skrivelse af 10/9. 1793 fra Overkonsistoriet paa Gottorp til Visitatoriet for Haderslev Provsti siges der, at man har bragt i Erfaring, at Fattigforstanderne ved offentlig Licitation anbringer Plejebørnene hos de lavest bydende. Denne Fremgangsmaade finder man betænkelig. Børnene skal helst anbringes for en passende Betaling i gode Hjem. Der ønskes nu Indberetning om, hvordan man bærer sig ad paa de forskellige Steder. Muligvis kan der ogsaa gives Forslag om den bedste Fremgangsmaade.

Saadanne Indberetninger foreligger fra de fleste Sogne i Provstiet. Præsten for Oksenvad og Jels, Bøhme, skriver saaledes: »Intet fattigt Barn er i mine Menigheder bleven sat paa Licitation, men vi have talt med skikkelige Folk, som have paa Sognets Bekostning alimenteret det.«

Præsten i Aastrup skriver, at man vil undgaa, at Børnene »skal falde i de sletteste Hænder og derved blive slette Kristne og slette Borgere.« Fra de fleste Sogne lyder der Udtalelser i samme Retning. Men der er Undtagelser. Pastor Leth i Bjært maa tilstaa, at et Hittebarn, som for faa Aar siden blev fundet ved Binderup, blev bortliciteret til en Mand der i Byen — »under Fattigforstandernes Tilsyn.«

Pastor Ingwertzen i Øsby udtaler, at Sognet i »mange Aar har været tyngt af mange smaa Børn«, hvorfor Fattigforstanderen har søgt at anbringe dem til den laveste Pris. Man har dog altid set hen til, at Børnene kom til Folk. »om hvis Samvittighedsfuldhed man følte sig overbevist.«

I Starup og Grarup Sogne bortliciteredes der ikke Børn. Pastor Wetche skriver, at der for Tiden i Starup Sogn er en 10 Aar gammel Pige, som faar Klæderne af Fattigkassen, men Kosten faar hun ved at gaa paa Omgang hos Beboerne, 8 à 14 Dage paa hvert Sted; »derved befinder hun sig vel, ti ingen vil have den Skam, at hun i den Tid, hun er hos ham, skal savne den fornødne Underholdning, Skolegang eller Renlighed;« og Beboerne har derved den Fordel, »at de ikke behøver at udgive den bare Skilling, der for mangan een er vanskelig at opbringe til de absolut uundgaaelige Udgifter.«

I Nabosognet Vilstrup synes Omgangsbørn at have været endnu hyppigere. Pastor Windekilde skriver, at der i hans Tid ikke er bortliciteret fattige Børn, men man har »ladet dem gaa i fri Kost hos Bønderne.« De øvrige Udgifter til Barnet har Fattiggassen afholdt. Barnet holdes i flittig Skolegang. »Denne Maade har vi eragtet hidindtil at være den bedste. Det Forslag at overlade sligt et Barn til andres Forflegning for en passelig Betaling er godt nok, naar dertil kunde findes upartiske og redelige Folk, som oftest er vanskeligt.«^{27 a)}

Det var naturligvis ikke alene Visitorerne i Haderslev Provsti, der blev spurgt. Der skete ogsaa Henvendelse til de andre Visitorer. Af de herfra modtagne Svar fremgaar det, at der fandt Licitation Sted i nogle faa Sogne i Tønder Amt. Det ser ud til, at denne Fremgangsmaade var ukendt i Aabenraa Amt. Derimod var den almindelig i hele Sydslesvig. De fleste Visitorer anbefaler den af Overkonsistoriet foreslaaede Fremgangsmaade. Visitorerne fra de to Amter, Flensborg og Hütten, foreslaar derimod at beholde Licitationerne »als ein Mittel der Ersparung.«

At denne Fremgangsmaade var den billigste i Øjeblikket, kan der jo ingen Tvivl være om. Det var vel ogsaa, som Pastor Windekilde antydede, den letteste. Regeringen maa imidlertid have opgivet sine Planer. Alt forblev foreløbig ved det gamle.

Det var imidlertid ikke Børnene alene, der bortliciteredes; det hændte ogsaa, at de gamle blev det. Under 18/7. 1824 blev der stadfæstet et Tillæg til en ældre Instruks for Kirkeofficiaerne i Gottorp Provsti. I dette findes der nogle Regler, der skal iagttages ved Licitationerne. Disse ledes af Kirkeværgerne, der til at begynde med skal oplæse de omtalte Regler. Den fattige kan, hedder det saaledes, forblive paa det Sted, hvor han nu er, hvis man der vil beholde ham for det laveste Bud, der er givet paa ham ved Licitationen. Det tillades den bortliciterede selv at skaffe sig Ophold hos en anden, der vil modtage ham for den Sum, han er bortliciteret for først. Han er altsaa ikke helt prisgivet det første Tilslag, men stor Valgfrihed er der ikke. Det laveste Bud maa respekteres. Vigtig er dog den Bestemmelse, at Tilbudet skal godkendes af Visitorerne, inden det er gyldigt.^{27 a)}

^{27 a)} H. A. F.

^{27 a)} Chronol. Saml.

I Provinzialberichte for 1827²⁸⁾ har Udgiveren, Pastor P. G. Petersen, Lensahm, givet en drastisk Beskrivelse af en saadan Licitation eller Auktion, hvor baade Børn og gamle bliver liciteret bort. Forinden Auktionen, der gjerne holdes paa et Værts-hus, havde lysthavende gjerne faaet Lejlighed til at undersøge dem, de kunde tænke sig at byde paa. Det var især Børnenes Lemmer og de gamles Tænder, der lægges Mærke til. Deraf afhænger det, hvor lavt man kan gaa med Plejelønnen. Naar Auktionen er overstaaet, fælder de, der skal skifte Hjem, ofte bitre Taarer. Ja, det hænder, at man maa gribe til Magt eller Piskeslag for at faa dem skilt fra de Folk, der tidligere havde dem i Pleje. — Det er Forholdene paa de østholstenske Godser, Forfatteren har for Øje, men stor Forskel har der vel ikke været paa Licitationerne her og dem paa de sydslesvigske Godser.

Ogsaa fra Nordslesvig hører vi om Bortlicitering af Voksne. Det var saaledes Skik i Gram Sogn, at »samtlige Sognets Fattiglemmer (blev) sat til Underbud« Foraar og Efteraar. Vi skal her minde om et Optrin, som fandt Sted i Aaret 1810. Paa den Tid boede der en Mand ved Navn Laue Jacobsen i Sognet. Han havde tidligere været Konsumptionsbetjent i Ringkøbing, og derfra havde han en aarlig Pension paa 16 Rdl. Men den Sum kunde han og hans blinde Hustru ikke leve af; og saa var de tyede til det Sogn, hvor de var forsørgelsesberettigede. I 2 Aar havde de været i Kost og Pleje hos en Mand i Endrupskov. Ved Licitationen i Efteraaret 1810 kommer deres Vært imidlertid for sent, og de to gamle bliver da tilslaaet den, der bød lavest, Fattigforstanderen i Byen Kastrup. Herover bliver de gamle, særlig da den blinde Kone, ilde til Mode. Hun »græd og skreg, at hun ingenlunde vilde til Kastrup.« Den tidligere Vært tilbyder nu at nøjes med en Plejeløn, der ligger 1 Skl.l. ugentlig lavere end den, Manden i Kastrup skal have. Men Fattigforstanderskabet vil ikke fravige den engang truffne Bestemmelse og lader de gamles Bohave flytte til det nye Hjem i Kastrup. Manden her synes at have været særlig utilbejelig til en Forandring. Overfor ham »gjaldt hverken Bøn eller Løn.« De sidste Ord findes i en Klage, som Laue Jacobsen sendte til Overretten paa Gottorp, der under 22. Novbr. 1810 resolverer som

²⁸⁾ Noten S. 508 f.

følger: »Selvom det ingenlunde bør afhænge af de trængendes Vilkaar og Egensind, hvor de skal have deres Ophold og Pleje«, finder man det dog billigt, at Familien bliver hos Manden i Endrupskov, der tilmed har tilbudt at tage imod de gamle for en Betaling, der ligger under den ved Licitationen bestemte Pris.²⁹⁾

I Almindelighed er det i Nordslesvig dog kun Børn, der sættes i Pleje ved Licitation. Vi henter nogle Eksempler fra det store Broager Sogn.³⁰⁾ I Septbr. 1834 bortliciteres her 7 Børn. Plejelønnen for et Aar er fra 8—12 Rdl. Det er ikke fulde Tal, der er Tale om. For et Barn betales der saaledes 9 Rdl. og 32 Sk. For et andet 11 Rdl. 16 Sk. Der er nok pruttet en Del, inden Hammerslaget faldt. Inden Udgangen af Aaret bortliciteres der endnu 7 Børn. Det kan vel ogsaa have sin Interesse at se, hvem der blev Plejeforældre til de først nævnte 7 Børn: En Møller, en Gaardmand, en Husmand, en Fattigfoged og 3 Inderster. Den sidste Licitation, der omtales i Sognets Forhandlingsprotokol, blev afholdt d. 20. Septbr. 1835. Tre Dage før var der nemlig udstedt et Forbud mod at bortlicitere Børn. Dette Forbud findes i et af Regeringen under 17. Septbr. udstedt Cirkulære, hvori der findes flere Bestemmelser vedrørende Anbringelse af Plejebørn. De skal anbringes hos retskafne Folk, og det skal paases, at disse Folk med Hensyn til deres Husvæsen og Næringsvej er egnede til at tage Børn i Huset. Udgifter til Læge og Medicin maa ikke medtages i Accorden ved Børns Udsættelse. Som Regel kan de kun udsættes indensogns. Bliver de udsat hos Slægtninge eller andre uden for Sognet, skal Fattigforstanderne sørge for, at der føres godt Tilsyn med dem. I det hele taget skal Fattigforstanderne ved Eftersyn fra Tid til anden forvisse sig om, at Børnene opdrages godt. De skal holdes ordentlig til Skole, og det sidste Aar før Konfirmationen skal de holdes til at søge Kirken. Forstanderne skal især vaage over Fattiglemmernes Børn. Forsømmes de, skal de, om fornødent, tages fra Forældrene.

Den 5/12. 1834 havde Regeringen udsendt et Cirkulære, hvorved man udbad sig Oplysninger angaaende Fattigvæsnets Tilstand. Af Svarene fremgik det, at der ikke vistes den fornødne

²⁹⁾ Gram Godsark. Fattigsager Pk. II og III.

³⁰⁾ Fattigprot.

Omsorg ved Anbringelse af Plejebørn. Dette har vel nok givet Anledning til Udstedelse af det foran nævnte Cirkulære. Regeringen tager nu det Skridt, som den for 40 Aar siden ikke vovede at tage.

Der var ogsaa af og til klaget stærkt over Licitationer. Netop i Aaret 1835 udkom der et Skrift af Advokat Dr. Heiberg »Mittheilungen über das Armenwesen.« I dette Skrift omtales der (S. 7) et Avertissement, som Fattigbestyrelsen i Aabenraa har ladet indrykke i Byens Wochenblatt. Heri bekendtgøres det, at en Del fattige Børn d. 6. Oktbr. 1832 vil blive bortliciterede til de lavest bydende. Dette dadles som noget »for den sædelige Følelse oprørende«. Lignende stærke Udtryk kom frem under Forhandlingerne i Stændersalen om en ny Fattiglov. Et fremragende Medlem af Forsamlingen, Pastor Lorenzen, Adelby, udtaler her, at han »af egen Erfaring ved, at saadanne Licitationer paa en vis Maade tage Skikkelse af et Slavemarked«. Han har, siger han, ogsaa tidligere taget Ordet mod de Misbrug, der her fandt Sted. Et andet Medlem, Senator Schmidt, Tønning, siger, at denne Bortliciteren ofte har haft Barnets »fuldstændige Forvildelse« til Følge. Han nævner, at der i Tetenbüll Sogn er truffet en for Plejebørnene heldig Ordning. Interessenterne er bleven enige om skiftevis (abwechslend) at optage Børnene i deres Hus og sørge for deres Opdragelse. Denne Fremgangsmaade har været af »glimrende« Virkning. Der blev ogsaa under Forhandlingerne peget paa, at det laveste Bud ikke blev antaget, fordi vedkommende ikke fandtes skikket.³¹⁾

I Fattigloven af 29/12. 1841 er Forbudet mod Bortlicitering af Børn optaget. De maa, hedder det her, kun anbringes underhaanden. Ligeledes er de andre i Cirkulæret af 1835 trufne Bestemmelser optaget her. Af og til støder vi paa Overtrædelse af Loven; saaledes omtales der 1845 en Licitation i Hammelev³²⁾, men disse Ulovligheder har vistnok været ret sjældne. I Kongeriget hører vi derimod længe efter den Tid om Licitationer.³³⁾ Der hængaar omtr. 50 Aar, før de her er endelig forbudt. I det hele taget havde Fattiglovgivningen efter Udstødelsen af Loven af 1841 et Forspring i Hertugdømmerne fremfor den tilsvarende kongerigske.³⁴⁾

³¹⁾ Sl. St. 1840 S. 429 f.

³²⁾ H. A. F.

³³⁾ Har. Jørgensen: Studier 253 flg.

³⁴⁾ Jvfr. Hans Jensen, De d. Stænderf. Hist. II 636.

IX.

REFORMER.

SLUTNINGEN af det 18. og Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er de store Landboreformers Tid. Men ogsaa paa andre Omraader reformeres der. Det gælder saaledes med Hensyn til Fattigvæsnet. Flere Reforme er allerede tidligere omtalt, andre skal nævnes i det følgende. Sidst skal den Reform omtales, der vel nok i Tiden før 1864 blev den, der satte dybest Spor.

I Tiden mellem 1767 og 71 beklædte Amtmandssønnen fra Flensborg, Grev Ulrik Adolf Holstein, Embedet som Amtmand over Tønder Amt. Han var en af Oplysningstidens ivrige Reformvenner. Ret snart efter sin Tiltrædelse af Embedet gav han sig i Lag med paa mange Maader at reformere Forholdene i Amtet. De fleste af hans Reforme lykkedes det ham dog ikke at faa gennemført. Mest Held havde han med Hensyn til Arbejdet for Udskiftningen af Markfællesskabet.

Ogsaa for en Nyordning af Fattigvæsnet kæmpede han. Overfor Regeringen fremkom han med Forslag om, at Midlerne til de fattiges Underhold i det væsentlige skulde udredes ved en fast paalignet Fattigskat. Som Regel skal der ydes de trængende Arbejde i Stedet for Pengeunderstøttelse. Den stedlige Fattigbestyrelse skal anvise de arbejdsdygtige Arbejde eller skaffe dem Materiale, som de kan forarbejde. Han anbefaler stærkt Oprettelse af Vaisenhus for de forældreløse Børn. I hvert Amt skal der oprettes et Vaisenhus i Lighed med det i København. Til Huset skulde der knyttes et Arbejdshus, hvori der gives Undervisning i Syning, Spinden, Strikning og Vævning. Ogsaa en Anstalt for gamle, udlevede Mennesker burde der findes i hvert Sogn.

Ved Overretten paa Gottorp fik Grev Holsteins Forslag en ret kølig Modtagelse. I det hele havde Greven lidt svært ved at samarbejde med andre; det gælder ikke mindst i hans Forhold til Overretten. Man mente her, at der egentlig ikke var noget nyt i hans Forslag. Naar det stod saa slet til, som Amtmanden paastod, skyldtes det væsentlig Forsømmelighed fra Embedsmændenes Side. Det egentlig nye i hans Forslag var Oprettelsen af Arbejdsanstalter. Men det vilde kræve altfor store Udgifter at faa saadanne Arbejdshuse indrettede.

Regeringen i København tog vel nok noget blidere paa Grev Holsteins Forslag, men ogsaa her mente man, at det vilde blive for kostbart at gennemføre hans Reformforslag.

Helt uden Betydning blev disse Forslag dog vist ikke. Det blev bl. a. paalagt de stedlige Myndigheder at vise større Nidkærlighed i Omsorgen for de fattige.¹⁾

Naar Amtmand Holstein naaede saa lidt, skyldtes det ogsaa den Omstændighed, at han blev afsat efter saa kort Virketid (4 Aar). Baade med Hensyn til Sind og Skæbne havde han ikke saa lidt Lighed med den samtidige Grev Struensee. Den Skæbne, der tilsidst ramte Struensee, var dog haardere end den, der blev Grev Holstein til Del. Denne modtog ved sin Afsked en beskedne Pension. De sidste 18 Aar af sit Liv henlevede han i Altona, sysselsat med historiske Studier.

Grev Holstein havde stadig slaaet til Lyd for at skaffe Arbejde til de arbejdsløse. Lejlighedsvis udtaler han, at den, der kan arbejde, har som Kristen og Borger at gøre det. Og Staten har den Pligt at hjælpe ham til Arbejde, saa han og hans Børn kan »gøres brugbare for Staten«. Og stadig slaar han paa, at der skal oprettes Arbejdshuse. I England havde man længe haft saadanne Arbejdshuse (Workhouses). Til at begynde med havde de nærmest været Tvangsarbejdsanstalter, men efterhaanden fik de Præg af rene Forsørgelsesanstalter.²⁾

Fra 1774 har vi en Række Indberetninger vedrørende Fattigvæsenet i Slesvig. I disse anbefales det næsten enstemmigt at oprette Arbejdshuse. Herredsfogden i Strukstrup Herred omtaler, at der i Holland findes et stort Tal af saadanne Huse. Amt-

¹⁾ C. A. Trier: Ulrik Adolf Holstein, S. 97 flg.

²⁾ William Scharling: Den engelske Fattiglovgivning (Tidskrift for Retsvæsen 1866, S. 268 flg. og 383 flg.)

manden i Sønderborg mener, at der i hvert Sogn om Vinteren skal være »Arbejdsstuer«, hvor de arbejdsløse kan beskæftiges ved Spinden og Væven.³⁾

I Tiden mellem 1750 og 88 var der i Bredsted en Præst ved Navn G. Th. Müller. Han skal have oprettet den første Spindeanstalt for de fattige. Den holdt sig dog ikke ret længe.⁴⁾

Paa samme Tid var der i Tønder en Fysikus ved Navn Krichauff. Han var stærkt optaget af at faa Byens Fattigvæsen sat i bedre Stand. I Aaret 1780 fremkom han med nogle »Gedanken über die Abstellung der Bettelei und die Beförderung der Arbeitsamkeit in der Stadt Tondern.« Heri fremsatte han en udførlig Plan om Oprettelsen af et Arbejdshus. Det lykkedes ham dog ikke at faa Planen virkeliggjort. Helt uden Frugt blev hans Bestræbelser for en bedre Ordning af Byens Fattigvæsen imidlertid ikke. Nogle Aar senere lykkedes det ham med Støtte fra Byens Borgere at faa opført et Sygehus, hvori de fattige blev hjulpede, naar de var syge. Der blev ogsaa herfra ydet Hjælp til fattige syge, som ikke var indlagt paa Sygehuset.⁵⁾

I Aaret 1785 døde i København den lærde Astronomi-historiker, Etatsraad J. S. Augustin, der stammede fra Oldenswort i Eidersted. Ved sin Død efterlod han sig 6000 Rdlr., der skulde anvendes til Fordel for de fattige i hans Fødesogn. De to tusinde skulde straks bruges til Oprettelse af et Werk- el. Arbejdshus, hvori de trængende kunde faa Arbejde ved Spinden, Væven og Strikning.⁶⁾

I Aaret 1787 blev der oprettet et Arbejdshus i Graasten. Det var Hertugen af Augustenborg, til hvis Omraade Graasten hørte, der lod Huset opføre; og baade han og hans Familie betænkte Huset rigeligt med Driftskapital.

Det kaldes en »Spindeanstalt« eller »Spindeskole.« Til at begynde med var det kun Børn, der optoges i Anstalten. De blev underviste af en kvindelig Spindemester. Hvert Fjerdingaar fik Børnene udbetalt Halvdelen af, hvad de havde fortjent ved deres Arbejde. Den anden Halvdel modtog de først ved

³⁾ XVIII 1095 K.

⁴⁾ H. N. A. Jensen: Kirch. Stat. S. 718.

⁵⁾ Prov. 1787, S. 462 f. og 1788 S. 308 f.

⁶⁾ Volkmar: Eiderstädt 294 f.

deres Konfirmation. I Begyndelsen var der nogen Mistro til den nye Anstalt; Folk var betænkelige ved at sende deres Børn derhen. Første Aar var der kun 10 Elever. Men efterhaanden veg Betænkelighederne, og nu var det ikke blot Børn, der meldte sig til Optagelse i Skolen, der kom voksne af begge Køn og søgte Arbejde paa Skolen. I 1790 var der ikke mindre end 129 Personer beskæftiget her. Der forarbejdedes baade Uld, Hør og Blaar, og der blev vævet en Del Lærred og uldne Tøjer. Til Omegnens Skræddere blev der solgt Traad, hvormed de, efter hvad Præsten Burchardi siger i sin Beskrivelse af Anstalten, var⁷⁾ »meget vel tilfreds.«

Omkring 1790 tog man i Egernførde fat paa en Nyordning af Byens Fattigvæsen. Bidragene til Fattigkassen forhøjes. Fra 1. Marts 1789 maa ingen mere tigge, og ingen give en Tigger noget. Den, der ser en Tigger, skal straks melde ham til Politiet. Tiggerne havde hidtil ofte undskyldt sig med, at de ikke kunde faa Arbejde. Nu kan de faa Arbejde ved at spinde Hør og Blaar. Derved kunde den jævnt flittige Arbejder tjene en Dagløn paa 2 à 3 Skl. lybsk. De 3 første Aar blev der spundet 2,120 R Hørgarn og 5,486 R Blaalgarn. En Del af det spundne blev vævet til Lærred.⁸⁾

1812 oprettedes det sles.-holst. patriotiske Selskab, der bl. a. havde til Formaal at arbejde for et forbedret Fattigvæsen. Selskabets Stifter, den højtansete Fabrikant Joh. Daniel Lawaetz paa Neumühlen ved Altona var ikke mindst interesseret i den Sag. Der er sagt om ham, at han stadig var optaget af Tanken om at skaffe de fattige og fortrykte mere menneskeværdige Kaar.⁹⁾ Omkring 1816 havde Selskabet ladet indhente Oplysninger vedrørende Fattigvæsnet i de forskellige Sogne. Gennem disse Indberetninger, der er trykt i 1. Bind af de Skrifter, som Selskabet udgav, faar vi fyldige Oplysninger om Fattigvæsnets Tilstand i Hertugdømmerne paa den Tid.

Af de nævnte Oplysninger ser vi, at der i Begyndelsen af Aarhundredet er oprettet endnu 2 Arbejdshuse i Eidersted — et i Witzwort og et i Tating. Desuden blev det tidligere omtalte i Oldenswort udvidet en Del. I Tating blev i Aaret 1804 Anden-

⁷⁾ Prov. 1790 S. 349 f. og 1792 S. 338 f.

⁸⁾ Prov. 1789 II S. 187 f. og 1793 I 46 f.

⁹⁾ H. Lawaetz: Otto Lawaetz S. 26 f.

præsteembedet nedlagt, og den tidligere Præstegaard indrettedes da til en »Industri- eller Arbejdsskole.« Den kaldes ogsaa Industrianstalt. Her blev baade gamle og unge, »saa mange der er Plads til,« beskæftiget med Spinden af Hør og Uld eller med Strikning. Kommunen skaffede Materiale baade til dem og til andre fattige, der arbejdede i deres Hjem.

Hist og her oprettes der i den følgende Tid Arbejdshuse, men Tallet paa dem blev aldrig stort. Der klages over, at der fattedes Midler til Oprettelsen, og Driften af dem bliver for dyr.

I Aabenraa blev der i 1812 paa Fattigvæsnets Regning oprettet et »Spinderi«, men dette maatte snart gaa ind paa Grund af Statsbankerotten 1813 og de Pengevanskeligheder, Byen i de følgende Aar fik at kæmpe med. I Nabosognet Løjt havde man 1809 oprettet en Spindeanstalt, men her maatte man 5 Aar senere af samme Grund som i Aabenraa nedlægge Anstalten.

Det var naturligvis ikke blot i Arbejdshusene eller Spinderierne, der blev spundet eller drevet anden Husflid. Det skete under en eller anden Form i mangfoldige Hjem. I Virkeligheden var det denne Hjemmeindustri, der mange Steder i de trange Aar efter Fredsslutningen 1814 holdt Nøden ude.¹⁰⁾ Vi har før omtalt den »glædelige Virkelyst«, der fandtes i Vedsted Sogn. Det var dog ikke alle Steder, at Virkelysten var saa stor. Fra Hejls og Vejstrup Sogne klages der saaledes over, at Drengene ikke lærer noget Haandarbejde, og at Kvinderne spinder »lidt og slet.« Det var, udtales der, ønskeligt, om der her kunde oprettes en »Arbejdsskole.« Saadanne Arbejds- el. Husflidsskoler fandtes i adskillige Sogne. De kaldtes gerne »Industriskoler.« I Aabenraa blev der saaledes i 1812 knyttet en Industriskole for Piger til den derværende Fattigskole. Her blev de 3 Timer daglig underviste i »Syning, Spinden, Strikning og Udbedring af gamle Klædningsstykker.«

Drengene maa ogsaa, »naar Pladsen tillader det«, tage Del i Undervisningen. Ogsaa paa Landet blev der mange Steder undervist i Haandarbejde. I det nordlige Angel var der saaledes knyttet »Industrianstalter« til de fleste Skoler.

Den nordlige Del af Tønder Amt faar særlig Ros for sin »Vindskibelighed.« Der holdes her mange Faar, hvis Uld bliver

¹⁰⁾ Jvfr. H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderjyske Slægter. S. 72 f.

forarbejdet af Befolkningen selv, særlig af Smaakaarsfolk. Og Knipleriet flourer her. Der er her Sogne, som taaler Sammenligning med Vedsted Sogn. Om Rabsted hedder det saaledes: »Her trænges der ikke til Arbejdshuse eller offentlige Spindeanstalter. De, der knipler, mangler aldrig Arbejde, da de i det nærliggende Løgumkloster finder Afsætning for enhver Kvantitet. Og de, der spinner, finder altid Beskæftigelse hos de velhavende«. Tilstanden i Nabosognet Bylderup skildres i de samme lyse Farver: »Den Tid, da Handel og Vandel næsten var gaaet i Staa, blev der her for Fattiggassens Regning oprettet et Spinderi, og det gik ret godt. Det er nu bleven overflødigt og er gaaet ind.« Vi har tidligere omtalt en Skildring af Forholdene i Rabsted Sogn fra Aaret 1822. Den er holdt i mørkere Farver. I Virkeligheden var der der som i andre Sogne sket stor Forandring til det værre.

I Tønder var man de første Aar af 20'erne stærkt optaget af at faa den af Fysikus Krickauff for 40 Aar siden udkastede Plan ført ud i Virkeligheden. I 1822 købte man et Hus, der egnede sig til Indretning af et Arbejdshus; og 7. Septbr. s. A. fik man Stadfæstelse paa et Regulativ,¹¹⁾ hvorefter Virksomheden skulde drives. Man vilde, siges der heri, »under den stadig tiltagende Fattigdom og den ved Tidsomstændighederne foranledigede Arbejdsløshed« skaffe de arbejdsløse Arbejde, saa de selv kunde tjene Føden. Til at lede Virksomheden skal der antages en »Fabrik- og Værkmester«, der har Bolig i Huset. Der skal ogsaa antages en Haandgærningslærerinde, der dog ikke skal bo i Arbejdshuset. Arbejdet foregaar som Regel i selve Huset, der holdes opvarmet om Vinteren. Her overlades der dem baade Materialer og Arbejdsredskaber. Folk kan ogsaa faa Materiale overladt til Forarbejdning hjemme, ligesom de ogsaa kan faa udleveret Arbejdsredskaber. I saa Fald sker der dog Fradrag i Arbejdslønnen, indtil vedkommende erhverver dem som Ejendom. Den arbejdsdygtige, der begærer Understøttelse af Fattiggassen, forpligter sig til at arbejde i Arbejdshuset. Er han ikke villig hertil eller driver omkring som Tigger, skal han anbringes i den til Huset knyttede Correctionsanstalt eller Tvangsarbejds-

¹¹⁾ Trykt i »chronl. Saml.«.

anstalt. Børn af fattige Forældre kan gratis faa Undervisning. Naar de er tilstrækkelig dygtige, faar de Betaling for Arbejdet.

Der hengik flere Aar, inden man rigtig kom i Gang med Arbejdet. Og det kneb med at holde dette gaaende, da der stadig var Underskud. I 1834 maatte Virksomheden standse, og Huset blev solgt. Fattiggassen havde da ved hele denne Sag paadraget sig en Gæld paa godt 2,800 Rdl.¹²⁾ Det viste sig atter her, at det ikke var ved Oprettelse af Arbejdshuse, man skulde løse det vanskelige Spørgsmaal om den sociale Forsorg.

I det af Professor Falck udgivne Tidsskrift »Neues statsbürgerliches Magazin« for 1836 findes der en Fortegnelse over 63 selvstændige Skrifter eller Afhandlinger i forskellige Tidsskrifter vedrørende dette Spørgsmaal. Listen gaar tilbage til 1793, men de allerfleste Skrifter stammer fra Tiden efter 1814. Atter og atter klages der over »den stadig voksende Forarmelse«. Stadig søger man efter Grundene til denne uheldige Udvikling og at finde Midler herimod. Lettest gik det naturligvis at paapege de mere ydre Grunde. »Den glimrende Handelsperiode«, som Danmark havde oplevet i Aarene før og lige efter 1800, var forbi, da Landet selv kom med i de Krige, som længe havde hærget de fleste af Europas Lande. I Aaret 1813 havde Landet maattet erklære sig bankerot. Da Krigen for vort Vedkommende endte i 1814, havde mange ventet bedre Tider, men det blev, som Præsten i Ø. Løgum skriver, »en elendig Tid«, som fulgte efter.¹³⁾ Byggevirksomheden, der før Krigen havde blomstret saa stærkt, var sygnet hen. Det samme gjaldt med Hensyn til Skibsfarten. Af de 63 store Koffardiskibe, som Byen Aabenraa havde ejet før Krigen, var der i 1816 kun 18 tilbage. Paa Landet var, som vi foran har set, Kaarene nogenlunde. Anderledes blev det, da det store Prisfald paa Landbrugsprodukter indtraf i 1818. Det første Aar faldt Prisen til det halve. I de følgende 5 Aar halveres den atter. I 1824 er den længst nede. Saa gaar det atter langsomt opad. Man regner i Almindelighed med, at Landbrugskrisen ender 1828, men længe efter den Tid mærkes Eftervirkningerne af den trange Tid, Landet saa længe havde sukket under.

Sværere var det at give Anvisning paa Midler til Afhjælp-

¹²⁾ Carstens: Die Stadt Tondern S. 201 f.

¹³⁾ H. Hejselbjerg Paulsen: Sønderj. Slægter S. 70.

ning af den uheldige Udvikling. Ret store praktiske Resultater kom der da heller ikke ud af de vidtløftige Drøftelser. Det kan nævnes, at der i Tiden omkring 1820 efter engelsk Mønster flere Steder blev oprettet Spare- og Laanekasser.^{14a)} De skulde fremme Sparelysten, saa Folk i gode Tider kunde faa Midler i Hænde til at imødegaa de daarlige Tider. Mod en billig Rente skulde de yde Laan til mindre bemidlede, og Kassernes Overskud skulde anvendes til velgørende Formaal. Flere Steder blev der med Støtte fra Fattiggassen og private oprettet Kogeforeninger eller Bispisningsanstalter, hvorfra der blev ydet Mad til de fattige.

I Byen Slesvig havde man i Aarene omkring 1820 overladt 21 fattige Familier et Stykke Land til Dyrkning af Havesager. Hver Familie fik overladt et lige stort Stykke Jord, og de fik Lov til at dyrke Jorden gratis de første Aar. Det varede ikke længe, før Jorden var forvandlet til frugtbare Haver. Det var Landinspektør F. W. Otte, der virkede saa ihærdigt for Oprettelsen af disse Kolonihaver. Sagen blev støttet af Regeringen og vandt Udbredelse mange Steder baade i Sønderjylland og i Kongeriget.^{14b)}

I Provincialberichte for 1821 fremkom der et Forslag om at lade Hederne opdyrke ved fattige Nybyggere, særlig fra Byerne. Det vilde, mente Forslagsstilleren, være det bedste, ja maaske det eneste Middel til at raade Bod paa den voksende Fattigdom. Regeringen skulde yde Støtte til Gennemførelse af Sagen. Herpaa turde den dog ikke indlade sig; den har vel nok haft det uheldige Forsøg med Opdyrkning af Hederne ved tyske Kolonister i det foregaaende Aarhundrede i Tankerne.¹⁵⁾

J. D. Lawaetz havde slaaet stærkt til Lyd for Oprettelsen af »Fattigkolonier«, hvor Jorden blev drevet i Fællesskab af Kolonisterne. Denne Sag vandt dog ikke Tilslutning i Slesvig; og den Koloni, som Lawaetz selv med store Pengeofre fik oprettet med Navnet Friedrichsgabe tæt ved Neumühlen, sygnede snart hen, da Stifteren var død.^{16c)}

Da de raadgivende Stænder traadte sammen, afløstes de skriftlige Drøftelser af mundtlige Forhandlinger. Det var jo den mere velhavende Del af Folket, der her kom til Orde. En

^{14a)} Jvfr. Sparekassen for Aabenraa By og Amt 1818-1943 S. 11.

^{14b)} Prov. 1821 H. 6 p. 24-40 og 1823 H. 4 p. 66-71. S. A. 1927 p. 185 f. 1930 p. 87 f.

¹⁵⁾ Jvfr. S. M. XVI 207 f.

^{16a)} H. Lawaetz, anf. Skr. 33.

af de første Sager paa Dagsordenen var Spørgsmaalet om en bedre Ordning af Fattigvæsnet. Den 13. Maj 1836 fremkom Gods-ejer Hamann til Borghorst i Sydslesvig med et Andragende, der gik ud paa, at man skulde bede Kongen om at lade de gældende Fattiganordninger revidere, da de ikke mere svarede til deres Hensigt, og man skulde bede om, at der i næste Stændersamling maatte blive forelagt Udkast til en ny Fattiglov til Betænkning. Sit Forslag motiverede han med »den stedse tiltagende Armod og de deraf opstaaede Fattigbyrder, som for en Del tage Overhaand paa en saa foruroligende Maade, at enkelte Kommuner tilsidst« maa bukke under for dem.^{16a)}

Blandt Aarsagerne nævner han i første Linje »de vilkaarli-gen oprettede Ægteskaber, tildels uden de nødvendigste Fornødheder... stolende paa den tvungne Fattigforsørgelse«. Det maa, mener han, ikke tilstedes nogen at gifte sig, med mindre han kan godtgøre, at han »har anskaffet sig eller kan anskaffe sig de første og nødvendigste Sager, har en Bolig, paa hvilken Maade han tænker at ernære sig og en Familie og har opfyldt sin Militærpligt«. Tyendets i »for høj Grad ubundne Stilling« bør indskrænkes. Det samme gælder med Hensyn til »de mange offentlige Danse- og Drikkelag«, der har Løragtighed til Følge. Bag disse Ord mærker man vistnok en Paavirkning fra den i 1834 afdøde engelske Nationaløkonom Malthus, der i sine Skrifter stærkt havde advaret mod Overbefolkning. Tilvæksten af Levnedsmidler holdt efter hans Mening ikke Skridt med Befolkningens Vækst. Denne Angst havde ogsaa forplantet sig til adskillige her i Landet, hvor Gennemførelsen af Landboreformerne stærkt havde øget Folketallet.

Paa Forslag af Godsejer Hamann blev der af Forsamlingen nedsat en Komité paa 3 Mand, der kom til at bestaa af Forslagsstilleren, Provst Paulsen, Aabenraa og Pastor Lorenzen, Adelby. Sidst i Juni blev den af Komitéen udarbejdede Betænkning fremsat til Behandling i Stændersalen, og efter 3 Dages Drøftelse blev den tilstillet Regeringen i en lidt ændret Skikkelse.¹⁷⁾

^{16a)} I 1. Halvdel af 40erne var Antallet af understøttede saavel som Udgifterne til de fattiges Forsørgelse betydelig større i Slesvig end i Kongeriget og Holsten. I Slesvig beløb Antallet af fast understøttede sig til 5,3 pCt. af hele Befolkningen. De tilsvarende Tal var i Kongeriget 2,8, i Holsten c. 3,7, (Bergsøe: Den danske Stats Statistik IV 177 og 300 f.).

¹⁷⁾ Sl. St. 1836 S. 329, 380-84, 1013-80 og 2034-52. Jvfr. Hans Jensen: De danske Stænderf.s Hist. I 525 f.

I Tiden før 1836 havde adskillige Forfattere taget til Orde mod det tvungne Fattigvæsen. Det kvalte, hævdede man, Medlidenheden eller Kærligheden hos Menneskene. Den, der skulde udrede Fattigskat, vægrede sig ved at hjælpe dem, som han ved Blodets Baand var nær knyttet til, idet han henviste dem til Forsørgelse af Fattigkassen. Og der var adskillige — baade i Kongeriget og i Hertugdømmerne — der mente, at Forsørgelsen af de fattige var en Sag, der var Staten uvedkommende og maatte betragtes udelukkende som en kristen Kærlighedspligt.¹⁹⁾

Mod denne Anskuelse vender Komitébetænkningen sig skarpt. Det hedder bl. a. saaledes i Begyndelsen af Betænkningen: »Hører man efter Dagbladenes eller Skribenternes lydelige Skrig...., føler man sig let fristet til at anse den tvungne Fattigforsørgelse som Hovedårsag, ja vel endog som eneste Kilde til den voksende Forarmelse«, hvorfor Fattigforsørgelsen ligesom i tidligere Tid skal overlades til den private Velgørenhed. Her overfor hævdes det, at den velhavende baade ud fra et »statsborgerligt og et kristeligt Standpunkt« er forpligtet til at sørge for sine forarmede Brødres Livsophold. Men Fejlen er den, at man ikke i tilstrækkelig Grad har skelnet mellem de arbejdsdygtige og de til Arbejde udygtige.

Man har ladet sig lede af »mild Forbarmelse« eller er gaaet ud fra den Anskuelse, at den arbejdsdygtige, der forlanger Understøttelse, vedbliver at være Herre over sin Person og Brugen af sine Kræfter. Men den arbejdsdygtige, der forlanger Understøttelse af Fattigvæsenet, skal, saa længe Understøttelsen varer, betragtes som et Menneske, der er under Formynderskab af sine velhavende Medborgere, hvis Hjælp han begærer. Han har ikke selv Raadighed over sin Person, kan ikke »fri og uafhængig skalte og valte med sin Tid og sin Kraft, tør ikke selv bestemme sin Levemaade.«

Fattigvæsenet har Ret til at foreskrive ham, »hvad han skal spise og drikke, hvormed han skal klæde sig, hvorledes og hvor han skal bo, naar han skal staa op, og hvor længe han skal sove, ja selv med hvem han skal omgaaes.«

Den, der nyder Understøttelse, maa ikke gifte sig uden Fattigforstanderens Tilladelse, som det alt er paabudt i den kongerigske Lovgivning. Er vedkommende gift, skal det, hvis det er nødvendigt af Hensyn til Udførelsen af et anvist Arbejde, være

¹⁹⁾ Jvfr. Hans Jensen, De danske Stænderf.'s Historie I 66f.

tilladt for en Tid at skille ham fra hans Familie. — Under Forhandlingerne i Stændersalen var der nogen Betænkelighed ved dette Punkt; kun 35 af de 42 tilstedeværende Medlemmer stemte for det. Den deputerede Petersen, Dalby, Repræsentant for det nordøstlige Hjørne af Sønderjylland, mente, at det stred mod den naturlige Ret og de borgerlige Love, ja mod Guds Ord. De øvrige ovennævnte Punkter fik derimod enstemmig Tilslutning fra Forsamlingen. »Vi frygter ikke for den Indvending, at disse Forskrifter er for haarde og uudførlige«, hedder det i Betænkningen. De kendes ikke blot i England, men de er »fuldstændigen udførte i de af vort Hertugdømmes vestlige Kommuner, nemlig Brede, Løgumkloster og Døstrup, oprettede Fattigarbejdshuse og have dær . . . vist sig velgørende saa vel for Fattigkommunerne som for de fattige selv.«

Disse Fattigarbejdshuse er forskellige fra de forannævnte Arbejdshuse, der kun havde den Opgave at give de fattige Lejlighed til at skaffe Føden ved Arbejde. I Fattigarbejdshuset faar de fattige hele deres Underhold, Husly, Føde, Klæder, Lægehjælp osv. Til Gengæld forpligter de sig til i eller udenfor Huset at yde det Arbejde, de formaar.

Fattighusene, der efterhaanden bliver almindelige, forekommer under ret forskellige Betegnelser: Fattig- og Arbejdshuse, Fattig- og Arbejdsanstalter, Fattig- og Forsørgelsesanstalter. Jævnlig kaldes de ogsaa Arbejdsgaarde eller blot Fattighuse. Efterhaanden bliver det dog mest almindeligt at kalde dem Fattiggaarde, vel nok fordi der som Regel var knyttet et ret stort Landbrug til dem.

Allerede i Slutningen af 18. Aarhundrede fremsattes der Planer om Oprettelse af Huse, der, hvad Indretning angaar, har stor Lighed med de senere Fattigarbejdshuse. I »Haderslevsk Maanedsskrift« for 1794 S. 273 f. findes der et Forslag til en Fattig- og Arbejdsanstalt, fremsat af en Hr. B., antagelig Pastor Boysen i Gl. Haderslev, der var en af Tidsskriftets Redaktører. I Forvejen er der en »Landmand« fra Egnen, der fremkommer med nogle »Tanker angaaende Fattigvæsnet paa Landet.« Disse Tanker giver Hr. B. sin Tilslutning. De er i det væsentlige de samme, som ligger til Grund for de senere Fattigarbejdshuse.

I Aarene 1806—07 blev der i Slagelse oprettet et Uldmanufaktur eller Uldspinderi i Forbindelse med et Fattighus. Heri

samledes alle Byens trængende — syge og sunde, Børn og gamle. Her fik de hele deres Underhold, og her maatte de arbejdsføre yde Arbejde som Vederlag for Underholdet. Det var Præsten Hans Bastholm, der var Fader til denne Anstalt, og han fik ved dette Eksempel saa vel som ved sine Skrifter stor Betydning for Fattigvæsnets Indretning andensteds,¹⁹⁾ særlig i Byerne. I Aaret 1807 fik man i den holstenske By Wilster reformeret Byens Fattigvæsen paa lignende Maade som den i Slagelse. Det var Byens Præst, Dr. Kochen, der stod i Spidsen for denne Reform. Om Arbejdsanstalten i Wilster hedder det 1815, at den er den første og eneste Anstalt paa Landet i Hertugdømmerne.²⁰⁾ I Aaret 1815 oprettes det første Arbejdshus i Sønderjylland. Det laa i Burkal Sogn, og det var Sognepræsten P. Petersen, der gav Stødet til dets Oprettelse. I April 1815 havde han indsendt Ansøgning om Tilladelse til at oprette Huset, og inden Aarets Udgang faar han den ønskede Tilladelse.

Det skulde opføres paa en Mark, der tilhørte Præsteembedet, og herfor betaltes der en aarlig Afgift paa godt 32 Rdlr. Efter et Udkast, som fulgte med Ansøgningen, ser det ud til, at Huset har været delt i 2 Afdelinger. I den østre Ende er der et almindeligt Fattighus, hvis Beboere har deres egen Husholdning. I den vestre Ende er der Arbejdshus med Bolig for Bestyreren, Stald, Brændselsrum o. s. v., en Stue for Mænd og en for Kvinder tilligemed en stor, fælles Arbejdsstue. Om Husets Drift foreligger der iøvrigt ingen Oplysninger.²¹⁾

Kirkevisitatoriet anbefalede stærkt det fra Burkal givne Eksempel til Efterligning i andre af Amtets Sogne. I Aaret 1819 blev denne Opfordring fulgt i Nabosognet Hostrup og i St. Joh. Sogn paa Før.^{21*)}

Maaske der ogsaa var enkelte andre Sogne i Tønder Amt,

¹⁹⁾ Fra Ribe Amt VIII 408 f.

²⁰⁾ Prov. 1815. S. 113 f, 271 f og 401 f.

^{21*)} Tønder Amts Ark., Skole-, Kirke- og Fattigsager 1810-15. Pastor Petersen faar ikke noget godt Skudsmaal som Præst. J. Brodersen: Fra gamle Dage 398 f. God Økonom var han heller ikke; de sidste Aar af sit Liv havde han store Pengevanskeligheder. Ved hans Død søgte Enken om Forlængelse af Naadensaret, hvad dog ikke blev bevilliget. Carsten Petersen: Saml. til slesv. Præsters Historie i Landsarkivet.

^{21b)} Hostrup Sogns Fattigregnskabsbog. Jvfr. Kirkeblad for Hostrup Sogn 6/12. 1925. A. VIII Nr. 1908 K.

der fulgte Eksemplet. Saaledes omtales der 1823 et Fattigarbejdshus i S. Løgum Sogn (Prov.b. 1823 I 149)

I Egnen nord for Tønder skyder der i Midten af Tyverne en Række Arbejdshuse frem. Det første blev i Aaret 1826 oprettet af den unge, energiske Præst Gabriel Koch i Døstrup Sogn, der hørte med til Ribe Amt ligesom de øvrige Enklave-sogne. Han havde, som han selv siger, til Mønster haft Fattighuset i Slagelse; og de af Pastor Bastholm udgivne Skrifter havde været hans Vejledere. Der var dog den Forskel, at der til Anstalten i Døstrup blev knyttet et Landbrug i Stedet for et Uldspinderi.

Eksemplet fra Døstrup fandt snart Efterligning i Omegnen. I Nabosognet Brede opførtes 1828 en Arbejdsanstalt, og det følgende Aar en i Ballum. Den Mand, der fik sidstnævnte oprettet, var den unge Præst Jørgen Hansen, den senere kendte Biskop over Als og Ærø. I de følgende Aar oprettes der Fattig- og Arbejdshuse i adskillige Sogne paa Egnen, baade i og udenfor Enklaverne, saaledes i Højer 1829 og i Løgumkloster 1831. For 100 Aar siden havde Provst Nissenius Wedel i Døstrup været Foregangsmand med Hensyn til Indførelse af det tvungne Fattigvæsen. Hundrede Aar senere kom en Slægtning af ham, Provst Koch, til at spille en lignende Rolle.

Det var de i denne Egn oprettede Fattigarbejdshuse, som Stænderforsamlingen henviste til. Den vil, som det hedder i den Betænkning, der blev tilstillet Kongen, dog ikke, at Husene skal indføres ved Tvang — »ligesom vi nemlig er af den uforribelige Mening, at enhver Tvang i Fattigforsørgelsen maa undgaaes,« hvorved »den frie Beslutnings Værk sikres en varmere Interesse og en vissere Fremgang.«

Man mener ogsaa, at det vil være mere overensstemmende med Majestætens »landsfaderlige Visdom og Mildhed... at anbefale og opmuntre, men ikke at befale Fattigarbejdshusenes Indretning.« Denne Henstilling blev da ogsaa efterkommet i den under 29/12. 1841 udstedte ny Fattiglov, hvor man nøjes med at anbefale eller opmuntre til Opførelse af saadanne Arbejdsanstalter.

I 1834 havde Pastor Jørgen Hansen udgivet en større Bog, som han kaldte »Critik des Armenwesens.« Heri anbefaler han stærkt de vestslesvigske Fattigarbejdshuse.²²⁾ Endnu større

²²⁾ S. 127 f.

Virkning havde maaske nok en lille Bog, som i 1836 blev udgivet af Provst Koch. Han kalder den »Bemærkninger om Døstrup Sogns Arbejdshus, og hvad Erfaring har i flere Aar vist med Hensyn til Fattiglemmers Forsørgelse i samme.« Nogen Betydning har vel ogsaa den af Apoteker H. Zeise, Altona, 1833 udgivne Bog »Vorschläge zur Errichtung von Arbeitsanstalten als zweckdienstlichste Mittel zur Vorbeugung zunehmender Verarmung.«

Endnu maa nævnes det af Præsten i Bornhoved, C. N. Bruhn i Aaret 1846 udgivne Skrift: Die Zwangsarbeitsanstalten in Schleswig-Holstein. Bogen, der er prisbelønnet af Fællesfonden for de sl.-holst. adelige Klostre og Godser, indeholder fyldige Oplysninger om de fleste af de før 1846 oprettede Fattigarbejdsanstalter eller Tvangsarbejdsanstalter, som de her kaldes. — 1832 paabegyndte Dr. Georg Hanssen, den senere kendte Nationaløkonom og Agrarhistoriker, Udgivelsen af sine »Hist. Forschungen über das Herzogthum Schleswig.« Det første Hefte, som udkom i Heidelberg, handler om Kyststrækningen mellem Brede og Vidaa. Heri findes der en ret udførlig Omtale af Ballum Sogns Fattigvæsen (S. 10 f.). Med særlig Ros omtales den Arbejdsanstalt, som Pastor Jørg. Hansen har faaet oprettet der. Maden betegnes som »god og rigelig« — helt anderledes end den, Daglejerne i det sydvestlige Tyskland maa nøjes med, thi den bestaar næsten udelukkende af Kartofler og tørt Brød. Denne Beskrivelse har maaske ogsaa virket tilskyndende til Oprettelse af Fattiggaarde.

Vist er det, at Oprettelsen af disse Forsørgelsesanstalter skred jævnt fremad i den følgende Tid. Under Trearskrigen var Udviklingen ved at gaa i Staa. Men efter Krigen tages der atter fat. I de 6 Aar mellem 1855 og 61 oprettes der saaledes i alt 22.²³⁾ Omkring 1864 sættes Antallet af disse Forsørgelsesanstalter i hele Sønderjylland til c. 80.²⁴⁾

I Kongeriget havde man længe staaet ret køligt overfor disse ny Anstalter. Under Forhandlingerne i Viborg Stændersal 1836 var der kun enkelte, der løftede Røsten til Fordel for dem. Den varmeste Forsvarer var vel nok Møller H. A. Wulff fra Vester Nebel ved Kolding, der var født i Højer og godt kendt med For-

²³⁾ Chronol. Saml., særlig Aarg. 1861 S. 206 f.

²⁴⁾ J. Bentsen, Om Fattighusene i Kongeriget Danm. 32.

holdene i Egnen deromkring. Særlig omtaler han det i Brede oprettede Arbejdshus. Men flere paapegede Manglerne, der klæbede ved disse Huse. Der blev bl. a. sagt, at de er »et Værk af Egennytte,« og at de »lettelig faar Lighed med Tvangshuse.«²⁵⁾

Foreløbig var det næsten kun i Ribe Amt, de vandt Indgang. I 1840 oprettedes det første nord for Kongeaaen, og de følgende Aar kom der flere til baade paa Landet og i Byerne indenfor Ribe Amt. Først efter 1860 faar Fattiggaardene i Kongeriget deres Blomstringstid.²⁶⁾

I et efterfølgende Kapitel skal vi dvæle lidt ved Livet i Fattiggaardene, der, ikke mindst i Sønderjylland, har spillet saa stor en Rolle. —

²⁵⁾ Vib. St. 1836 II R. 930 f. og 950 f.

²⁶⁾ Har. Jørgensen, Studier 272.

X.

LIVET I FATTIGGAARDEN.

1. Husorden.

DET var tit et ikke ringe Antal af Sognets Beboere, der havde deres Hjem indenfor Fattiggaardens Mure. Som Regel var Antallet af Lemmer vel størst der, hvor flere Sogne var fælles om Fattiggaarden. Vi forstaar nok, at der her kunde trænges til bestemte Love eller Regler, hvis der skulde herske nogenlunde Orden indenfor det lille Samfund. For hver Fattiggaard gjaldt der da ogsaa et Regulativ eller Reglement, der var udarbejdet af den stedlige Fattigbestyrelse og godkendt af Regeringen. Stor Forskel var der vel ikke paa Regulativerne, men enslydende var de da heller ikke. En Del af dem er trykt i den kronologiske Samling af Forordninger; andre findes, trykte eller utrykte, i stedlige Arkiver.

Fattigkollegiet var den øverste stedlige Myndighed, men ofte havde man overdraget det til et enkelt Medlem at have Tilsyn med Fattiggaarden. Af og til skulde han inspicere den og tilse, at alt gik, som det skulde.

I Spidsen for den daglige Ledelse af Anstalten stod der en Bestyrer eller Opsynsmand. Han kaldes ogsaa ofte Økonom, fordi hele Husførelsen var lagt i hans Haand. I den af Stænderforsamlingen 1836 afgivne Betænkning¹⁾ udtales det, at en saadan Anstalts Trivsel i høj Grad vil være afhængig af, at man kan finde »et ædrueligt, alvorligt og dog mildt Ægtepar til dær at forestaa Husvæsnet«. I de fleste Regulativer bestemmes det da ogsaa, at Bestyreren helst skal være gift.

Det var nu ikke altid helt let at finde en Bestyrer, der var egnet til Stillingen. I 1830 havde Sønderland Rønmø faaet sit »Arbejdshus for fattige og trængende« med ialt 45 Lemmer. En Kommandør Dahls Enke havde tilskødet Fattigvæsnet sit Hus »med tilhørende Tofter og Haver«, imod at hun og en Søn fik

¹⁾ Sl. St. 1836 S. 2043.

livsvarigt Ophold her. Fem Aar senere indberetter Sognepræsten, at »intet ordentligt Menneske« paa Øen har ladet sig bevæge til at overtage Posten som Bestyrer af Huset. Man har derfor maattet gribe til den Udvej at overdrage Bestyrerpladsen til et af Husets 15 »arbejdsføre« Lemmer. Han faar til »Opmuntring«.... »sin egen Arbejdsløn og 4 Skl. om Ugen«. Som »Kokkekone« antages en af Husets arbejdsføre Kvinder. Hun skal foruden det daglige Arbejde inden Døre besørge »Lyng plukket og Tørv gravet«. Man er lige ved at mene, at ogsaa hun burde haft en »Opmuntring«. — Ret heldigt gik det imidlertid ikke med den trufne Ordning. Det kneb for Bestyreren at vinde »den tilbørlige Respekt«.²)

I Døstrup nøjedes man ogsaa de første Aar med en Bestyrer, der var taget »af de fattiges Tal«. Han havde i 20 Aar »været i Krigstjenesten«. En Tid lang havde han været Underofficer, men han blev afskediget paa Grund af Drikfældighed, og saa maatte han med Hustru og Børn rejse hjem til det Sogn, hvor han var forsørgelsesberettiget. Han og Hustru blev nu sat til at styre det ny Arbejdshus, og de røgtede Hvervet til Fattigkommissionens fulde Tilfredshed.³)

I Ballum maatte man — i Følge en Indberetning fra Præsten — i Aaret 1835 afskedige en lejet Bestyrer, fordi han ikke var Stillingen voksen. Der havde fundet »adskillige Uordener« Sted.

Det var vel ikke helt uden Grund, naar Fattigkommissionen i Hostrup 1833 vedtog at holde »stærke Personer borte fra Fattighuset, hvor de ikke er til at regere«.⁴)

Stillingen var naturligvis sværest der, hvor Antallet af Lemmer var størst. I Arbejdsanstalten i Møgeltønder, der var oprettet i 1831, var der i 1843 i alt 71 Lemmer. Pastor Fønss indberetter nævnte Aar, at der har været Aar, hvor Tallet oversteg 100. Et Grundrids af Bygningen viser, at der fandtes 30 Sengesteder i Huset, saa hver Mand langt fra kunde faa sin egen Seng. Gamle Folk har fortalt, at der undertiden laa 4

²) Ribe Amts Ark. i Viborg. Forsk. Sager, Pakke Nr. 4. Heri findes ogsaa en Del af de i det flg. benyttede Akter vedr. Fattigv. i Enklaverne. De fleste af disse Sager er vistnok nu afleverede til Arkivet i Aabenraa.

³) Fattigprot.

⁴) Fattigprot.

Personer i samme Seng — to voksne og to Børn. De havde, siges der, Fødderne vendt mod hinanden.⁵⁾

I den for Opsynsmanden i Møgeltønder gældende Instruks siges det, at han skal omgaa »de skrøbelige med Mildhed og Skaansel«. Er Lemmerne uordentlige, skal han formane og irettesætte dem med Ord, og ingenlunde maa han »tugte nogen voksen med Slag eller Hug«. Uartige eller opsætsige Børn skal han først irettesætte. Gøres det fornødent, maa han dog gribe til haardere Straf, »som retsindige Forældre kunde anvende paa deres Børn, men vel vogte han sig for at bruge knudret Tamp eller andet saadant Redskab...., som kunde være Børnenes Sundhed skadelig«. Han skal »spise ved samme Bord og af samme Mad som Lemmerne og se til, at enhver saavel voksne som Børn søger sin Plads ved Bordet«.

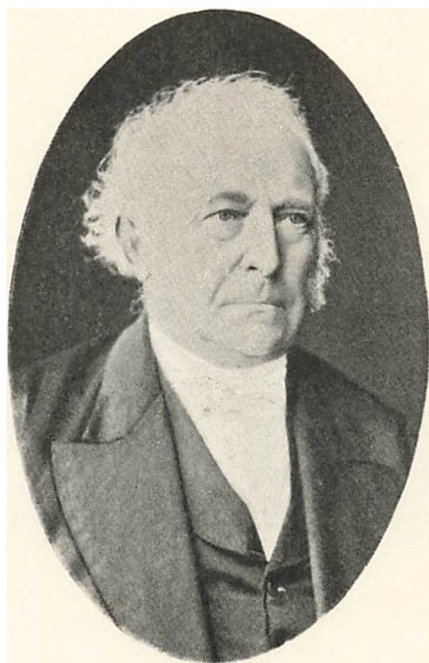
Helt let faldt det nok ikke Bestyreren at opfylde sine Pligter. Herom har en Mand, der var født i Møgeltønder 1837, fortalt en Del. Hans Fader var Fattigforstander, og han fik undertiden Lov til at følge med sin Fader ind paa Fattiggaarden. Han kunde mindes, hvordan Bestyreren under Maaltiderne gik op og ned ad Gulvet med en Lædertamp i Haanden. Der gik jævnlig Bud til hans Fader om at komme Bestyreren til Hjælp, naar der var Spektakel inde paa Fattiggaarden. Det var især galt Søndag Aften, naar en Del af Lemmerne vendte tilbage fra Besøg omkring i Sognet og her var kommen i oprømt Stemning. Da slog ikke altid gode Ord og Formaninger til. Der maatte gribes til skrappere Midler, om Tugt og Orden skulde haandhæves. Men saadanne Midler stod da ogsaa til Raadighed for Bestyrelsen.

Vi anfører nogle Bestemmelser, tagne fra Regulativet for Agerskov Sogns Fattiggaard, der oprettedes 1863: »Om Eftermiddagen paa Søn- og Festdage kan Økonomen meddele de Lemmer, som maatte ønske det og dertil findes værdige, skriftlig Tilladelse til at forlade Fattiggaarden, og er enhver pligtig til at melde Økonomen, hvor han gaar hen«. Han skal »indfinde sig igen om Sommeren inden 9, om Vinteren inden 8½. Paa Søgnedage gives der kun Udgangstilladelse i yderst sjældne

⁵⁾ Ogsaa andensteds kneb det med Sengeplads. I Dreisdorf og flere andre sydslesv. Arbejdshuse var der anbragt 2 Rækker af Senge over hinanden. I øverste R. havde de yngre deres Plads. (Bruhn: Anførte Skrift S. 52).

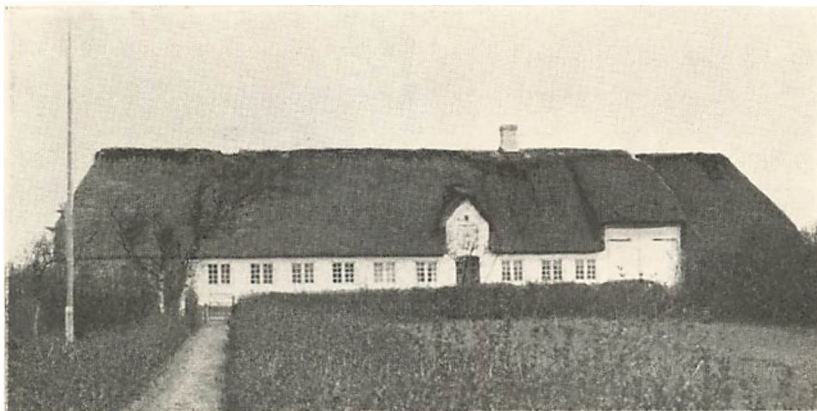
Provst Gabriel Koch. Dostrup.
Død 1865.

Biskop Jørgen Hansen.
Død 1889 som Sogre-
præst i Egen.

Gammelt Fattighus i Hogsbro, Hviding Sogn, nedbrudt omkring 1930.
vistnok opført 1775 eller 79.

Desrup Sogns Fattiggaard i Byen Vinum,
oprettet 1828, blev i 1942 af Kommunen solgt til den daværende Forpagter.

Tilfælde«. Skulde nogen benytte Friheden til »Tiggeri, Drukenskab og Uorden«, forestaar der ham Nægtelse af Udgang i flere Uger, ja »indtil i et kvart Aar, eller Afsondring fra de andre Lemmer i flere Dage«. I Tilfælde af Trods og Genstridighed kan vedkommende overgives til Afstraffelse af Politiet i Overensstemmelse med Fattiglovens § 28. Heri staar der, at »Dovenskab og trodsig Adfærd« mod Fattigkollegiet kan medføre 6×5 Dages Fængsel paa Vand og Brød eller »passende korporlig Revselse«. Det kan tilføjes, at Lovens § 27 bemyndiger Fattigkollegiet til med Øvrighedens Approbation at lade Personer, der søger offentlig Understøttelse, og som har gjort sig skyldige i »Løsgængeri, Betleri, Drikfældighed eller andet slet Forhold« indsætte i Tvangsarbejdsanstalter.

I Haderslev var der i 1838 oprettet en Arbejdsanstalt, der ogsaa ofte kaldes Tvangsarbejdsanstalt. For en Betaling af 5 Skl. pr. Dag kunde der ogsaa optages Lemmer, der ikke havde hjemme i Haderslev. Det var for det meste Sogne, der ikke selv havde et Arbejdshus, der benyttede sig af denne Tilla-delse, men der kom ogsaa undertiden Folk, som man ikke havde kunnet styre paa den hjemlige Fattiggaard.

Som Regel nøjedes man dog med Afstraffelse hjemme i Fattiggaarden. »Mindre Forseelser... kan Inspektøren, naar Advarsler ikke hjælper, straffe med at nægte vedkommende en Dags Kost eller idømme Afsondring indtil 3 Dage paa formindsket Kost«, hedder det i flere Regulativer (Broager og Graasten). Afsondringen fandt vel som Regel Sted i den »Arrest«, der betragtedes som et nødvendigt Tilbehør til Fattiggaarden. Der tales baade om »mørk Arrest« og »lys Arrest«. Arresten benyttes ogsaa ofte som Sygehus eller Ligstue.

Den hyppigst forekommende Straf bestod dog nok i Nægtelse af Udgangstilladelse. I Agerskov skulde Tilladelsen være skriftlig. Fra Sørup hører vi 1842, at man der anvendte en trykt Udgangstilladelse eller en Slags Pas. Bestyreren skulde kun skrive de nødvendige Oplysninger vedrørende Indehaverens Person. Træffes denne paa forbudne Veje, »bliver han straks transporteret til Anstalten og straffet.«⁹⁾ Fra Møgeltønder er der opbevaret en lignende trykt Udgangstilladelse — et

⁹⁾ Bruhn anf. Skr. 78.

lille firkantet Stykke Pap paatrykt Ordene »Udgang-Tegen. Møgeltønder Fattighuus«. De fleste Steder nøjedes man dog nok med en mundtlig Tilladelse.

Til god Orden i Fattiggaarden hørte ogsaa en stræng Adskillelse mellem de to Køn. En saadan Adskillelse gjaldt ogsaa Ægtefolk. Da der i 1839 var oprettet en Fattiggaard i Skærbæk, blev Forholdene i denne stærkt kritiseret af den senere kendte Skolemand C. Kold, der paa den Tid var Huslærer i Forballum. Særlig anker han over, at de i Fattiggaarden optagne gifte Folk er frataget den Ret, som »ved lovligt Ægteskab er dem tilstaaet baade af Gud og Kongen og det uden at have begaaet anden Forbrydelse end den at være fattige«. ⁷⁾ Fattigkollegiet afviser skarpt Anklagen som ubeføjet. En saadan Adskillelse har Myndighedernes Billigelse, og den finder ogsaa Sted i andre Fattiggaarde. ⁸⁾ Det kan dog tilføjes, at der flere Steder »undtagelsesvis« blev givet gifte Folk Tilladelse til at bo sammen. Det var f. Eks. Tilfældet i Gram.

2. Arbejde.

Under Forhandlingerne i Stændersalen 1836 blev det hævdet, at den arbejdsføre kun maatte forsørges ved at give ham Arbejde. Skulde dette Princip virkeliggøres, var det naturligt, at Fattigbestyrelsen paatog sig den Pligt at skaffe vedkommende Arbejde, hvis han ikke selv kunde det. I det af Regeringen 1840 fremlagte Forslag til en ny Fattiglov var denne Forpligtelse ogsaa anerkendt, men nu var der i Stændersalen opstaaet Betænkelighed ved fuldt ud at vedstaa den nævnte Forpligtelse. Man fik da udvirket, at der i Lovens § 13 kom til at staa, at Fattigbestyrelsen kun »saa vidt muligt« er forpligtet til at »forhjelpe den trængende til Arbejde, naar han ikke selv kan faa det«.

Paa de Steder, hvor man fik oprettet et Fattig- og Arbejds- hus, var der jo altid Lejlighed til at sætte den arbejdsledige i Arbejde. Det blev her Bestyrerens Opgave at sætte vedkommende i Gang og føre Tilsyn med hans Arbejde. Der var enkelte Lemmer, som var saa dygtige, at de ved deres Arbejde indtjente mere end det, deres Ophold kostede Fattigvæsnet. I

⁷⁾ Dannevirke 1840. N. 37.

⁸⁾ H. A. F. 1840.

saa Fald fik de Overskuddet udbetalt ved Udtrædelsen af Anstalten. De, der lagde Flid og god Opførsel for Dagen, blev undertiden belønnede med en lille Opmuntring eller Præmie.

I et Regulativ for Ødis Fattiggaard fra 1842 hedder det: »Opsynsmanden maa hver Torsdag opmaale de forfærdigede Arbejder, som egne sig til at maales, og naar der afskjæres et bestemt Antal Alen, maa det øvrige Stykke straks forsynes med et Segl for Enden«. Her er der nok særlig lagt Vind paa Vævning. At Garnet til Væven ogsaa er spundet i Fattiggaarden, kan der næppe være Tvivl om. Ovre paa Vestkysten blev der baade spundet og vævet. Men her var der særlig et Arbejde, der optog mange, Knipleriet. I Møgeltønder hører vi baade om en »Spindestue« og en »Kniplestue« til Kvinderne. Ogsaa i Brede var der en særskilt »Knippelsdørns«. Her var, fortælles der, Lyset særlig godt, idet der var ophængt Glaskugler, som skulde forstærke det svage Lys fra Tranlampen eller Talglyset. I Ballum var der undertiden ansat en Lærerinde, som skulde vejlede — vel nok særlig Børnene — i Kniplekunsten.

De Varer, der forarbejdedes, solgtes under Haanden eller ved Auktioner, som af og til holdtes paa Fattiggaarden. Undertiden blev de ogsaa afsat ved Markederne. En hel Del af det forarbejdede blev anvendt paa Stedet. Det kan nævnes, at der i Aarene 1833—34 paa Hostrup Fattiggaard blev vævet 54 Alen Vadmél, 208 Alen Tosel⁸⁰⁾ og 1625 Alen Lærred. Baade Ulden og Hørren var spundet i Fattiggaarden. Det meste af det vævede fandt Anvendelse paa Stedet. Resten solgtes. I Døstrup Fattiggaard blev der paa samme Tid baade kniplet, spundet, vævet og strikket. Herfra blev der undertiden solgt »Uldhammer«, antagelig et Klædningsstykke, der er strikket af Uldgarn.

I Almindelighed var det vist sværest at finde Beskæftigelse til Mændene. Paa Fattiggaarden blev der snoet en Mængde Simer eller Tækkereb. Halmen til Rebene blev gjerne leveret af Bønderne, der saa betalte Fattigvæsnet for at faa den snoet. I Døstrup blev der ogsaa lavet »Haarblokke«. Saadan kaldtes et vist Maal af Reb, der var lavet af Haar. — Megen anden Husflid dyrkedes. Der blev lavet Bikuber, Kurve af Straa eller Vidjer, flettet Maatter osv.

⁸⁰⁾ Tøj vævet med linned Rending og ulden Islæt, brugtes mest af Kvinderne.

I Nordslesvig var der til de fleste Arbejdshuse et større eller mindre Landbrug. I Sydslesvig var det sjældnere. Her blev de gamle Fattighuse ofte omdannede til Fattigarbejdshuse.⁹⁾ Naar der knyttedes Landbrug til disse Anstalter, var det ikke mindst, fordi man derved kunde skaffe mere Arbejde til Lemmerne. Alligevel var der ofte Arbejdskraft til overs. Saa blev Lemmerne lejede ud til Folk, som havde Brug for dem — nærved eller længere borte. Jævnlig fæstedes de bort for længere Tid. Som Regel var de vel tilfredse med saaledes at komme ud at tjene. Det gav ofte bedre Kost, og det gav mere Frihed. Men det hændte ogsaa, at den, der blev lejet ud, knurrede, fordi han maatte aflevere sin Løn til Hjemsoignets Fattigvæsen. Undertiden fik han dog Lov til selv at beholde lidt af Lønnen.

Af og til blev der naturligvis optaget Haandværkere i Fattiggaarden. Maatte man nu paa en Tid, da der ikke var Næringsfrihed, lade saadanne Folk drive deres Haandværk inde i Fattiggaarden? Fra 1842 foreligger der en Henvendelse til Haderslev Amt fra Fattigkollegiet i Skærbæk. Paa Fattiggaarden her opholdt sig for Tiden en Bødker tillige med sin Hustru og 5 Børn. Man spørger nu, om vedkommende maa beskæftige sig ved sit Haandværk. Der svares, at Haandværkere, der er optaget i en Fattiggaard, formentlig der — i Henhold til Fattiglovens § 27 — kan drive deres Profession — »saa fremt Haandværkeren er berettiget til sin Professions Drift, men at denne i modsat Fald ligesom de øvrige Fattighus-medlemmer bør forrette de der gjængse Arbejder«.¹⁰⁾ I Skrydstrup var der et Par Aar senere en Rebslager, der var kommen paa Sognet. I en Henvendelse til Fattigkollegiet siger han, at han ikke paa nogen Maade kunde faa Arbejde, men »hvis Kollegiet vilde oprette en Arbejdsanstalt«, mente han tildels at kunne underholde sig selv og sin Familie. »Paa Grund heraf lod Fattigkollegiet oprette et simpelt Rebslagerredskab . . . uden at ane, at heri kunde ligge noget ulovligt«. Nu har imidlertid Rebslagere i Haderslev truet med at ville »standse dette vort Foretagende«. I den Anledning beder man Amtet om Beskyttelse mod »slig Trusels Udførelse og saaledes forebygge . . . de mulige Forsøg paa at hindre en Fattigbestyrelse i, efter Lovens Indrømmelse, at op-

⁹⁾ Bruhn: Anf. Skr. 33.

¹⁰⁾ H. A. F.

rette en Arbejdsanstalt, hvorved Almisselemmer kan tjene en Del af deres Underholdning«. Amtets Svar foreligger ikke. Det er vel gaaet i samme Retning som Svaret til Skærbæk.¹¹⁾

Industriell Virksomhed i større Stil fandtes næppe mange Steder. Nævnes kan det dog, at der paa Fattiggaarden i Sørup var indrettet en Kartoffelmelsfabrik.¹²⁾ Og i Løjt var der et Spinderi, der dreves ved Maskinkraft. Først var det Lemmerne, der trak Maskinen; senere traadte en Vindrose i deres Sted.

3. M a d, D r i k k e, T o b a k.

Det var Økonomens Pligt at sørge for Madens Tilberedelse, men Tilvejebringelse af Fødemidlerne kom naturligvis paa Fattigvæsnets Regning. Naar der som oftest knyttedes Landbrug til Fattiggaarden, var Hovedaarsagen hertil vel nok den, at man derved lettere fik Adgang til Mælk og andre nødvendige Levnedsmidler. I 1844 blev Fattiggaarden i Hostrup bortforpagtet til Bestyreren, der for en fast Betaling forpligter sig til at sørge for Lemmernes Underholdning. For hver Person skulde der ydes ham en Mark ugentlig. En saadan Fremgangsmaade blev efterhaanden anvendt de fleste Steder. Der kan indvendes, at Forpagteren herved kunde fristes til at knappe af paa Maden — især under Dyrtid. Men Bestyreren fik da jævnlig Prisen forhøjet. Det maa ogsaa tages i Betragtning, at Bestyreren som Regel var forpligtet til at være fælles med Lemmerne baade om Bord og Mad. Denne Regel blev dog ikke altid overholdt. En Kvinde, der i sine unge Dage havde tjent i en vestslesvigsk Fattiggaard, har fortalt, at baade Bestyreren og Tjenestefolkene der fik bedre Mad end Lemmerne.

Hver Fattiggaard havde sin Spiseseddel, der var godkendt af de højere Myndigheder, Regeringen eller Visitationet. Her skal nævnes Hovedindholdet af det »Spisereglement for Møgel-tønder Arbejdshus«, der havde Gyldighed i 30erne og 40erne:

Morgenmad hver Dag i Ugen: »Byggrynsgrød med Øl samt et Stykke Brød paa 10 Lod til hver«. Aftensmad: »Øllegrød samt et Stykke Brød paa 2 Lod til hver«. Middagsmad, Søndag: »Kaal med Flæsk, den voksne 6 Lod og Barnet 4 Lod, samt et Stykke Brød paa 8 Lod til hver«. Mandag: Boghvedevælling med

¹¹⁾ H. A. F. 1845.

¹²⁾ Bruhn: Anf. Skr. 77.

Kartofler, Salt og Melsauce«. Tirsdag: »Byggrynsgrød med Øl«. Onsdag: »Kaal med Kød, den voksne 8 Lod, Barnet 2, samt et Stykke Brød paa 8 Lod til hver«. Torsdag: »Byggrynsgrød med Øl«. Fredag: »Byggrynsgrød med Kartofler, Melsauce og Salt«. Lørdag: »Byggrynsgrød med Øl«.

Hertil er føjet nogle »yderligere Bestemmelser«: 1) Smør uddeles hver Mandag $\frac{1}{8}$ \mathfrak{B} , og hvert Barn erholder Søndag og Torsdag Aften et Stykke Brød paasmurt. 2) Kartofler, Kaal, Velling og Grød fremsættes paa Bordet i Fade, et Fad for hver 4 Personer, og tages et saa tilstrækkeligt Kvantum deraf, at Lemmerne kunne spise saa meget, som de lyste og behøve. 3) Lemmerne skulle ved det fælles Bord fortære de dem tildelte Portioner af Kød og Flæsk. Kunne de ikke dette, maa de levere Levningerne til Opsynsmanden, uden hvis Tilladelse de ikke maa føre nogen Mad med sig fra Bordet til Arbejds- eller Sove-stuerne, og intet spiseligt maa føres ud af Huset.

Fra 1843 findes der en Tilføjelse om, at hver Person fra Midten af Marts til Udgangen af Septbr. om Eftermiddagen skal have 4 Lod Brød. Det skal »gives tørt til dem, som er hjemme, men paasmurt til dem, som beskæftiges paa Marken«.

Lidt ensformig er denne Spiseseddel unægtelig. Ved Siden af den daglige Grød Morgen og Aften bydes der 4 Gange ugentlig paa Byggrynsgrød til Middag. Men det maa huskes, at Grød paa den Tid var staaende Ret i alle Husholdninger. Syd som Nord for Kongeaaen sang man — med smaa Variationer — til Grødens Pris et Vers, der lød saaledes:

Grød er Landets bedste Grøde,
som' er sur' og som' er søde,
om de ogsaa er lidt svæjen,
derved er vi ikke vræjen;
thi vi ved, at somme Gryder
gærne haver disse Lyder;
de kan faa det af saa lidt,
dette har man hørt saa tit.¹³⁾

Vi minder ogsaa om, hvad A. D. Jørgensen fortæller om sit Ophold paa Avnbølgaard¹⁴⁾. Her fik de i 1850erne Boghvedegrød 15 Gange om Ugen. Fra Fredag til Søndag Middag fik de 5 Gange Grød uden andre Retter derimellem end Smørrebrød.

¹³⁾ Feilberg: Jysk Ordbog I 502 og Sønderj. M IV 112.

¹⁴⁾ Redegørelse S. 52.

Iøvrigt hører Spisesedlen fra Møgeltønder til de bedre. Den har megen Lighed med den i Løgumkloster. Begge Steder bydes der paa Kød 2 Gange om Ugen, og begge Steder er der Tale om Smør. I de allerfleste Fattiggaarde var Smør ukendt, og Kød fik man kun én Dag om Ugen foruden ved Højtiderne. Særlig flot levede Lemmerne i Sørup. Der fik de hver Dag 2 Retter Middagsmad. I Dreisdorfovre paa Vestkysten levedes der mere tarveligt. Der opvartedes der kun med Kød paa Festdage og ved særlige Lejligheder. Hele Ugen igennem blev der til Middag vekslet mellem 4 Retter, nemlig Øllebrød, Grød lavet af Ærter eller Bønner, Bollemælk og saa Kartofler med Melduelse. Morgen og Aften bødes der paa Grød med Øl til. Denne Kost betegnes ikke med Urette som meget enkel.¹⁵⁾

Kosten var vel i Almindelighed ikke meget tarveligere i Fattiggaardene end i de fleste Hjem paa den Tid. Der var dog visse Ting, som de, der boede i Fattiggaardene, maatte give Afkald paa. I den Betænkning, som Stænderne afgav i 1836, siges der, at Kosten ikke maa »tilfredsstille nogen Lyst«. Ved dette Udtryk maa der sikkert tænkes paa Ordene, der følger efter: »Kaffe, The og Brændevin er ukendte Ting i disse Huse.«¹⁶⁾ I alle Regulativer finder vi Forbud mod Brugen af Kaffe og Brændevin. Sjældnere er ogsaa The forbudt. Før 1800 havde Kaffe været en sjælden Drik, men i den følgende Tid bliver den efterhaanden ret almindelig. 1815 siger K. Aagaard i sin Beskrivelse over Tørninglen¹⁷⁾: »Til Uheld er Kaffe bleven temmelig almindelig blandt Bondestanden baade i de Rigeres og Fattigres Huse. Kniplepigerne, som forhen fik deres Arbejde godt betalt, havde Ævne dertil, og ved deres kjedende Stillesidden fik Lyst dertil, vænnede sig let til Kaffedrik, men vilde vanskeligen vænne sig derfra«. 1820 skriver Præsten i Morsum paa Sild: »Kaffe er daglig Drik, selv i fattige Familier, men den træder ogsaa i Stedet for Øl, og den bliver drukket saa tynd, at man ikke engang kan have Øl saa billig.«¹⁸⁾

Det faldt nu heller ikke Lemmerne i Fattiggaarden nemt at vænne sig fra Kaffen. Gang paa Gang hører vi om deres Længsel

¹⁵⁾ Bruhn 28 og 65.

¹⁶⁾ Sl. St. 2044.

¹⁷⁾ S. 143 flg

¹⁸⁾ Schr. der patr. G. 4 B. 2. Hefte 74.

efter den liflige Drik, men det varede længe, inden Fattiggkolegiet gav efter for Lemmernes Ønske. I Almindelighed bødes der kun paa Kaffe ved Højtiderne. Vi anfører et Par herhenhørende Bestemmelser fra Regulativet for Agerskov fra 1863. Bestyreren har »Fællesbord« med Lemmerne og maa »ikke føre nogen særskilt Husholdning. Ønsker han og hans Familie Kaffe og The, have de at anskaffe dette for egen Regning«. Alle Lemmerne faar »een Gang Kaffe og, hvem der ønsker det, tillige en Snaps Brændevin, paa hver af Fest- og Højtidsdagene, paa H. M. Kongens Fødselsdag og i den travle Høsttid til dem, der tage ordentlig Del i Høstarbejdet. For imidlertid at opmuntre til Flid og god Opførsel kunne gamle Folk, som i mange Aar have været vante til Kaffe og Tobak, og som udmærke sig ved et godt Forhold, eller saadanne Lemmer, som udvise særdeles god Opførsel og ved Flid under det befaledc Arbejde eller i deres Fritimer erhverve sig en Haandskilling til selv at betale det, af Fattigbestyrelsen erholde Tilladelse til at nyde Kaffe og Tobak«. Lignende Bestemmelse finder vi i Regulativet for Østergum Fattiggaard fra samme Aar.

Var det svært for mangan en at undvære Kaffen, var det vel for adskillige endnu sværere at give Afkald paa Brændevinen. Den var almindelig for Mændene, men heller ikke Kvinderne var ukendte med denne Drik. »Paa adskillige Steder er det — skriver K. Aagaard¹⁹⁾ — ej alene ved Gæstebude, men og ved daglige Sammenkomster, at man beværter hinanden med Kaffe og Punsch . . . ogsaa Fruentimmer opmuntrer deres Sind ved denne Drik«. I en Aarsberetning fra Fattiggaarden i Løgumkloster for 1838 hedder det: »Næsten alle i Fattighuset værende voksne Lemmer af begge Kjøen beherskes af en stærk tilbøjelighed til spirituøse Drikke, navnlig af den her paa Egnen almindelige Punsch (en af Kaffe, Cikorie, Brændevin og Sirup eller ved festlige Lejligheder af Sukker tillavet Drik.«²⁰⁾

Fattiggaarden var vistnok adskillige Steder det eneste tør-lagte Sted i hele Sognet. Af og til hører vi, at drikkældige Kvinder for en Tid optages i Fattiggaarden for der at vænne sig fra Drikkelasten. 1841 bliver saaledes en Kone fra Gaardkrog optaget i Skærbæk Sogns Fattiggaard mod en ugentlig Betaling af

¹⁹⁾ S. 143.

²⁰⁾ Fattigsager fra Aabenraa Provsti. A. 18 (Nr. 114).

24 Skl. cour.²¹⁾ Fra Nabosognet Døstrup hører vi omtrent paa samme Tid, at en Mand fra et andet Sogn faar sin Hustru optaget i Fattiggaarden der.

Ofte hører vi om, hvor svært det var at faa Forbudet mod Brændevin overholdt. Paa utallige Maader søgte man at smugle den ind i Fattiggaarden. Det var, kan man roligt sige, den, der foraarsagede de fleste Uordener og førte til de fleste Straffe.

Jørgen Hansen udtaler i sin »Critik«,²²⁾ at Brændevin ikke er nogen Livsfornødenhed. Og saa tilføjer han: »Med Tobak er det en anden Sag«. For den, der har vænnet sig til Tobak, har tilsyneladende sværere ved at give Afkald paa den end paa Brændevin. »Kan de gamle Fruentimmer ikke faa Snustobak, saa stjæler eller tigger de den«. I Ballum Fattiggaard er der derfor sluttet den Kontrakt med 16 Kvinder, at de hver Uge faar et \mathcal{E} til Deling. Mændene faar Røgtobak, »dog ikke efter noget bestemt Maal«.

I de allerfleste Fattiggaarde hørte Tobakken til de forbudne Ting. Der er dog ikke faa Undtagelser. I Gram fik de Lemmer, der selv er i Stand til at skaffe sig »denne Artikel«, Lov til at bruge den udenfor Arbejdstiden. I 1853 bestemmer Fattigkollegiet i Broager, at de Lemmer, der er vante til Tobak, maa faa for en Skl. om Ugen — »hvilket dog undrages dem, naar de ved deres Opførsel fortjener Straf«.²³⁾

4. AANDELIG FØDE.

Der blev ogsaa i Fattiggaarden draget Omsorg for Lemmernes aandelige Næring. Man synes maaske endog, at denne Omsorg til Tider kunde have været mindre. Men det maa huskes, at man endnu paa den Tid for Slesvigs Vedkommende befandt sig under statskirkelige Forhold.

Alle de, der optoges i Arbejdsanstalten i Højer, skulde forpligte sig til at søge Kirken hver Søndag.²⁴⁾ Saa vidt gik man ikke i Døstrup. Provst Koch mener, at det ikke kan forlanges af Fattigvæsnet, at man skal sørge for en Søndagsdragt til alle Fattiglemmer. Man har »nogle passelige Klædningsstykker,

²¹⁾ H. A. F

²²⁾ S. 156.

²³⁾ Forhandlingsprot.

²⁴⁾ C. Rolfs: Høyer 161.

hvilke udlaanes til de fattige, der behøve dem, for at gaa i Kirke.«²⁵⁾ I Ballum synes man at have været mere rundhaandedet. Jørg. Hansen skriver i Kritik S. 171, at det højner Selvagtelsen hos Stakler, der før var forfaldne, naar de faar saadanne Klæder, at »de kan være bekendt at vise sig i Guds Hus«.

I flere Regulativer paalægges det Lemmerne — ligesom i Højer — at søge Kirken hver Søndag. I det for Fattigarbejds-huset i Graasten-Adsbøl gældende Regulativ for 1858 hedder det saaledes: »De voksne Lemmer og større Børn skulle, saa vidt som de ikke ved Sygdom, Svagelighed eller deslige ere forhindrede, hver Søn- og Helligdag besøge den offentlige Gudstjeneste og derefter rolig, uden Ophold og Omvej begive sig hjem.«

Flere Steder er Deltagelse i Altergangen ogsaa gjort til Pligt. I Højer skal saaledes paa de sædvanlige Aarstider (Foraar og Efteraar) Lemmerne besøge »Herrens Bord«. Det kneb dog at faa dette Paabud overholdt. Der klages nemlig over, at flere vægrer sig ved at tage Del i Altergangen. Det tilføjes dog, at »nogen Tvang tør man jo ikke anvende.«²⁶⁾ Ogsaaovre paa Østkysten hører vi om Altergangen som tvungen Pligt. Det var f. Ex. Tilfældet i Felsted Sogn. Da man i 1857 oprettede en Arbejdsanstalt i Løjt Sogn, havde man der — med Regulativet i Felsted som Forbillede — optaget en Bestemmelse om tvungen Altergang. Da Biskop Boesen fik Sagen til Betænkning, udtalte han, at det var »aldeles ukristeligt at paanøde nogen mod hans Vilje Nydelsen af den hellige Nadver.«²⁷⁾ Biskoppens Indflydelse spores vist ogsaa i det Regulativ, som det følgende Aar blev udstedt for Fattighuset i Graasten. Heri hedder det: »Alle Lemmer, som bekende sig til den kristne Religion, bør opmuntres til i det mindste een Gang aarlig at gaa til Herrens Bord«.

I den af Stænderne i 1836 afgivne Betænkning nævnes det som »uomgængelig nødvendigt«, at der paa passende Maade sørges for, at de, der ikke kan besøge Kirken, faar Del i religiøs Opbyggelse hjemme i Huset.²⁸⁾ Denne Henstilling blev ogsaa fulgt. Som Eks. kan anføres de ret udførlige Bestemmelser i Regulativet for Fattiggaarden i Graasten: »For de Lemmer, der

²⁵⁾ Koch Anf. Skr. 17.

²⁶⁾ C. Rolfs: Høyer 161 og 165.

²⁷⁾ Fattigvæsenssager fra Aabenraa Provsti A. 18 Nr. 114.

²⁸⁾ Sl. St. S. 2044

ikke ere i Stand til at besøge Kirken, forelæser Økonomen eller et Fattiglem en Prædiken af en af Præsten valgt Bog. Præsten afholder een Gang aarlig Gudstjeneste i Anstalten, hvorom Økonomen Dagen forud underrettes«. Paa Hverdage »efter Frokosten læses af Økonomen eller et Fattiglem en kort Bøn eller et Stykke af en Opbyggelsesbog efter Præstens Valg. Det samme sker før Sengetid. Ogsaa om Dagen skulle Fattiglemmerne opmuntres til i Fritiden at læse i den hellige Skrift og Salmebogen, hvorfor der i Anstalten bør være et tilstrækkeligt Antal af Bibler og Salmebøger samt nogle af Præsten valgte Opbyggesskrifter Bordbønnen fremsiges før og efter Maaltidet af et af Børnene.«

5. BØRN.

Fattiggaardens Beboere tilhørte vel alle Alderstrin. De fleste var dog enten gamle Folk eller Børn. I den første Tid var Børnene oftest i Flertal. I hele Ballum Sogn var der i 1835 omkring ved 1300 Mennesker. Af dem befandt de 62 sig i Fattiggaarden — nemlig 40 Børn og 22 voksne. I Møgeltønder Fattiggaard var der 1843 36 Børn og 35 voksne. Fra Midten af 40erne har vi Oplysning om Antallet af Lemmer i flere sydslesvigske Fattiggaarde.²⁹⁾ Ogsaa her er som Regel Børnene i Flertal. I Havetoft er der saaledes 9 voksne og 18 Børn, i Dreisdorf 12 voksne og 16 Børn. Senere daler Antallet af Børn. Det bliver da som Regel de voksne, der er i Flertal. I Møgeltønder er der i 1855 31 voksne og 20 Børn. I 1862 er de tilsvarende Tal 25 og 23. I 1864 er der 28 voksne og 9 Børn.³⁰⁾

Hvorfra stammede nu de mange Børn? Ofte var Fattiggaarden Fødehem for ugifte Kvinder. Moderen fik undertiden sit Barn med ud af Fattiggaarden; tiere blev det i Fattiggaarden og blev opdraget her. — Gennemgaar vi Ballum Sogns Kirkebog i 1830erne, ser vi, at ogsaa mange gifte Kvinder har født i Fattiggaarden. De er antagelig Fattiglemmer eller stammer fra fattige Hjem. — Vi hører ogsaa ofte om Forældre, der imod Betaling faar Børn optagne i Fattiggaarden for kortere eller længere Tid. Ved Juletid 1834 betaler saaledes en Mand i Døstrup 9 Mark for sin Hustrus og sine Børns Underhold i Fattiggaar-

²⁹⁾ Bruhn 40.

³⁰⁾ Gl. Protok. i Fattiggaarden.

den fra Paaske til Mikkelsdag. 1838 tillader Fattigkollegiet i Hostrup en Enke at sætte sine 3 Børn i Fattighuset. Selv faar hun i Understøttelse ugentlig et Brød til 3 Skilling. Hun har naturligvis ikke betalt for Børnenes Underhold. Det er der andre, der gør. En Mand i Rørkær betaler 1836 8 til 12 Skl. om Ugen for sine Børns Ophold i Fattiggaarden. — Saa var der Børn, der saa at sige blev tvangsindlagt. 1835 er der i Hostrup en Enke, som »egenmægtig« har taget sin Søn ud af Fattiggaarden. Fattigkollegiet vil dog tilgive denne Egenmægtighed paa Betingelse af, at Moderen ikke lader Drengen »gaa og tigge, men sender ham til Skole«. Sker det ikke, skal han tilbage til Fattiggaarden.

Vi staar her ved en Fristelse, som mange fattige Forældre faldt for, idet de sendte deres Børn ud som Tiggere og lod dem forsømme Skolen. Herover lyder der stadig Klager. 1821 klager saaledes en Landmand fra Haderslev Amt over, at de fleste Børn af Indsiddere lige til Konfirmationsalderen holdes til Tiggeri.«³¹⁾ I Stændersalen klager Etatsraad Hensen i 1840³²⁾ over, at Børnene undertiden bliver groft mishandlet, naar de ikke har tiggert nok sammen.

Da der i 1844 oprettedes en Fattiggaard i Gram Sogn, var der i Byen Kastrup 16 Beboere, der overfor Præsten fremkom med deres Betænkeligheder ved Oprettelse af en saadan Anstalt. Det ender dog med, at de vil stemme for Oprettelsen — »for de stakkels Børns Skyld, da disse uden Tvivl vil faa en bedre Opdragelse med Føde, Klæde, Skolegang etc. end hidindtil«. Til Grund for Udtalelsen ligger naturligvis Erfaring om, at adskillige Børn havde onde Kaar. Maaske har de tænkt paa en Begivenhed, som i Aaret 1831 fandt Sted der i Sognet. Da var 4 Børn fra Gram Sogn naaet helt ud til V. Vedsted med deres Tiggerpose. Her blev de optagne og sendt hjem til deres Forsørgelseskommune. De stammede alle fra Byen Vester Lindet; men da de ikke bar samme Stamnavn, har de antagelig været fra 4 forskellige Hjem.³³⁾

I Regulativet for Gram Sogns Fattiggaard paalægges det strængt Forældrene at holde deres Børn til Skole, saa de ikke

³¹⁾ Prov. 1821 H. 4, S. 90 flg.

³²⁾ Sl. St 424.

³³⁾ Gram Godsark. Fattigsager IV.

vokser op til at blive »skadelige Medlemmer af det menneskelige Samfund«. Og det paalægges Fattiggaardens Bestyrer at sørge for, at »Børnene regelmæssigt besøger Skolen og udenfor Skolen saa vidt muligt beskæftiges med Haandarbejde«. »Viser det sig nødvendigt«, kan han »korporlig« afstraffe dem, men Fattigkollegiet eller den, der i Øjeblikket fører Tilsyn med Fattiggaarden, skal overvære Afstraffelsen.

Det var vel ikke altid saa let at skaffe Fattiggaards-Børnene passende Arbejde. Lettest gik det sikkert, naar der var Landbrug knyttet til Gaarden. Om Sommeren var der ogsaa mange, der fik Plads som Hyrder andensteds. I Møgeltønder — skriver Præsten 1843 — »udlejes de ældre i stadig Sommertjeneste, og af de yngre bruges nogle for Betaling af Byens Beboere til udenfor Skoletiden at hjemdrive Køer til Malkning, flytte Faar osv.« I Ballum blev der i Tiden omkring 1840 lejet Børn ud til en »Fabrikant«, der drev et Spinderi. Men Børnene var siges der, ikke glade ved dette Fabriksarbejde. De jublede, da Fabrikken en Dag gik op i Luer. I 1852 vedtager Fattigkollegiet i Broager, at Børnene ikke maa lejes ud til Arbejde paa »Teglgaarden«.

Den Løn, Børnene tjente, tilfaldt Fattigvæsnet. Det var ogsaa Tilfældet efter Konfirmationen. Først med det fyldte 18. Aar fik de Lov til at staa paa egne Ben.

I Regulativet for Skærbæk Sogns Arbejdshus for 1839 læser vi følgende Bestemmelse: »Overhørige Drengene under 18 Aar og Pigebørn under 14 Aar er Direktionen berettiget til at lade tugte med Ris«.

Fattigkollegiet var forpligtet til at sørge for Børnenes Livsforhold ud over Konfirmationen, saaledes ogsaa til at lade dem lære et Haandværk. I Regulativet for Fattiggaarden i Agerskov fra 1863 læser vi følgende: »Har et Barn Lyst og Anlæg til et Haandværk, sørges der for, at det anbringes hos en dygtig Mester, om der endog for Fattigkassen derved skulde være forbunden en overordentlig Udgift til Lærlingens Beklædning i Læretiden«.

Endnu skal vi fra samme Regulativ anføre følgende Bestemmelse: »Større Børn, som med deres Forældre er optagne paa Fattiggaarden, staa ikke længer under Forældrenes Opsyn og Opdragelse, men Økonomen og hans Kone træder for dem i Forældrenes Sted«. Derimod faar mindre Børn som Regel

»Soveværelse og Seng« sammen med deres Forældre. Herfra kan der dog gives Undtagelser, naar Bestyrelsen finder det nødvendigt.

I de forskellige Regulativer betones det ofte, at en bedre Opdragelse af forældreløse og forsømte Børn er en af de vigtigste Grunde til Oprettelsen af vedkommende Fattiggaard. Jørgen Hansen betegner da ogsaa denne Opgave som en »Hovedsag.«³⁴⁾ Fra mange Sider foreligger der da ogsaa Vidnesbyrd om, at den tilsigtede Virkning blev naaet. Provst Koch skriver saaledes 1836: »Det er frydefuldt at se, hvorledes de forsvirede Gamle og de forsultne Børn ved at optages i Stiftelsen fik et friskere Udseende ... Børnene bliver i Fattighuset sundere, bedre opdragne, ere ikke Vidner til Forældrenes forrige Udskejelser ... vænnes ikke til omflakkende Lediggang, men til gavnlig Virksomhed. Og dem, som fra Stiftelsen allerede er konfirmerede og nu have stadig Tjeneste, er der intet at klage paa.«³⁵⁾

Lignende Udtalelser foreligger fra Præsterne i Brede og Højer.³⁶⁾

Tænker vi paa den Maade, hvorpaa der ofte i tidligere Tid sørgedes for fattige, forældreløse Børns Opdragelse, maa det indrømmes, at Fattiggaardene betød en Vinding; men ideelle Børnehjem blev de aldrig. Taler man med Mennesker, der var vokset op i en Fattiggaard, faar man det Indtryk, at der er faa iblandt dem, som er glade ved at mindes deres Barndom. Bestyreren og hans Hustru omtales jævnlig rosende, men det modsatte var naturligvis ogsaa undertiden Tilfældet. Børnene fik det Indtryk, at de tilhørte en lavere Klasse af Samfundet. Børnene fra Fattiggaarden kunde i Almindelighed kendes paa deres Klæder. De var som oftest ens klædte, og alt deres Tøj var gerne lavet i Fattiggaarden — ogsaa deres Forklæder og Hovedbedækning. Strømperne var for det meste af ufarvet Uld. Støvler fik de som Regel først, naar de skulde konfirmeres.

Gamle Bestyrere har fortalt, at Børnene de første Aar efter Konfirmationen jævnlig kom paa Besøg i deres gamle Hjem. Senere skete det sjældent. De skammede sig ved, at de havde haft deres Hjem paa et Sted, hvor alskens Udskud var samlet.

³⁴⁾ Kritik 154.

³⁵⁾ Anf. Skr. 16 og 18.

³⁶⁾ A. 18 Nr. 42. Og C. Rolfs: Høyer 165.

Lad os i Tanken aflægge et Besøg i Løgumkloster Arbejdsanstalt en Dag i Aaret 1838 og se lidt paa det Selskab, som Anstaltens 28 Børn færdedes iblandt.³⁷⁾ Vi har allerede hørt, at »næsten alle Husets voksne Lemmer«, ialt 30, »beherskedes stærkt af Tilbøjelighed til spirituøse Drikke«. Om en Vagabond, der var forsørgelsesberettiget i Løgumkloster, siges det, at han af Fattigkollegiet i Dedsbøl »for 100 Mark courant og fri Copulation« er »købt« til at ægte et »til Tider sindssygt Fruentimmer, der har født 3 uægte Børn«. For Tiden befinder dog kun Konen og et Barn sig i Anstalten, idet Manden har forladt sin Hustru. En Broder til den flygtede er imidlertid i Behold sammen med sin Hustru. Han havde gjort Tjeneste ved det fynske Infanteriregiment i Fredericia, og her havde ogsaa han ægtet en Kvinde med 3 uægte Børn. Af de 15 Mandpersoner er der 4, hvis Hustruer ernærer sig selv udenfor Huset. Af de 15 voksne Kvinder er der 4, »som er forladt af deres Mænd, hvis Opholdssted ikke kendes«; tre af Kvinderne betegnes som »periodisk sindssyge«. Det maa vel siges at være et blandet Selskab, de 28 Børn vokser op i. En Mand, der har »besøgt Seminariet uden dog at være eksamineret« har maaske dog været dem til nogen Opmuntring. Han benyttedes »til Skriverier og til at give Børnene i Anstalten privat Undervisning«. — Det omtales jævnlig, at de gamle i Fattiggaarden hjælper Børnene med deres Lektier. I Almindelighed besøgte de Skolerne udenfor Fattiggaarden, men det skete ogsaa, at der blev holdt Skole paa Fattiggaarden af en lejet Lærer. Det var saaledes en Tid lang Tilfældet paa Fattiggaarden i Gram.

I 1836 havde 3 af Lemmerne i Løgumkloster tidligere aflagt Besøg i Tugthuset. Dette er ikke noget ualmindeligt. Vi træffer jævnlig i Fattiggaarden Lemmer, som har været i Tugthuset. En Kvinde, der en Snes Aar senere opholdt sig i Brede Fattiggaard, har fortalt en Del om de Lemmer, hun der var sammen med, at de just ikke kunde regnes til det gode Selskab. Der var saaledes en Vagabond, der ikke var let at styre. Under en Udflugt paa nogle kolde Vinterdage frøs Tærne af ham. Efter den Tid kom der mere Ro over ham. Et andet Lem havde to Gange været i Tugthuset. Da han skulde afsted anden Gang, sagde han: »Det er godt, naar en kan komme der, hvor en har

³⁷⁾ A 18 Nr. 14.

været før«. Fra et østsløvigske Sogn fortælles om en Mand, der efter et Besøg i Tugthuset kom tilbage til den hjemlige Fattiggaard. Her spurgte man ham om, hvordan det var at være i Tugthuset. Hans Svar lød: »Jo, hvad ordentlig Folk er, de kan godt være der«. I Døstrup var der endog paa samme Tid 4 »vanvittige« Personer. Det siges om dem, at de er »rolige« og deltager i den sædvanlige Husgerning.³⁸⁾ Men vi hører ogsaa fra andre Fattiggaarde Eksempler paa, at sindssyge Lemmer kunde være det modsatte af rolige. Noget særlig godt Selskab for Børn var de vel sjældent.

Trods de mange Mangler, der klæbede ved Opdragelsen i Fattiggaarden, voksede der ogsaa her Børn op, som siden kom til at udfylde deres Plads i Livet paa en god Maade. En Del af dem kom endog til at beklæde ansete Stillinger. Nogen var der naturligvis, som blev »skadelige Medlemmer af det menneskelige Samfund«. Men saadan gaar det jo ogsaa undertiden Børn fra saakaldte gode Hjem.

6. UVILJE MOD FATTIGGAARDEN.

Stænderforsamlingen i 1836 havde jo stærkt anbefalet Oprettelsen af Fattigarbejdshuse. Som »den første Grund« til Anbefalingen anføres, at de vil medføre »en sand Skræk for de arbejdsdygtige, men dovne fattige«. Denne Skræk har, siges der, allerede »drevet mange til at arbejde og indskrænke sig.«³⁹⁾

Da Arbejdshuset i Døstrup blev oprettet 1826, var der 17, som før havde nydt Fattighjælp, der nu foretrak at forsørge sig selv. Ved Oprettelsen af en Arbejdsanstalt i Adelby Sogn sank Tallet paa de understøttede fra 120 til 47.⁴⁰⁾ Endnu mere grelt stiller Forholdet sig i Tønder 1864, da Byen fik sit Fattig- og Arbejdshus paa Gaarden Gørrismark. Det foregaaende Aar havde der været 144 Personer, som fik stadig Understøttelse af Fattigkassen. Da det nu blev bekendtgjort, at der for Fremtiden kun vilde blive ydet Understøttelse til dem, der drog ind paa Gørrismark, var der kun 21, der efterkom Indbydelsen. Inden Udgangen af Aaret meldte der sig dog endnu 19.⁴¹⁾

³⁸⁾ Koch Anf. Skr. 23.

³⁹⁾ Sl. St. S. 2041.

⁴⁰⁾ Sl. St. 1840. S. 405.

⁴¹⁾ Carstens: Die Stadt Tondern 202 flg.

Det var ikke alene de arbejdssky, der nærrede Uvilje mod Fattiggaarden. Ofte beder gamle Folk om Fritagelse for at »indkastes i Arbejdshuset«. I de allerfleste Regulativer stod der, at der kun i sjældne Tilfælde vilde blive ydet Understøttelse udenfor Fattiggaarden, og denne Regel blev især i den første Tid ret nøje fulgt. Det hændte jævnlig, at Fattigbestyrelsen ret indtrængende anmodede de fattige om at flytte ind i Fattiggaarden, fordi de der vilde faa det bedre. Fra Møgeltønder hører vi saaledes om en svagelig, hjælpeløs Kvinde, som man ønskede at anbringe i Fattiggaarden. Men hun vilde, som Sogneforstanderskabet siger, »hellere udsætte sig for den haardeste Nød end ind i Fattiggaarden«. ⁴²⁾

Var Angsten for at træde ind i Fattiggaarden stor, saa var Længslen efter at komme ud igen tit ikke mindre. En Del kom ud ved egen Hjælp, idet de ved deres Arbejde havde tjent saa meget, at de kunde betale deres Gæld til Fattigvæsnet. Andre slap ud, naar Slægtninge eller Venner tilbød — for det meste mod en vis Godtgørelse — at sørge for dem. Men det hændte jævnlig, at der gives Afslag til dem, der begærer at komme i Frihed. Afslaget begrundes gerne med, at de paagældende formentlig ikke selv kan klare sig, naar de kommer ud. En Henvendelse til højere Myndigheder hjælper som Regel ikke. Der er dog Undtagelser. En enkelt saadan skal nævnes.

Sidst paa Aaret 1846 modtog Regeringen paa Gottorp en Skrivelse fra en Mand, der opholdt sig i Bevtoft Fattiggaard. Han klager bittert over den Uret, der er vist imod ham ved at anbringe ham paa Fattiggaarden, og bønfaller om atter at komme i Frihed. Vedkommende, der var Skrædder, havde gennem flere Aar voldt Sognet mange Fortrædeligheder. Han var forfalden til Drik, mishandlede sin Hustru og var straffet flere Gange. Et Par Gange havde man maattet betale for hans Ophold paa Tvangsarbejdsanstalten i Haderslev. Da Bevtoft Sogn midt i 40erne fik sin egen Arbejdsanstalt, blev han med Hustru og Børn optaget i den. Men Opholdet her var ham meget imod. »Nu befaler de mig« — skriver han — »at leve og arbejde i deres Arbejdshus ... ikke alene som Skrædder, men og at forrette Bondearbejde, som jeg dog aldrig har lært ... og ej er i Stand til at udføre, ja endog udlejer mig til fremmede at grave Mer-

⁴²⁾ Fattigv.sager fra Enklaverne 1860.

gel«. Faar han Lov til at slippe ud, skal han nok ved sin Profession sørge for sig selv og sin Familie. Dette tvivler Fattigkollegiet dog om. Alligevel lykkes det ham at slippe ud. Gennem Amtet paalægges det Herredsfoged Ahlmann, Toftlund, at undersøge Sagen. Denne finder vel, at Skrædderens Klage er ugrundet, men det vil dog maaske være »hensigtsmæssigt« at lade ham slippe ud af Arbejdshuset, paa Betingelse af, at han, »saa snart han atter ved sin Opførsel giver grundet Anledning til Klage. . . vender tilbage i samme og desuden kan forvente at blive anset med alvorlig Straf«. ⁴³⁾

Af og til hører vi om Folk, der slipper ud paa lignende Betingelser. I Løbet af Aaret 1838 er der i Hostrup Sogn 3 forskellige Personer, en Mand, der iøvrigt ogsaa var Skrædder, og 2 Kvinder, der af Fattigkollegiet faar Tilladelse til at forlade Fattiggaarden paa følgende Betingelser: De skal skriftlig bevise, at de selv kan skaffe sig Husly, og de forpligter sig til at lade sig føre tilbage til Fattiggaarden, »saa snart de hengiver sig til Drik eller Tiggeri, eller der af en Nabo eller andre klages over, at de har været fulde og lavet Larm og Spektakel.« ⁴⁴⁾

Kunde et Lem ikke faa sin Udlængsel stillet paa lovlig Maa-de, tog han sig ofte selv den Frihed at forsvinde fra Fattiggaarden. I saa Henseende er en Optegnelse i Broager Sogns Fattigprotokol betegnende. Kollegiet har lovet at optage 3 Lemmer fra Ullerup Sogn paa visse Betingelser. Blandt disse er følgende: »Ingen Ansvarlighed for Tilstedeblivelsen«. Baade i Broager Sogn og andensteds havde man Erfaring for, at Lemmerne kunde »absentere sig« — særlig ved Nattetid. Det var vel ogsaa for at hindre Flugtforsøg, at man i Munkbrarup havde anbragt Jærnstænger foran Vinduerne i Soveværelserne. ⁴⁵⁾ Undertiden blev Rømningsmanden efterlyst i Avisen, eller hans Forsvinden blev meldt til Politiet. Da en saadan Efterlysning var forbunden med Udgifter, lod man ofte vedkommende vagabondere, til han selv vendte tilbage, ikke saa sjældent i en ret ynkelig Tilstand.

Det var vel ogsaa Frihedslængslen, der undertiden forledte et Lem til at brænde Fattiggaarden af. I 1838 brænder Fattiggaarden i Højer. ⁴⁶⁾ Tre Aar senere brænder Fattiggaarden i

⁴³⁾ H. A. F. 1846—47.

⁴⁴⁾ Forhandlingsprot.

⁴⁵⁾ Bruhn 74

⁴⁶⁾ C. Rolfs, Høyer 167.

Gamst, den første Fattiggaard nord for Kongeaaen.⁴⁷⁾ Som Nummer 3 følger i August 1843 Fattiggaarden i Hostrup. Den 10. Oktbr. samme Aar stiftes der i Løgumkloster en Forening til Støtte for Sogne, hvis Fattiggaard blev brændt af. Foreningens Stifter var Borgmester Carstens i Løgumkloster. De forskellige Sogne forpligter sig til for en Tid at modtage et vist Antal Lemmer fra det brandlidte Sogn. Ved denne Foranstaltning haaber man at dæmpe Lemmernes Lyst til at brænde Huset af i den Tro, at de saa igen slap ud i det frie. De vilde derved »komme til fremmede Steder og Forhold, hvad de i Almindelighed ikke ønskede.« I alt 11 Sogne sluttede sig til Foreningen, som man søger at faa Tilslutning til længere ud. Flere Steder havde man dog Betænkelighed ved en saadan Tilslutning. Provst Koch i Døstrup var en af dem, der nærede Betænkelighed. Han mente, det var heldigere foreløbig at anbringe Lemmerne hos Beboerne i vedkommende Sogn. Derved vilde man ogsaa spare Udgifterne til Transport. I en Erklæring, som han i denne Sag afgav til Stiftamtet i Ribe, udtaler han, at »Hustugten, f. Eks. i Løgumkloster Fattighus, maa anses for at være vel stræng i en simpel Forsørgelsesanstalt for fattige og trængende Mennesker.«⁴⁸⁾

Naturligvis har Hustugten haft sin Part af Skylden for den stærke Uvilje mod Fattiggaardene. Men der var ogsaa andre Ting, som fremkaldte denne Modvilje. Gamle fattige vilde vel især nødig give Afkald paa deres Selvstændighed. Derved sank de jo paa en Maade ned i Tyendeklassen. Afsavn af de forskellige Nydelsesmidler virkede ogsaa afskrækkende. For mangan en var den vigtigste Grund til Uviljen dog vistnok den, at man i Fattiggaarden skulde leve i et Selskab, som Folk i Almindelighed saa ned paa.

Slesvig var jo — for Landets Vedkommende — gaaet i Spidsen med Oprettelse af Fattiggaarde. Det blev ogsaa her, de holdt sig længst. Efter Udstedelsen af de forskellige sociale Love i Begyndelsen af 1890erne forsvandt Fattiggaardene lidt efter lidt i Kongeriget. I Slesvig holdt de sig en 40 Aar længere. Med Indførelse af Socialreformen fik de Dødsstødet. Der blev nu kun en Arbejdsanstalt tilbage i hvert Amt. De gamle Fattiggaarde havde vel i Tidens Løb forandret sig en Del. En Ting

⁴⁷⁾ Fra Ribe Amt X 83.

⁴⁸⁾ H. A. F. 1843 og Fattigv.sager fra Enklaverne.

havde dog holdt sig ret konstant: De fattiges Uvilje imod dem. Folk, som var sluppet ud af Fattiggaarden, kunde med en sær Glæde tale om den Dag, da deres Udfrielse fandt Sted. Men det maa indrømmes, at der ogsaa foreligger Eksempler paa, at Folk, som var sluppet ud i det frie, atter bankede paa Døren for at slippe ind. Nævnes kan det ogsaa, at enlige Mennesker, der betalte for deres Ophold, af og til søgte Optagelse i Fattiggaarden.

XI.

HJÆLPEKASSEN FOR TRÆNGENDE.

I gamle Fattigregnskaber støder vi af og til paa Gaver, der er givet til Fattigkassen af Folk, der ikke ønsker deres Navn nævnet. Det er dog ikke blot Givere, der ønsker deres Navn skjult. Det hænder, at der bliver givet Understøttelse til Folk, der ønsker, at deres Navn maa forblive skjult. Et Par Eksempler fra Emmerlev Sogns Fattigprotokol skal nævnes. 1741 tildeles der nogle »husarme, som ikke vilde være deres Armod bekjendt«, 3 Rgd. 1767 faar »en husarm i stor Nød, som ej vilde være sin Armod bekjendt«, 6 Mk.

I Stænderforsamlingen 1836 hæver der sig Røster til Fordel for dem, der uforskyldt er bleven fattige, og som muligvis kunde hjælpes paa Fode igen, saa de ikke sank ned i vedvarende Forarmelse. Ved Fattigregnskabets Offentliggørelse kunde man have en særskilt Rubrik med Overskriften: »Til at forebygge Forarmelse«. I hvert Fald skulde Modtagernes Navne forties.¹⁾

I Stændermødet 1840 havde Grev Th. Reventlow foreslaaet, at Klingpungpengene og de Penge, der indsamles ved Begravelser og andre kirkelige Fester, saavel som Indholdet af Fattigbøsserne paa Posthuse og andre offentlige Steder ikke skal tilgaa Fattigkassen, men uddeles til værdige trængende, der ikke modtager Fattighjælp. Forslaget vandt dog ikke Tilslutning.²⁾ I Fattigloven, der udstedes det følgende Aar, bestemmes det, at de nævnte Indtægter fremdeles skal tilflyde Fattigkassen.

Den af Grev Reventlow udtalte Tanke dukker i den følgende Tid op flere Steder. I Aaret 1845 fik Provst Koch i Døstrup i sit Sogn oprettet en Kasse til Understøttelse af værdige trængende, nemlig til Folk, »der befinder sig i trange Kaar uden dog at nyde Hjælp af Fattigvæsnet, og som viser, at de vilde, som man siger, Verden ordentligen igennem«. Ogsaa Skolens Tarv skulde Kassen have for Øje, særlig ved Uddeling af Flidspræmier til fattige

¹⁾ Sl. St. 1031 og 2045.

²⁾ Sl. St. 1640 S. 438.

Børn. Kassens Midler hidrørte fra Klingpungpengene og andre frivillige Gaver, der indsamles ved Bryllupper, Barsler og Begravelser. Der er, siger han i en Henvendelse til Sogneforstanderskabet, en Modsigelse i, at »frivillige Graver og tvungent Paa-læg flyder i én og samme Kasse for at anvendes paa en og samme Maade til de selvsamme Personer og uden Hensyn til samme Personers Værdighed for at formindske en Trang, der skal afhjælpes«. Gaver, der saaledes ydes frivilligt, kommer de mere velhavende til gode, dem nemlig, der yder størst Fattigskat. Det nyoprettede Sogneforstanderskab, som havde valgt Provst Koch til Formand, gav enstemmig Planen sin Tilslutning. Ogsaa Ribe Amsraad, som Provst Koch var indvalgt i som Repræsentant for Enklaverne, gav Sagen sit Samtykke.

Fra andre Sogne i Provstiet var der udtalt Ønske om at faa oprettet lignende Kasser. Provst Koch ansøger nu Regeringen om Tilladelse til, at der i Provstiets samtlige Sogne maatte træffes en lignende Ordning som den i Døstrup. Ved Kancelliskrivelse af 8. April 1847 til Stiftamtet i Ribe udtalte Regeringen dog Betænkelighed ved at give en saadan Tilladelse, der vilde være i Strid med Fattigloven af 1803 og med tidligere Praksis.³⁾

Nogle Aar senere bliver Sagen taget op af en Mand fra den nordlige Del af Ribe Stift, nemlig Provst Bloch i Lønborg, der paa den Tid var Medlem af Landstinget. I dette Ting fremsatte han i 1855 et »Forslag til Lov angaaende en Forandring i den anordnede Fattigforsørgelse.«⁴⁾ Efter dette Forslag skulde de frivillige Gaver skilles ud fra Fattigkassen og anvendes til Fordel for værdige trængende for derved at holde dem fri for det offentlige Fattigvæsen med de for vedkommende uheldige borgerlige Følger. Den Begrundelse, Forslagsstilleren gav Forslaget, stemmede overens med de af Provst Koch anførte Udtalelser. Forslaget gav Anledning til en ret vidtløftig Drøftelse, men blev dog tilsidst i en noget ændret Skikkelse vedtaget i begge Ting. Den 8. Marts 1856 udkom da Loven om »De fattiges Kasse«. Den almindelige Betegnelse for nævnte Kasse blev dog »den fri Fattigkasse«.

Under Forhandlingerne i Folketinget havde Enklavernes Repræsentant i dette Ting, Gaardejer Niels Andersen Hansen

³⁾ Th. Jørgensen, »Gemeindechronik« i Landsarkivet.

⁴⁾ P. Chr. Kæmpegaard, De fattiges Kasse 7 flg. og H. Jørgensen, Studier 103 flg.

fra Forballum i Mjolden Sogn, stærkt anbefalet Forslaget. »Jeg ved«, udtalte han, »af Erfaring, hvad det kan udrette. I det Sogn, hvor jeg boer, har vi i flere Aar brugt den Fremgangsmaade, som Lovforslaget bestemmer, at nemlig de Penge, som kommer ind i Tavlerne, efter nærmere Aftale mellem Sogneforstanderne og Præsten uddeles til dem, som ikke faar Hjælp af Fattigkassen, men dog trænger til Understøttelse, og som gjerne ville hjælpe sig selv. De have derved faaet en ikke ringe Understøttelse og en forøget Lyst til at ernære sig selv«. Naar Gaven til den trængende er frivillig, saa »ved jeg af Erfaring, at der bliver givet 10 Gange saa meget som ellers. At give paa den Maade, er ikke alene kristeligt, men ogsaa klogt handlet.«⁶⁾

Af Folketingsmandens Ord ser vi, at Mjolden — og vel ogsaa andre Sogne i Enklaverne — har siddet Kancelliskrivelsen af 8. April overhørig. Fra adskillige af de slesvigske Sogne hører vi, at man heller ikke der rettede sig efter Fattiglovens Bud om Anvendelsen af Tavlepengene og andre frivillige Gaver. I 1848 oprettedes der en Fattiggaard i Hollingsted Sogn. I Regulativet for denne finder vi den sædvanlige Bestemmelse, at de fattige for Fremtiden maa finde sig i at faa deres Underhold her. Men saa tilføjes der, at de, der rammes af en eller anden Ulykke, saasom Sygdom, Ildebrand, Uheld i Besætningen osv., ikke skal understøttes af den offentlige Fattigkasse, men med frivillige Bidrag. Hertil skal ogsaa Klingpungpengene anvendes.⁶⁾ Samme Aar hører vi fra Broager Sogn, at Fattigblokkens Indhold gives til »undseelige fattige«.⁷⁾ Det samme var Tilfældet i andre Sogne. Under Forhandlingerne i Stændersalen 1860 udtaler Pastor Beck, Ostenfeld, at man i hans Sogn »længe« har haft en »Understøttelseskasse«, hvori Tavlepengene og andre frivillige Bidrag lægges. Ved Nytaarstid fordeler Præsten og 2 Mænd Pengene til »de saakaldte undseelige fattige«. »Der finder«, siger han, »en Regnskabsaflæggelse Sted, og denne forelægges Kirkevisitatoriet, men offentliggøres ikke videre«. Flere deputerede udtalte, at lignende Fremgangsmaade fulgtes hos dem.⁸⁾

Det lader altsaa til, at Kirkevisitatoriet har set igennem Fingrene med denne Uregelmæssighed. Folk har vel undladt at

⁶⁾ Folketingsforhl. 1855, Sp. 1545.

⁶⁾ A. Th. Petersen, Beschr. des Kirchspiels Hollingstedt 195.

⁷⁾ Fattigprot.

⁸⁾ Sl. St. 1860 S. 85 flg.

spørge om Tilladelse hos Myndighederne. Gjorde man det, maatte der naturligvis gives Afslag. I 1856 havde daværende Kultusminister Hall anbefalet Oprettelse af frivillige Menighedsraad. Og det følgende Aar forelagde han et Lovforslag om, at Bestyrelsen af »de fattiges Kasse« i Sogne, hvor der var oprettet Menighedsraad, skulde overgaa til Præsten i Forbindelse med Menighedsraadet. Halls Forslag blev dog ikke gennemført. Ude i Skærbæk havde man imidlertid efterfulgt Ministerens Tilskyndelse og oprettet et Menighedsraad. Først paa Aaret 1858 ansøger Præsten her, Knud Kjer, Amtet i Haderslev om Tilladelse til, at Tavlepengene maa tillægges Menighedsraadskassen. Ansøgningen blev imidlertid afslaaet under Henvisning til Fattiglovens Bestemmelse.⁹⁾

Vi ser, at der i mange Sogne er Stemning for Oprettelse af frie Fattiggasser. Ja, flere Steder havde man allerede tilladt sig at oprette en saadan. I 1856 indgav de to deputerede, Pastor Møller i Vonsbæk og Sognefoged Reuter i Stollig, i Stændersalen et Andragende om, at der maatte forelægges Stænderne et Forslag om en Lov, der tillod Oprettelsen af frivillige Fattiggasser.¹⁰⁾ Et saadant Forslag blev forelagt Stænderne 1860 og fik her en ret velvillig Modtagelse. Det var kun om Regnskabets Offentliggørelse, der var nogen Unighed. Den 31. Marts 1860 udstedtes da et Patent, der paabyder Oprettelsen af en »Understøttelseskasse for trængende«. Denne Lov bestemmer, at Tavlepengene og de ved kirkelige Højtideligheder indsamlede Gaver saa vel som Indholdet af de i Posthuse, Værtshuse og andre offentlige Steder fremsatte Fattigbøsser for Fremtiden skal anvendes til Understøttelse af »værdige og trængende Personer«, som ikke modtager Fattighjælp. Hjælpen fra Understøttelseskassen har ikke de med Fattighjælp forbundne retlige Følger. Den bestyres af »to eller tre af Fattigkollegiet valgte Medhjælpere iblandt Sognets Beboere, som ikke er Medlemmer af nævnte Kollegium«. Kassens Regnskab forelægges ved den aarlige Kirkevisitation. Forinden skal det være revideret af to Tillidsmænd, som er valgte af Fattigkollegiet.

Denne Lov er, som vi ser, egentlig kun en Stadfæstelse af den Praksis, som tidligere havde fundet Sted i flere Sogne. Vi

⁹⁾ Visitationssager Pakke Nr. 15.

¹⁰⁾ Sl. St. 1856 S. 437, 463 og Tillæg 331.

ser ogsaa, at Loven helt igennem har et kirkeligt Præg. Understøttelseskassen blev da ogsaa ofte kaldt »den kirkelige Understøttelseskasse«.

Da Provst Bloch forelagde sit Forslag til »Lov angaaende Forandring i den anordnede Fattigforsørgelse«, var det hans Mening, at den nye Ordning helt igennem skulde være en Menighedssag. Den nyoprettede Kasse skulde bestyres af Præsten i Forbindelse med to eller flere af Menigheden valgte Mænd, og Biskoppen skulde være højeste Instans, naar der fremkom Klage over Bestyrelsen og Kassen. Under Forhandlingerne i Rigsdagen mistede Lovforslaget dog sit kirkelige Præg, og den endelige Lov fik en rent borgerlig Karakter. I Slesvig derimod blev det kirkelige Præg, som Forslaget oprindeligt havde, bibeholdt.

Nogen større Betydning fik Understøttelseskassen ikke. De Midler, der stod til dens Raadighed, var ret beskedne. Bidragene fra de offentlige Fattigbøsser var efterhaanden sygnede hen. Og de frivillige Gaver flød ikke saa rigeligt, som man oprindeligt havde tænkt sig. Af Regnskabet for Bov Sogns Hjælpekasse ser vi, at man der hvert Aar efter Høstprædiken har foretaget en Indsamling til Fordel for Kassen. I 1861 var dennes Indtægt i alt godt og vel 32 Rdl. Deraf hidrørte godt 8 Rdl. fra Høstofret. 1862 steg den samlede Indtægt til 52 Rdl. Deraf hidrørte godt 12 Rdl. fra Høstofret. Der har sikkert ogsaa i andre Sogne været lignende Indsamlinger til Fordel for Hjælpekassen. Enkelte Steder blev ogsaa Legatpenge uddelt af Hjælpekassens Bestyrelse. Helt betydningsløs var Hjælpekassen dog naturligvis ikke. Den har givet adskillige en Haandsrækning i en trang Tid. En og anden har den vel ogsaa hjulpet saa meget, at han slap fri for at komme paa Sognet og at gaa den tunge Vej ind bag Fattiggaardens graa Mure.

PERSON- OG STEDREGISTER*)

- Aabenraa Amt (Provsti): 37, 49, 52, 71, 73, 81, 98, 104, 117, 119, 121, 147.
Aabenraa: 41, 87f, 98, 103, 105, 150, 155, 157.
Aastrup: 31f, 33, 84, 97, 119f, 146.
Abild: 45f, 50, 51, 52, 71.
Adelby: 184.
Adsbøl: 178.
Agerskov: 28f, 63, 64, 74, 145, 168, 169, 176, 181.
Algier: 102.
Aller: 27f.
Als: 48, 52, 53f, 58, 83, 89, 90.
Altona: 80.
Angel: 105, 155.
Arrild: 48f, 73, 75, 139.
Asserballe: 66.
Augustin, J. S., Etatsraad: 153.
- Ballum Birk: 57.
Ballum: 19f, 52, 56, 58, 60, 66, 163, 164, 167, 171, 177, 178, 179, 181.
Bastholm, Hans, Præst i Slagelse: 162.
Bedsted: 38, 54f, 96, 102, 104, 133.
Bergenhusen: 46f.
Bevtoft: 28, 62, 64, 81, 82, 145, 185f.
Bjert: 97, 146.
Bjolderup: 46, 65.
Bloch, J. V., Provst i Lønborg, Landstingsmand: 190, 193.
Bodsbøl (Ballum Sogn): 100.
Boesen, U. S., Biskop: 178.
Bov: 44, 45, 70, 193.
Boysen, Jacob, Præst i Gl. Haderslev: 161.
Branderup: 35, 75.
Brede: 101, 110, 161, 163, 165, 171, 182, 183.
Bredsted Amt: 81, 153.
Broger: 57, 59, 61, 65, 149, 169, 177, 181, 186, 191.
Brorson, H. A., Biskop: 35, 78.
Brorson, Peder, Præst i Ballum: 19.
Bruhn, C. N., Præst i Bornhøved: 164.
Brøns: 19, 57, 106f, 120, 121.
Burkal: 162.
Bünstorff: 39f.
Bylderup: 65, 66, 156.
Bøl: 122.
- Carstens, Johann, Borgmester (Birkefoged) i Løgumkloster: 187.
Christian August, Hertug af Augustenborg: 127.
Coldenbüttel: 38.
Conradi, G. J., Generalsuperintendent: 101.
- Dagebøl: 24f, 35, 44, 48, 61.
Dalby: 83.
Darum: 141.
Daue, Hinrich, Herredsfoged i Frøs og Kalslund Herreder: 74.
Dreisdorf: 168, 175, 179.
Døstrup: 17f, 131, 137, 140f, 161, 163, 167, 171, 177, 179, 184, 189f.
- Egen: 49, 53, 54.
Egenmølle Kro: 54.
Egernførde: 47, 154.
Egvad: 111.
Ejdersted: 13, 16, 38f, 82, 105, 133.
Emmelsbøl: 44.
Emmerlev: 59f, 115, 189.
Endrupskov: 61, 148f.
England: 13, 52, 161.
Enklaverne: 17.
Ensted: 34.
- Fabricius, A. G. Præst i Humtrup: 92.
Farup: 36.
Feldmann, Friedrich Carl, Herredsfoged i Frøs og Kalslund Herreder: 99, 121.
Felsted: 122, 178.
Fjelstrup: 32f, 33, 37.
Flensborg Amt: 52, 81, 105, 131f, 147.
Flensborg: 14, 16, 22, 41, 80, 104.
Fogderup (Rabsted Sogn): 125.
Frankrig: 129.
Frederik (VI), Kronprins: 123.
Friedrich Ernst, Markgreve, Statholder: 22.
Friedrichsgåbe (Altona): 158.
Frøs Herred: 73f, 106, 121.
Føhr: 91.

*) Mindre betydende Personnavne er ikke medtaget.

- Gallehus (Hjordkær Sogn): 55, 59.
 Gammel Haderslev: 58, 64, 70, 75.
 Gamst: 187.
 Garding: 14.
 Glückstadt: 80.
 Gottorp Amt (Provsti): 81, 104, 147.
 Graasten: 45, 153f, 169, 178f.
 Gram Herred: 105, 117.
 Gram: 35, 114, 136, 137, 148, 170, 177, 180f, 183.
 Grarup: 146.
- Haderslev Amt: 35f, 69, 70, 73, 81, 86, 104, 106, 119, 132.
 Haderslev Provsti: 41.
 Haderslev: 33, 41, 44, 47, 104, 105, 136, 169.
 Hagenbjerg: 49, 53, 54, 95.
 Hall, C. C., Kultusminister: 192.
 Hamann, Hans Jürgen, Godsejer til Borghorst, Stænderdeputeret: 159.
 Hamborg: 94.
 Hammelev: 90, 150.
 Hansen Jørgen, Biskop over Als og Ærø: 63, 140, 163, 177, 182.
 Hansen, Niels Andersen, Gaardejer i Forballum, Folketingsmand: 190.
 Hanssen, Georg, Nationaløkonom: 164.
 Havetoft: 179.
 Hedegaard (Hjortlund Sogn): 137.
 Hejls: 155.
 Hejssel (Rabsted Sogn): 125.
 Hellevad: 101.
 Hensen, H., Etatsraad, Stænderdeputeret: 180.
 Hjartbro (Bevtoft Sogn): 28.
 Hjerndrup: 144.
 Hjordkær: 46, 55, 57, 59, 84, 87.
 Hjortlund: 89f, 141.
 Holbøl: 25f, 57, 94, 96, 102, 103.
 Holland: 152.
 Hollingsted: 191.
 Holstein, Fr. Vilh. von, Amtmand i Tønder: 24, 83.
 Holstein, U. A., Amtmand i Tønder: 151.
 Hostrup: 48, 87, 90, 162, 167, 171, 173, 180, 186, 187.
 Humtrup: 92.
 Husum Amt: 81.
 Husum: 14, 80, 93, 105.
 Hviding Herred: 19, 56, 57, 105, 107, 120.
 Hviding: 60, 140.
 Hygum: 75f, 84f, 90, 99.
 Hyrup: 91.
- Hyrup (Husby Herred): 83.
 Hütten Amt: 147.
 Hütten Herred: 39.
 Højer: 163, 177, 178, 182, 186.
 Højrup (Nr. Rangstrup Herred): 35, 45, 57.
 Hørup: 27, 43, 90.
- Ingebøl (Bjolderup Sogn): 65.
 Island: 13.
 Italien: 102.
- Jedsted: 135.
 Jels: 85f, 120, 146.
 Jernhyt (Hammelev Sogn): 144f.
- Kajnæs: 62.
 Kalslund Herred: 73f, 106, 121.
 Kalslund: 67, 89f.
 Kastrup (Gram Sogn): 148.
 Kirk, Ole, Politiker: 130.
 Klangsøl: 64.
 Klægsbøl: 91.
 Knivsig (Rabsted Sogn): 125.
 Koch, Gabriel, Provst i Døstrup: 131, 163, 164, 182, 187, 189.
 Kochen, A. H. M., Præst i Wilster: 162.
 Kold, C., Skolemand: 170.
 Kolding: 132.
 Korup (Rabsted Sogn): 125.
 Kosel: 40.
 Krichauff, Joh. Gottfr., Fysikus i Tønder: 153.
 Kværn: 51f, 95.
 København: 21, 55, 79.
 Köln: 94.
- Lawaetz, Joh. Daniel, Fabrikant paa Neumühlen v. Altona: 154, 158.
 Lindholm: 91.
 London: 79.
 Lorenzen, L., Præst i Adelby: 159.
 Lübeck: 94.
 Lysabild: 27, 47.
 Læk: 35.
 Lø Herred: 131.
 Løgumkloster Amt: 37, 71, 81, 104, 117.
 Løgumkloster: 105, 114, 161, 163, 175, 176, 183, 187.
 Løjt: 38, 52, 69, 114, 115, 141, 155, 173, 178.
- Marokko: 102.
 Medelby: 81.
 Mellerup (Agerskov Sogn): 29.

Mjolden: 191.
 Munkbrarup: 186.
 Müller, G. Th., Præst i Bredsted: 153.
 Møgeltonder Herred: 131.
 Møgeltonder: 167f, 169f, 171, 173f, 179, 181, 185.
 Møller, Daniel Chr., Præst i Vonsbæk, sen. i Hoptrup, Stænderdeputeret: 192.
 Mønsted (Viborg Amt): 16.

 Neumünster: 80.
 Nibøl: 35, 64f.
 Nordborg: 54.
 Norge: 116.
 Notmark: 50, 63.
 Nustrup: 65, 90.
 Nygaard (Egen Sogn): 49.
 Nørre Løgum: 48f.
 Nørre Rangstrup Herred: 105.

 Oksenvad: 33, 112, 146.
 Oldenswort: 153, 154.
 Oslo: 79.
 Ostenfeld: 39, 191.
 Otte, F. W., Landinspektør: 158.

 Paulsen, P., Provst i Aabenraa: 159.
 Petersen, Andr., Gaardejer i Dalby, Stænderdeputeret: 161.
 Petersen, G. P., Præst i Lensahn: 127.
 Petersen P., Præst i Burkal: 162.
 Polen: 94.

 Rabsted: 70, 88f, 118f, 125, 133, 141, 156.
 Randerup: 49.
 Rauning (Kalslund Sogn): 67.
 Raved (Bjolderup Sogn): 65.
 Reimarus, Samuel, Provst i Tønder: 21, 44.
 Rejsby: 113.
 Reuter, Hans Chr., Gaardejer i Stollig Stænderdeputeret: 192.
 Reventlow, Chr. D. F., Statsminister: 123.
 Reventlow, Th. Greve: 189.
 Ribe Amt: 165.
 Ribe: 22, 67, 82, 105, 111, 132.
 Rinkenæs: 34f, 48.
 Ringkøbing Amt: 130f.
 Roager: 61, 65, 85, 86, 87, 111.
 Roost (Arrild Sogn): 75.
 Ruddøl (Højer Sogn): 83, 91.
 Rødding: 90, 107f., 111, 120.
 Røddinggaard: 74.
 Rødenæs: 91.

 Røllum (Ensted Sogn): 133f.
 Rømø: 166.
 Rørkær: 180.

 Sankt Johannes (Før): 162.
 Seem: 110.
 Sillerup (Fjelstrup Sogn): 32.
 Sivkro (Bedsted Sogn): 54.
 Skau, Laurids, Amtsforvalter i Haderslev: 142.
 Skodborg: 33.
 Skotland: 15.
 Skrave: 107f.
 Skrydstrup: 35f, 54, 65, 89, 90, 113f, 145, 172f.
 Skærbæk: 107, 109, 116f, 121, 170, 172, 176, 181.
 Slagelse: 161.
 Slesvig: 21, 94, 97, 158.
 Slogs Herred: 34, 83, 110.
 Sommersted: 33, 51, 63f, 91, 112f.
 Spandet: 35, 45, 53, 68, 87.
 Spanien: 15.
 Starup: 146.
 Stege: 80.
 Stenderup (Tyrstrup Herred): 30f., 33, 37.
 Stepping: 37, 47, 139.
 Sterup: 58.
 Støbbum (Aller Sogn): 28.
 Store Emmerske (Tønder Landsogn): 138.
 Struck, Peder, Købmd. i Tønder: 20.
 Stub, Ambrosius, Digter: 67.
 Sundeved: 83, 105, 115.
 Svavsted: 81.
 Sydslesvig: 72, 147.
 Sønderborg Amt: 69, 72, 105.
 Sønderborg Provsti: 71.
 Sønderborg: 15, 41.
 Sønder Løgum: 115, 141, 163.
 Sørup: 169, 173, 175.

 Tandslet: 62.
 Taps: 27f, 57, 103.
 Tating: 154f.
 Tetenbüll: 150.
 Thastrup (Flensborg Amt): 55f.
 Thy: 135.
 Tinglev: 51.
 Tirslund: 115, 139.
 Toftlund: 35, 60, 77, 110.
 Toldsted (Hjørdkær Sogn): 55.
 Tripolis: 102.
 Trondhjem: 79.
 Trælborg (Brede Sogn): 100.
 Tunis: 102.
 Tyrkiet: 100.
 Tyrstrup Herred: 83.

Tyrstrup: 90.
Tyskland: 94.
Tønder Amt: 24, 70, 72, 81, 121, 147,
151, 155f.
Tønder Provsti: 44f.
Tønder: 20, 80, 111, 153, 156f, 184.
Tønning: 14, 21, 41.
Tørninglen: 73, 75, 77, 78.
Tøxen, Niels, Præst i Skærbæk, sen.
i Rødding og Nustrup: 107.

Udbjerg: 94, 103.
Uge: 45, 70, 86, 90.
Ullerup: 50, 85.
Ulsnæs: 122.
Urne, C., Stiftamtmand i Ribe: 132.

Valsbøl: 81.
Wanderup: 58.
Varnæs Birk: 57.
Varnæs: 115.
Wedel: Nissenius, Præst i Døstrup:
17, 163.
Vedsted: 33f., 41f., 50, 53, 57, 82, 89,
107, 155.

Vejstrup: 36, 155.
Vellerup (Agerskov Sogn): 29.
Weslingburen: 136.
Vesterbæk (Roager Sogn): 65.
Vester Lindet: 61.
Vester Vedsted: 77f.
Vestjylland: 130.
Viborg: 80, 136.
Vilslev: 134f.
Wilster: 162.
Vilstrup: 141f., 147.
Visby: 51, 93.
Witzwort: 154.
Vodder: 86f.
Vonsild: 63, 83, 114, 138f.
Wulff, H. A., Møller i V. Nebel, Stæn-
derdeputeret: 164.

Zeise, H., Apoteker i Altona: 164

Ødis: 33, 37, 139, 171.
Ørsted (Oksenvad Sogn): 37.
Øsby: 33, 146.
Øster Lindet: 139f.
Øster Løgum: 46, 176.

SAGREGISTER.

- Afgift til Fattiggassen, se: Fattigskat.
Afvænnning af drikkældige: 176.
Almisse, Forbud mod at give: 13, 25, 32, 83, 106-08, 110, 154.
Altergang, Tvungen: 178 .
Arbejdsanstalt, se: Fattiggaard.
Arbejdshus: 151-57.
Arnfoged: se: Fattigfoged.
Auktionspenge: 58.
- Befordring af Tiggere: 111-12.
Begravelse, Fattiges.: 19, 65-66.
Bettelfoged, se: Fattigfoged.
Bettelpind: 109-11.
Blokpenge: 43.
Brandbreve: 92, 96.
Brandlidtes Tiggeri: 96, 103-04.
Brændevin: 61, 175-77.
Bøder til Fattiggassen: 25, 29, 55-58, 107, 108.
Børn: 145-50, 153, 157, 179-84.
Børnetiggeri: 11, 21, 112, 180.
Børns Fabriksarbejde: 181.
- Diakon, se: Kirkeværge.
Dyrtidshjælp: 60.
- Edssvorner, se: Kirkeværge.
Eksekution: 11, 21, 28, 29, 31, 34, 84, 107.
Exulanter (Landflygtige): 92, 95-96.
- Fattigarbejdshus, se: Fattiggaard.
Fattigbestyrelse, se: Fattigkollegium.
Fattigblok: 26, 43-44, 71, 191.
Fattigbøsse: 11, 18, 21, 50-51, 54-55, 57, 189, 192-93.
Fattige, Fordrivelse af, se: Tilflyttere, Kampen mod.
Fattigfoged: 11, 14, 21, 24, 25, 32, 34, 82-91, 108, 112.
Fattigforstander: 31, 47, 54, 73, 74, 77, 118, 122, 168.
Fattiggaard: 161-88.
Fattiggaardsbestyrer: 166-68, 170, 173, 181, 182.
Fattighus: 18, 40, 42, 137-41, 172.
Fattigkasse: 11, 13, 20, 25-27, 36, 39, 43-68.
- Fattigkiste: 44.
Fattigkollegium: 31, 40, 74-78, 129, 166, 169, 170, 181.
Fattigkolonier: 158.
Fattigkommission, se: Fattigkollegium.
Fattigplejere: 72.
Fattigskal: 11, 16, 20-22, 24-40, 43, 47, 61-62, 72, 76, 113, 151.
Fattigunderstøttelse: 11, 18, 27, 31, 33, 41, 61, 76, 112, 156, 160, 180, 184, 185.
Fattigvæsenets Styrelse (se ogsaa Fattigkollegium): 33, 40, 69, 78.
Flidspræmier: 189.
Forlystelsesaftigt: 59.
Forsørgelsesret: 11, 116-36.
Fransk Fattigvæsen: 129.
Fri Fattigkasse, se: Understøttelses-kassen for trængende.
- Gadefoged, se: Fattigfoged.
Gamle: 9, 10, 14, 40, 179, 182, 185, 187.
Gaver til Fattiggassen: 13, 59, 190-93.
Gudspenge: 11, 55.
- Haandværkere som Fattiglemmer: 172.
Haandværkssvende som Tiggere: 10, 100.
Hedeopdyrkning ved fattige: 158.
Helligdagsfogder: 28f., 32, 35, 73-74.
Hjemmeindustri: 41-42, 155-56.
Husly til fremmede Tiggere: 19, 25, 95, 107-12.
- Underster, se: Lejehusfolk.
Indsamlinger til de fattige, Lejlighedsvis: 48-54.
Indsamlinger til de fattige, Regelmæssige, se: Fattigskat.
Industriiskoler: 155.
Italienerne: 92, 102.
- Jordemoderkop: 50.
Jurat, se: Kirkeværge.
Jøder: 92, 103.
- Kartoffelmelsfabrik: 173.
Kirkegang, Tvungen: 177-78.

- Kirkesvorne, se: Kirkeværger.
 Kirkeværger: 44, 69-72.
 Klingpung (-penge): 11, 20, 36-37, 39, 43-49, 189-91.
 Kogeforeninger: 158.
 Kolonihaver: 158.
 Kongerigsk Fattigvæsen: 15-17, 21-22, 55, 124, 137, 161, 164-65, 187, 190, 193.
 Kvægpesten: 33, 36-38, 83.
- Legatreanter: 11, 43, 193.
 Lejehusfolk: 117-23, 141-45.
 Licitationer af fattige: 146-50.
 Ligkøbspenge: 53.
 Lærere, Fattighjælp til: 67.
- Markedstiggere: 94.
 Mortensgrande: 54.
- Naturalier, Fattighjælp i: 16, 18, 25, 35, 37, 41, 60-61.
 Nørrejyder: 94, 120-21, 130.
- Omgang, Fattiglemmers Forplejning paa: 17, 35, 39, 63-64, 137.
 Ottemænd, se: Sognemænd.
- Penge, Fattighjælp i: 18, 25, 28, 35, 37, 60-61, 63.
 Politiryttere: 11, 81-82.
 Prakkerfoged, se: Fattigfoged.
 Præsten som Medlem af Fattigkollegiet: 40, 74, 77.
 Præstens Medhjælpere, se: Sognemænd.
- Ranzionering: 101-02.
- Salg af fattiges Efterladenskaber: 58.
 Seksmænd, se: Sognemænd.
 Skattefrihed, Fattiges: 67-68.
 Skoleelevers Tiggeri: 12, 14, 96.
 Smedgilde: 53.
 Sognefogden som Medlem af Fattigkollegiet: 74-75.
 Sogneforstandere, se: Sognemænd.
 Sognefuldmægtigede, se: Sognemænd.
 Sognemænd: 44, 46, 53, 69-72, 73.
 Soldater som Tiggere: 10, 97-98, 103.
 Sparekasser: 158.
 Spindeskoler: 153-54.
 Stakkelsjæl: 111.
 Starrekong, se: Fattigfoged.
 Stodderkonge, se: Fattigfoged.
- Syge: 9, 10, 14, 20, 40, 58, 133-34, 145.
 Sygehus: 153.
 Søfolk, Hjælp til: 60.
 Søfolk som Tiggere: 96.
- Tavle (-penge): 28, 35, 43-49, 191-92.
 Terminstiggere: 114-15.
 Tiggerbreve: 11, 94-96.
 Tiggere (se ogsaa: Børnetiggere; Tiggere, Fremmede; Tiggere, Hjemlige; Tiggere, Priviligerede): 9, 34, 37, 51, 79-115.
 Tiggere, Fremmede (se ogsaa: Haandværkssvende som T.; Italienerne; Markedstiggere; Nørrejyder som T.; Tiggere, Priviligerede; Tyrkiske Fanger): 9-10, 13, 19, 22, 25, 27, 28, 29, 32, 91-112.
 Tiggere, Hjemlige: 10-11, 112-115.
 Tiggere, Priviligerede (se ogsaa: Brandlidtes Tiggeri; Exulanter; Skoleelevers Tiggeri; Søfolk som T.): 10, 96.
 Tiggerfoged, se: Fattigfoged.
 Tiggeri, Forbud mod: 9-11, 13, 19, 21, 26, 97, 107, 154.
 Tiggeri, Straf for: 9-11, 13, 92, 97, 98-99.
 Tiggerjagter: 104.
 Tiggertegn: 13-16, 22.
 Tilflyttere, Kampen mod: 40, 116-29.
 Tjenestefolk: 121, 124-26.
 Tobak: 61, 177.
 Tolvmændsgilde: 53.
 Tolvmænd, se: Sognemænd.
 Tugthuse: 79-80.
 Tugthusstraf: 9-11, 79-80.
 Tvangsarbejdsanstalt: 79, 152, 156, 164, 169.
 Tyrkiske Fanger: 92, 100-03.
- Understøttelseskassen for trængende: 189-93.
 Undervisning, Fattige Børns: 21, 39, 44, 66-67, 183.
- Vajsenhus: 151.
 Veneriske Sygdomme: 106.
 Værdige trængende: 189-93.
- Zigøjnere: 10.
- Ægteskabs Indgaaelse, Forbud mod: 160.
 Økonom, se: Fattiggaardsbestyrer.

